

СУЧАСНІСТЬ

ЧЕРВЕНЬ 1972 - Ч. 6 (138)

**Е. АНДІЄВСЬКА: РОМАН ПРО
ДОБРУ ЛЮДИНУ**

**В. ЧОРНОВІЛ: СЛОВО ПРО КОБ-
ЗАРЯ**

**С. ПРОЦЮК: НЕГАТИВИ ЦЕН-
ТРАЛІЗОВАНОГО УПРАВЛІННЯ**

**М. ПРОКОП: ПОТРІБНА САМО-
ОБОРОНА**

**«SUČASNIST» — JUNI 1972
8 MÜNCHEN 2, KARLSPLATZ 8/III**

Книжкові новини у видавництві

«Сучасність»:

ЮРІЙ ЛАВРІНЕНКО

ЗРУБ І ПАРОСТИ

Книжка про українську літературу на батьківщині й в еміграції за останнє півстоліття. Формат — велика вісімка, 336 стор. Ціна: 6 дол., 21 нім. марка або рівновартість в іншій валюті.

ВАДИМ ЛЕСИЧ

НИКИФОР З КРИНИЦІ

Книжка (72 стор., на крейдяному папері) містить нарис життя й аналізу творчості всесвітньовідомого українського маляра з Криниці. Крім того, 16 репродукцій його творів, у тому числі дві кольорові.

Ціна: 16,50 н. м., або 5 дол. (США, Канада), або рівновартість в іншій валюті.

ІГОР КАЛИНЕЦЬ

ПІДСУМОВУЮЧИ МОВЧАННЯ

Книжка поезій (96 стор.), заборонених в УРСР і поширених самвидавом. Ілюстрації Р. Петрука.

Ціна: 10 н. м., або 3 дол. у картоні;
15 н. м., або 4.50 дол. у полотні (США і Канада); або рівновартість в іншій валюті.

З замовленнями звертатися до видавництва.

СУЧАСНІСТЬ

ЛІТЕРАТУРА, МИСТЕЦТВО,
СУСПІЛЬНЕ ЖИТТЯ

ЧЕРВЕНЬ 1972, Ч. 6 (138)
РІК ВИДАННЯ ДВНАДЦЯТИЙ
МЮНХЕН

Видає: Українське товариство закордонних студій «Сучасність»

Редакційна колегія: Богдан Бойчук, Вольфрам Бургардт, Богдан Кравців, Аркадія Оленська-Петришин, Мирослав Прокоп, Роман Рахманний, Богдан Рубчак, Олег С. Фецишин

Редакція не приймає матеріалів, не підписаних автором, і застерігає за собою право скорочувати статті і правити мову.

Статті, підписані авторами, висловлюють їх власні погляди, а не погляди редакції.

Передруки та переклади дозволені тільки за виразним поданням джерела.

Резюме статей цього журналу друкуються і реєструються в таких північно-американських публікаціях: „Historical Abstracts“, „America: History and Life“.

Gemäß dem Gesetz über die Presse vom 3. 10. 1949 (§ 8, Abs. 3) und gemäß der Verordnung zur Durchführung dieses Gesetzes vom 7. 2. 1950 wird mitgeteilt:

Herausgeber: Ukrainische Gesellschaft für Auslandsstudien «Sučasnist» e. V.
8 München 2
Karlsplatz 8/III (Telefon 59 46 67)
Bundesrepublik Deutschland

Geschäftsführer und für den Inhalt verantwortlich: Roman Tymkewycz

Druck: »Logos« GmbH, Buchdruckerei und Verlag,
8 München 19, Bothmerstraße 14.

Із нових поезій

Ю. Коломиець

ТЕМА — ВУЛИЦЯ

Кожної ночі я пасу
вулицю
спутану вікном і
очима.

Паші, хоч греблю
гати:
під сонними колесами
і під усіми ногами.

... а на ліхтарнях сама
конюшина
у чотири колоси.

Я відганяв вулицю
від конюшини
і беріг її для коханої.

Та вулиця втекла коли
дивився вздовж
спини.

І залишилися окаті
лиця
однорогих кам'яниць.

КАГАНЕЦЬ ЧОРНОГО МОЛОКА

Я каганцем білого
місяця
шукав чорного молока
милої
і їв молозиво райських
прадідів.

Стрепенулися закути
уст
і ціле тіло закричало:
чорного молока!

Молоко, толоко у храмових
жорнах,
де Святая Святих допускається
наніч,
молоко, толоко ти починаєш
придуману вічність.

РЕКВІЄМ

Присвячую пп. Маркусям

Немає лісу. Сон
грибів,
та жовте свято
клена,
і білий змії ковтає
зір
і сонце вбільшки
жмені.

І місто висадком
росте
на чорнім піднебінні,
і йде кудись моє
шосе:
у чорні й білі
заметілі.

Усе торішнє і
нуднє,
як вестибюль
трупарні...
І ця зима вже
проковтнє
мої сонця на
палі.

У БОЖІЙ ГОСПОДІ

Лягає ладан лоем
із чола
(уста вже прокляли
Любов)...
несвітський оцет з білого
вина
виносить Бога на
амвон.

А мозок гасить очі на
свічках,
(святих апостолів
діла)...
Убитий бронзою в дзвіниці
птах
на приznak Божого
чола.

І хліб і сіль і черевом
вітраж, —
болить навколішках
сосна...
І на банани схожий
парастас,
і на плечах повісмо
зла.

І тільки капля Божих
полуниць,
під стогом криласу і
долу.
І море рук і добрих
лиць
крізь ладан ловлять
БОГА — кому.

А Бог у дереві
Адама,
у жменях вітру і
сосни
і на землі людьми
недавно
Його печалі
поросли.

Роман про донбру людину

Емма Андіївська

Безмежна доброта — рідке явище. Доброті природа відпустила місця — лише як виняток з її правил. Добру людину нищать, затоптують, коли ж нема сили знищити — гдузують, знуцаються, і вона завжди гине. Але якби не народжувалася ця безмежно добра людина, яка нагадує нікчемним сотворінням про божественність людського покликання, весь світ не проіснував би й миті. Все буття рознесло б не друзки, і воно ніколи не втілювалося б знову. Во навіть злі, мерзенні й підлі креатури не проіснували б і одного віддиху, якби всього буття не виправдувало існування безмежно доброї людини. Її затоптують, однак через неї, і то виключно через неї, рухається світ.

— Чого ти так прусуєшся?

— Я?

— Ні, Господь Бог.

— Я взагалі ні!

— Ну гаразд, іди сюди, мені нудно. В такий день варта — пекельні муки. Цей дощ!

— Так. Дощ.

— Це все, що ти маєш сказати?

— Хочеш анекдоту?

— Гм. Що несеш?

— Хіба не бачиш? Валізу.

— Валізу? Ну нехай, давай анекдоту!

Тимко позіхнув і скрупино глянув на Дмитрика, який міцно стискаючи ручку картонної валізи, зупинився перед контрольною будкою на вході до табору.

— Якщо не анекдоту, то бодай щось нового. Що діється на світі. Ти ж вештаєшся скрізь. Знову лагодити якусь справу?

— Ні, тіпун тобі на язик! — відповів Дмитрик, таборовий злодюжка й маніпулятор вартостей, які не дуже міцно трималися своїх власників, — я тепер тільки чесною працею!

— Що у валізі?

— Старий крам. Якщо тобі конче кортить, покажу, навіть у цей дощ покажу. Клятий дощ! Зовсім чесно, гендлярство тепер не виплачується!

І Дмитрик з певністю й виструнченою поставою людини, яка говорить щирю правду, поставив валізу на землю, трохи схилив верхню частину тіла до ноші, не спускаючи очей з Тимка, описав овальний рух руками, ніби рвучись відчиняти замки, а одночасно й наче відкидаючи ззаду поли

невидимого довгого сурдута, годі сіпнувся назад, ляснув пальцями, даючи цим зрозуміти Тимкові, що в його голові засвітилася блискавка, яку він зараз викладе словами, а це далеко важливіше, ніж у дощ вивертати нутрощі з валізи, і заходився оповідати, чітко і зі знанням справи, масну анекдоту, від якої Тимко зайшовся реготом, хоча чув її вже безліч разів не тільки від Дмитрика, а й від Дмитрикових хлопців, що в цю мить крізь свіжо прорізані діри в таборовій дротяній, кожного тижня латаній з наказу місцевих охоронців порядку огорожі завершували чергову операцію: у дешевеньких картонних валізах, таких, як стояла біля ноги Дмитрика, серед білого дня зносили до сховища на горішці третього бараку крадених поросят, яких Дмитрик, як він висловлювався, організував на селі і таким простим способом, завинувши поросяткам рильця, аби не кувікали, стриноживши й позапаковувавши живу ношу в валізи, прошлюзовував у табір.

Акція пройшла успішно, ніхто не накрив хлопців на гарячому і вони тепер тільки чекали на Дмитрика, який ніс у валізі останнє поросля, щоб пустити далі, вже по таборових каналах і каналчиках живий товар, заки поліція влаштує облаву й розшуки.

Хлопці знали свої обов'язки, чітко виконуючи Дмитрикові розпорядження з вірою в його щасливе око, бо Дмитрикові все завжди краще вдавалося, ніж іншим, може, тому лише, що Дмитрик не відзначався зажерливістю і вмів кидати те, що не давалося проковтнути за раз, не жалкуючи за втраченим, та хлопці не ламали голови, чому їм краще працювати з Дмитриком, ніж з іншими. Зрештою, і Дмитрик сам не любив замислюватися, як і його хлопці, навіть у такі хвилини, коли, як тепер, доводилося легалізувати свій прохід крізь браму законності, яку втілював Тимко, і витрачати час на теревені, аби запаморочити знудженого Тимка, щоб він нарешті пропустив Дмитрика без перевірки, а разом з тим, щоб про всяк випадок, якби акція в подальшому перебігу луснула (виключена річ, бо все вкладалося, як пописаному), мати алібі, мовляв, він, Дмитрик, зайшов до табору, як порядна людина, на виду в усіх і тому не міг проробляти жодних підозрілих маніпуляцій ні з краденими поросятками, ні з чимось іншим, хоч би там що твердили. Бож хіба людина з нечистим сумлінням потрапила б так спокійно стояти, з власної волі поклавши голову в пащу правосуддя й розповідати анекдоти?

— Ще одну! — гукав задоволений Тимко, тримаючи Дмитрика біля будки, аби не залишитися самому.

Клятий Дмитрик, і як же в нього складно лягають слова! — дивувався невибагливий Тимко, забувши і про валізу, і про те, як йому ще до самого вечора нудитися на варті.

— Остання! — попередив Дмитрик, глянувши на свою валізу, яка мокла на дощі.

Але остання анекдота не була призначена для Тимка.

З того, як обличчя Тимка вмить навстіж роздзяпав і скував смертельний жах, як йому забило віддих і він схопився за груди, не годний видобути не лише вигуку, а й кволого хамаркання, Дмитрик одразу збагнув, що сталося.

Він шарпонувався назад зі щирим побажанням, аби грім побив весь світ, коли таке коїться, та вже виявилось замітно: його валіза на всіх чотирьох рожевих ніжках прожогом мчала в табір, то по прямій, то зигзагами, наче її судомило, просто до кухні, куди саме почали сходитися таборові мешканці із бляшанками, банячками, а дехто й з відрами, на велику родину, отримувати обід.

Дмитрик кинувся слідом повз остовпілого Тимка, якому на кілька днів відібрало мову, від чого його почали дражнити мовчуном, і він дуже сердився на це прізвисько, бож, звісно, кому приємно, коли кплять із страху, від якого хтось слабший і не такий зрівноважений, як Тимко, і взагалі переставився б на той світ? — а валіза вже врзалася в людську гуцу, яка з вереском бризнула на боки, пропускаючи апокаліптичну з'яву, а за нею згодом і захеканого Дмитрика, що наздогнав свою валізу аж біля входу до барака баби Грицихи, яка вийшла подивитися, чому в таборі зчинився такий рев.

Валіза тицьнулася бабі просто в ноги й зупинилася, і тут щойно Дмитрикові пощастило вхопити її в оберемок.

Баба Грициха, як завжди в білій хусточці й кольоровій ще з дому вічній плахті, про яку різне подейкували, бо ніхто ніколи не бачив баби в іншому вбранні, дивилася на Дмитрика старими добрими очима й усміхалася.

— Знов у халепі, Дмитрику? — мовила вона, і від її слів у Дмитрика ніби влучили одразу дві думки, як це з ним траплялося лише тоді, коли в його мозку народжувався новий особливо вдалий плян чергової махінації.

— Я вам це дарую на обід, а ви замовте перед Богом за мене слово, — випалив Дмитрик, витрущуючи з продертої валізи крізь розкисле дно на руки баби Грицихи порося з завиненням у сіру ганчірку рильцем, і, схопивши за ручку валізу, яка так оганьбила його, повернув досить швидко, хоч ужд й не бігцем, через таборовий майдан, де щойно всі стали свідками його перегонів, до свого барака, — попри цей випадок ані трохи не втративши переконання, що всі лиха, які в житті чигають, навіть отак непередбачено, виходять тямковитій людині лише на користь, навіть коли й доводиться кликати на допомогу добре слово баби Грицихи, а вона ж і так завжди ладна кожного порятувати.

Після цього дня чи радше — після цієї події, чудернацька слава, яку в закутках і на майданчиках, за банячками з їжею й за чаркою, між бараками, в підвалах, на горщиках і на смітниках, де переважно товклася малеча, з чуток, здогадів і найретельніших свідчень очевидців висновували навколо баби Грицихи, ще більше закріпилася. На

вечір весь табір тільки про те й говорив, як Дмитрик, цей пройдисвіт, шкурник і зірвіголова, приніс до баби Грицихи чорта, який допомагав йому безкарно проробляти махінації, а баба своєю білою магією, а перед нею не встоював найменший прояв зла, обернула його на невинне порося, що відтоді унадилося ходити за бабою скрізь, мов цуценя.

Правда, дехто з тих, які краще визнавалися в житті, особливо ж на людських вадах, твердили, — бож саме трапилося, що вони те все на власні очі бачили, — як чорти заводили Дмитриком і по всьому табору, не побоявшись білого дня, на довгих волохатих ножищах почали ганятися за ним, батожачи бідолаху грубезними зеленими найлоновими хвостами, точнісінько такими, як ті американські канати, які за допомогою Дмитрика потрапили до табору й були вже давно розплетені й наново сплетені на сіточки, паски, хусточки і навіть краватки й блюзки, аби він кинув гандлювати, і лише тому, що Дмитрик своєчасно згадав про бабу Грициху й устиг крикнути, щоб вона йому допомогла, баба Грициха обернула всіх чортів на звичайнісінькі валізи, які чвіркнули на всі боки й щезли, і на цей раз Дмитрик урятувався, бож баба визначалася великою добротою й за кожного замовляла лагідне слово перед Творцем. Баба Грициха зневажала тільки злих, нікчемних і саме тому нелюдсько лютих, які відписали свою боягузливу душу злу, нахваляючись, що тільки по боці зла людина спроможна вижити на цьому світі, страхаючись добра, як вибухівки, хоч і за них молила Бога, щоб уділив їм бодай крихту доброти, просвітивши їх ниці помисли, а головне — аби вони не мали сили затоптувати добрих людей.

Звичайно, оскільки на світі все покликане мати не лише початок, а й кінець, то двоє святенників-сектантів у таборі пробували перечити, мовляв, добро баби Грицихи не від святого Письма, отже й не від Бога, бо вона й до церкви не надто вчащає, і ніхто ніколи не чув, аби вона повчала якогось непутячого небораку життями святих чи бодай якимось акафістом, щоб аж кров у жилах скипіла від жаху перед карою Божою, як то належалося б, невідомо навіть, чи вона взагалі Біблію читала, надто просто вона завжди висловлюється, хібащо якусь приповідку скаже, а від приповідки до поганства, до чар, навіювань, отже й до теєнни вогненної — один крок, та мудрування сектантів не мали успіху, бо одного з них хлопці, яких він утрусав, як жити, побили, а другого, вистеживши, як він кілька разів перекрочив поріг удовички, який надто до серця припало святе Письмо із уст святенника, почаствовали такою сороміцькою піснею, що її хлопці гуртом склали під коломийку, аж обом праведникам зтягло язика, і про бабу Грициху відпала охота взагалі будь-як висловлюватися, хоч баба ніколи не сердилася, аби й що про неї базікали.

Проте воно само собою якось так складалося, що перед добротою баби Грицихи, яка нікого не ляяла й не повчала,

усім робилося лячно й соромно за свої вчинки. І що з того, що баба ніколи не сварила навіть тих, хто на це гірко за-служувався, бо надто багато добра містилося в її серці, а його вистачало не тільки на добрих, а й на поганих, коли перед її лагідними очима, які багато бачили на своєму віку, заби-вало дух, і кожний мимоволі клявся собі, що це справді останній раз його нечистий заплутав у мізеру, і на майбутнє він уже такого ніколи не допустить? А що за кілька днів подібна клятьба забувалася, — бо де народжувалася людина, яка всі клятьби виконувала б? — і знову все йшло, як воно в світі завжди йде, то хіба це щось посульно міналося? Хіба да-валося затьмарити завжди незбагненне й несаможите чудо добра, хоч би й де й хоч би в кому воно втілювалося?

Наскільки бабине Грицишине серце відгукувалося добром і опівчуттям, знали ще й з того, як вона кожного вечора влаштуовувала чарування для бідолашного самотнього й тро-хи божевільного від розлуки з рідним краєм і від поневірянь Омелька-флюярника, що від ранку до вечора навпроти Тим-кової будки на горі (звідки його жодними погрозами не вда-валося зігнати, аж Тимко плонув й облишив будь-які спроби) тужно вигравав на флюярі, навіваючи на людей сум.

Кожного вечора баба Грициха брала Омелька за руку й вела за табір до Ізару. І хоч усі знали, ніхто ніколи не на-важувався підглядіти, як баба Грициха підходила до води, вправним рухом розтинала посередині мілказу річку й при-щеплювала на Ізар Дніпро, який одразу ж набрякав океансь-кими хвилями і, вищаючи й потужнішаючи, перелітав через Карвендель, розсуваючи на боки міттенвальдські гори, як сірники, які щезали в його утробному, шаленому, аж повіль-ному вирі. І тоді вмить відкривалася рівнина на весь світ, крізь яку несаможитий від вселенського потоку летів Дні-про, а на його велетенських і zarazом лагідних хвилях їхав Омелько-флюярник на флюярі, як на човні, освітлений сліпу-чими зорями, їхав і грав на ній, виливаючи свою незатьма-рену душу в пісню, яка не вмщалася ні на землі, ні на небі.

І кому доводилося ненароком почути це диво, той ба-чив, як Творець прогулювався уздовж Омелькової пісні, і всі предмети міняли свої подоби, і кожному, хто ставав свідком цього видива, ще довго нило серце від радості й болю, і він тижнями не знаходив собі місця, навіть коли це й траплялися такі незворушні таборові волоцюги, яким море по коліна, як ті сміливці, що колись заповзялися вистежити бабу Грициху, як вона поверталася зі свого соняшника, який ріс під вікном її барака — єдина рослина на весь табір, бо ніхто нічого не садив і не плевав, вичікуючи своєї долі з таборової картотеки, як Страшного Суду, і всі дивувалися, звідки перед вікнами баби Грицихи красується такий дебелий і гарячий соняшник, що аж очі бере, і коли їй пощастило його посадити.

Зрештою, ті, що найбільше дивувалися, розповідали навіть, ніби цей соняшник посадила не баба Грициха (бож ніхто не пам'ятав баби без соняшника, а соняшники не вирो-

стають за ніч на два метри), а сам Господь Бог, який того вечора, коли всі тремтіли й ховалися від репатріяційної комісії, яка приїхала хапати й висилати всіх без розбору до Сибіру — на каторгу, на смерть і знуцання, — проходив спорожнілим табором і на згадку про себе залишив цей кусник світла, аби люди не втрачали надії, що колись настануть і кращі часи. Бож соняшник містив у собі рай, і тому ніхто не спромігся його знищити, хоч скільки в таборі вешталосся бешкетників і волоцюг. Ні в кого не піднялася рука стягти соняшника, навіть тоді, коли люди, перелякані й злі, очікували кінця світу, ладні з розпачу чинити всяке зло.

Однак соняшника ніхто не торкнувся. Тобто не так щоб зовсім не торкнувся, хоч воно пізніше забулося, оскільки те нічого не змінило в його недоторканності, як п'яний Грицько Нетеса, коли йому сина забили в таборівій сварці, схопив сокиру і, кленучи Бога й людей, цілу ніч рубав соняшника і тільки себе покалічив, ані трохи не влзнувши рослини, хоч він пізніше відпекувався від свого вчинку, затявшися, що то бабські теревені, бо якби йому лежало на думці строчити соняшник, то він його на друзки змолсв би, навіть якби баба Грициха сто разів обвела соняшник чарівним колом, якого ніхто злий не мав сили перекрочити, а тільки такі праведники, як Хома Федорович, якого баба в його останню годину взяла в соняшник-рай, і тому він помер такою легкою смертю.

Справді, щодо цієї смерті ніхто в таборі не сумнівався, не потребуючи навіть посилатися на дружину Хоми Федоровича, аби це підтвердити, яка вірила, що її чоловік навіки перейшов у рай-соняшник баби Грицихи, бо коли після похорону вона гірко плакала, небіжчик помахав їй із соняшника, просто з-під пружка, рукою, показавши знаком не журитися, мовляв, там йому справді нічого не бракує, а баба Грициха ще й відвідує, приносячи новини з табору.

Певна річ, навіть якби дружина Хоми Федоровича де-що й переінакшила, звичайно, не зі злої волі, а з горя й самотності, аби мати сяку-таку втіху, що чоловікові бодай на тому світі поталанило, це не далеко відбігло б від правди, оскільки ніхто не вагався, що не буває диму без вогню. Ну, нехай жінка помилилася, ну, нехай хтось інший чогось не втямив і підставив свій глек на капусту, проте якось всі ці казання мусіли відповідати дійсності, бо інакше звідкіля б ширилися наполегливі чутки, і то зовсім не від дружини Хоми Федоровича, що коли не полінуватися й підвестися на зорі, то можна побачити не лише, як Хома Федорович прогулюється в соняшникові білою доріжкою, вкритою зволоженою жорствою, що зникає за обрій, а й як сама баба Грициха виходить із соняшника, яким вона щоночі подорожує на Україну, і через те після кожної такої подорожі вона повертається сумна й заплакана, але ще добріша?

Зрештою, подекудували різне не тільки про саму бабу Грициху, а й про її плахту, яку вона привезла з України

і з нею ніколи не розлучалася. А що в таборі люди ниділи часом, не знаючи, де дітися, бо кожний тільки й чекав, у який кінець світу закине його тепер доля, яку десь на верхах так довго вирішували, аж люди втратили надію, коли нарешті її вирішають, то якось уже саме собою склалося, як серед говорунів знайшлися й люди бували, які за певними ознаками й встановили, що в баби Грицихи плахта не просто собі звичайна фантина, а ворожійна плахта, яка переходила з роду в рід, і тому баба й не розлучалася з нею, бо що плахта виткана з чар-нитки, зраджувало досвідченому оку вже й те, що плахта не зношувалася й не пускала фарби, хоч баба Грициха часто її прала, та ще й таборовим ядучим милом, від якого аж шкіра облазила, а всі кольорові речі доводилося наново відсвіжувати, купуючи в лисого Івана барвників, які він сам виготовляв із цегли, корінців, що росли над Ізаром, і сухого американського молока, перепалюючи те все на порошок у спеціальному казані. — так бодай він про те сам говорив, пускаючи туман в очі, аби не зрадити барвникової таємниці, якою його обдарував дід Охрім. Той самий дід Охрім, таборовий дивак, який, — невідомо як потрапивши до табору в надто похилому віці (дехто казав, ніби його добрі люди притулили, підібравши десь на Україні, коли він ішов світ за очі після того, як спалили його село разом з усіма мешканцями, а він, що віджив своє життя, чудом уцілів, забрівши у вибалок заганяти загублене теля, а тоді з тими людьми й прибився до табору), — колись за чаркою горілки навіть обмовився, що на плахту баби Грицихи вписані всі долі світу далеко точніше й наочніше, ніж це витлумачують з пірамід чи з пророцтв Мішеля Нострадамуса.

Оскільки ж дід Охрім висловив це тільки раз, не люблячи ніколи нічого повторювати згідно з засадою — кому з першого разу не запало в пам'ять, тому не варто розповідати удруге, бо як неуважна людина щось собі і затямить, з того тільки шкода, — то незабаром його розповідь і забули. Єдиною, хто з усього табору запам'ятав її, виявилася пані докторова Лилик, якій переказав це в сердечній розмові під ранок чоловік, дивуючись, звідки простий, а коли простий, то ясно! ж, що не освічений дід, навіть якщо він і хвалився, ніби він із лейстрових козаків, знає про Мішеля Нострадамуса, про якого він сам, доктор і магістер усіх наук, зовсім недавно, і то цілком випадково, довідався.

Саме це й пригадала пані докторова Лилик, коли одного разу, люта від сварки з пані професоровою Синелько (і яка вона професорова! Ці самозванці! І як тільки та посміла!) ішла табором, чуючи, як під нею земля горить, і побачила на мотузці Грицишину плахту, яку баба, завжди чиста й охайна, щойно випрала й повісила сушитися. А що від сварки в пані докторової Лилик ще сипалися іскри з очей, то коли вона глянула на вологу плахту, їй привиділося, ніби плахта міниться на сонці такими водограями, аж усі бараки злива-

ються в одну світлову пляму, яка просто відбирає зір, а цього вже й пані докторовій здалося забагато.

І як цього ніхто не заборонить! Що тут тільки робиться! Видно, крім мене та мого вченого чоловіка, нема в таборі порядних людей, сама нечисть, погань і невігласи, — шарпнула пані докторова Лілик і так пронизала поглядом плахту, що плахту з мотузки кинуло об землю, аж загуло, і на тому місці, де кинуло плахту, просто серед табору відкрився вхід до пекла.

Правда, пізніше дехто казав, як у ту хвилину аж погода змінилася, однак чи це дійсно сталося, ніхто не спромігся підтвердити, бо саме в той час весь табір сидів на мітингу, на який зібрали таборових мешканців вербувальники з різних країн, і люди радилися, куди ліпше емігрувати, щоб знайти собі нарешті пристановище, а, головне, певність, що їх не видадуть нелюдам на поталу, збуджено зважаючи, на що пристати, і в бараці, де тислися промовці і всі цікаві, стояв такий галас, що ніхто не помітив би, навіть якби в кожного під ногами розверзлася безодня.

Пекло помітили лише малий Юрчик і Оленка, які гралися поблизу, втішаючися, що їхні мами теж сидять на мітингу, забувши кликати їх додому, а коли ніхто не заважає, найкраще бавитися, бо і в калюжі вільно посидіти, і камінців набрати в рот, а котрийсь і проковтнути, і біля водяної колонки на майдані мити руки й пити пригорцями воду, щоб якомога ширше бризкало на боки, утворюючи калабані, чезрез які так гарно бігати.

Побачивши вхід униз, який гармонією відкрився перед ними, діти дуже втішилися: то справді, так смішно виглядало, як земля репнула, і в отвір ще сирого, як тісто, навіть такого круглого, мов тісто, ґрунту, почали нізвідки з шипінням ляпатися один за одним спочатку круглі, як бульбикки, а тоді вже й продовгасті, приступці, утворюючи сходи, — і, побравшись за руки, Юрчик і Оленка побігли в саме пекло. А що діти ще по той бік добра і зла, то, потрапивши до пекла, вони його не помітили та й ніщо нове їх тут не вразило. Пекельних чортів вони порахували за пащекуватих і недоречних дорослих, яких повно на світі виключно на те, аби вічно заважати, забороняючи то потримати пальця в роті, то проїхатися на таборовому цуцикові Вовкові, то ще щось справжнє; казани з вогненною смолою — за невеликий різновид таорової кухні, і вирішивши, що пекло — це продовження табору, тільки ще нудніше, бо скільки вони ішли, ніде не подибали жодної дитини, щоб разом бодай у тіжмурки погратися, а самих тільки дорослих, які скрізь повчали один одного, — вийшли нагору, знудившись, бо внизу їм ще й не сподобалося повітря, — воно пахло не тільки часником і цибулею, до яких вони звикли, а й ще чимось, від чого доводилося надто часто чхати.

Однак коли Юрчик і Оленка виходили з пекла, їх заупважив таоровий п'яничка Стецько Ступалка, що, зупи-

вившиися висякатися, крізь пальці ще встиг з зачудуванням углядіти, як діти виступали з полум'я, яке розкрилося перед ними, і одразу ж збанув: це і є вхід до пекла, бо інакше хіба хтось потрапив би лишитися цілим, побувавши за вогненною брамою?

Оскільки ж Стецько встиг трохи пригубити (не так щоб напиться, він собі ніколи не дозволив би хильнути зайвої чарки вдень без товариства, а виключно для годиться, аби міцніше на ногах триматися і щоб слабість не доймала), горілки, яка єдина одразу все ставить на свої справжні місця, сприяє не лише спілкуванню, надихаючи людину на великі й хоробрі діла, а й думанню, то він умить усвідомив: тут йому просто таки сам Бог послав нагоду, що нею і останній роззява не знехтував би, бо коли діти отак звичайнісінько, неушкоджені й ані трохи не налякані, — інакше він зауважив би! — повернулися з пекла, то чого ж не спробувати і йому, Стецькові Ступалці, бодай одним оком зазирнути, як там по той бій, щоб увечері за пляшкою розповісти про це своїм горілчаним побратимам?

Стецько перечекав, поки діти зникли за баракком, оглянувся, чи його ніхто не сочить, бо про зсяк випадок воно якось завжди ліпше обходитися без свідків, юпустився в отвір, який ніби аж трохи розступився перед ним, прислухався ще раз, перевіряючи, чи то дзвенить лише в його лівому вусі, чи доноситься знизу, і, переконавшись, що навколо тихо, побіг уперед.

Та щойно він ступив кілька кроків, як побачив перед собою такий безмежний проспект, аж забракло зору охопити його, і в Стецька на мить зупинилося серце, з чого він одразу догадався, що потрапив на центральну площу Києва.

І справді, внизу, розлившиися повинню, повільно шлив Дніпро, незвично темний і глибокий, однак наче суцільно пошматований ножами, і скільки ока, весь лівий берег вкривала вода в кривавих плямах, що, мов олія, зловісно мінілася гнилою веселкою, поховавши ліси й видолинки під собою, а перед Стецьком, просто від його ніг на весь світ простягався Хрещатик.

Проте не сам Хрещатик, який поширився й видовжився до невпізнання, вразив Стецька і не те, що по обидва боки його вишикувалися щільно один біля одного аж по самий обрій пам'ятники: Шевченкові, Франкові, Лесі Українці, Грушевському і багатьом іншим, яких Стецько не знав в обличчя, хоч стільки пам'ятників Стецькові ще зроду не доводилося бачити, а ще більше спостерігати, як нові й нові поповнювали лави, виходячи просто з землі.

Його вразила й спантеличила навіть не тисканина біля пам'ятників, хоч йому здалося, ніби лодібного не могло б творитися навіть при спорудженні Вавилонської башти, коли Бог, зажурившись, як зло взяло світ у лецата, затьмарив розуми, перемішавши усі мови, бож і там напевно не траплялося такого неподобства. Вразило Стецька сновигання

пикатих молодців, які юрмами бігали навколо пам'ятників, приставляючи до них драбини, а по цих драбинах мурашками дряпалися вгору, і, розстебнувши шириньки, — дехто ж, без жодного сорому покидавши штани, — наввипередки, наче їх судомило, обкалювали й оббурювали пам'ятники, порпаючись у тому, як пнойовики, і їх хмарою час від часу вкривав вереск. Дехто ж із молодиків, імовірно ті, що вже надто випорожнилися, злазили по драбинах з відрами нечистот, виливаючи їх на пам'ятники, і знову бігли по нові, збиваючи з ніг інших, які вже спішили на драбини з повними.

Стецько кліпнув очима, намагаючись прогнати з'яву, зважуючи, чи не привиджується це йому з учорашнього перепю, який, здавалося, не належав до надто визначних, бо йому доводилося й не так хильнути, і подібна мара не муляла очей, як його раптом оглушив вигук, не давши уточнити міркування:

— Ось ще один проклятуций самостійник!

— Ви маєте мене на увазі? — здивувався Стецько, коли двоє молодців у кирзових чоботях і сорочках на випуск схопили його від руки й боляче шарпонули вперед.

— А кого ж!

— Я не самостійник! — утішився Стецько. — Я взагалі ні! Я таборовий п'яничка Стецько Ступалка, і мене всі знають!

— Ну це ми зараз розберемося! — зареготалися, аж завивши по шакалячому, красені, що тримали Стецька, наче той утнув несусвітній жарт, який прискіпувальників просто з ніг валить.

— Я не самостійник! — перемавпував Стецька один з його пекельних супровідників. — А сам учора аж захрип, виводячи «ненька Україна»!

— Таж то ще мій дідो співали, то давня пісня з турецької неволі! — здвигнув плечима Стецько, для якого єдиною ненькою була горілка.

— Знаєм ваше кодро. Всі ви починаєте телятками. Сьогодні поспівав про неволю, а завтра скородити московські ребра захотілося, а там уже й на пам'ятник винесло, і тоді й збивайся з ніг, гаруй цілу добу з дня на день, аби вас затоптати! Вас же, як грибів після дощу пре! Це всі ваші смердючі самостійники!

І вони показали на довжелезні шерехи пам'ятників обабіч Хрещатика, які зникали за обрієм.

— Опять этот собачий язык! — гримнув крізь куряче гузно, замість рота, патик на довгих ногах, проносячися повз Стецька, і поводири Стецькові заметушилися, підставляючи голови під удари, хоч патик уже почулав далі, здіймаючи за собою вихори смороду.

— Ванька, давай сюди відро! — вигукнув один із красенів, що тримав Стецька, боляче викручуючи йому руки, і від його крику повітря розчахнулося, а звідти молодикові, який кликав Ваньку, естафетою передали повний по вінця чебер з нечистотами.

— Ось на, і марш на драбину! — заспішив молодик, тичьнувши Стецькові смердючий дарунок.

— Алеж я! — мовив Стецько й подивився на своїх мучителів.

— Не хочеш відра, гаразд, ще ліпше, — лізь угору й обкаляй пам'ятник з власної фабрики! Проявляй якнайбільше ретельности, бо як ні, згноїмо й тебе самого.

— Вибачте, панове, таж це...

— На в зуби, за це, і за те, і за панове!

— Вибачте, — сказав Стецько, випловуючи вибиті зуби (якби хоч подірявлені собаці під хвіст, а то ж, на лихо, саме найздоровіші, які жодного разу не хворіли!), — при всьому бажанні я не годен. Ані трохи не кортить, я зовсім порожній, справді, нічого не витисну. От помацайте живіт — дірка, а не живіт, ну нічогісінько! Кишки, як випрані, міхур ніби зсохся. Якби ж знаття, на що у вас тут попит, я заздалегідь напхався б під зав'язку, а зараз — я радше влив би в себе горілки, а не відлив би.

— Заткни пельку! Не йде, то бери відро й марш! Інакше — ну!

Стецько поторкав щелепу і, вирішивши: шкода решти зубів, у нього їх і так не забагато, а нові навряд чи виростуть, поліз на драбину, тримаючи цебер з нечистотами якомога далі від себе.

І змусять же таке паскудство чинити, мало не зашпакав Стецько, з огидою здраплюючися слизькими щаблями на пам'ятник Шевченка, ну хоч би вже мертвих залишили в спокої, і чого їм далися знаки пам'ятники? Добре, що бодай каменюці подібна наруга не болять.

Тільки не встиг він цього виснувати до кінця, як зауважив, що з каменю просто йому в очі дивиться живий Шевченко.

— Нещастя мое, таж ці пам'ятники живі! — заволав Стецько, проклинаючи мить, коли йому (заради причаркової балаканини — що правду таїти? просто нечистий поплутав, і тепер доводиться гірко розплачуватися!) спало на думку з власної дурної волі помандрувати до пекла.

— Всни живі! І цей живий! — знітився Стецько, чуючи, як тут, видно, суджено йому й сконати.

— Саме тому ти й мусиш полити його нечистотами, — пояснив знизу молодик, — тоді він одразу ж перетвориться на камінь. А то каляй, каляй це самостійницьке падло, а воно все ще живе, погань. Ну, чого заляк, виваливши баньки? Не марудься, обливай чим швидше, ну! Бо маєш перед собою ще багато роботи. Бачиш, скільки ще кандидатів на твоє відро? Мерщій, мерщій, розпочинай! Ти з якого століття, халяво? Забув, що в нас прогрес, чумацька твоя провінція, і треба хутчіше й ефективніше виконувати накази!

— Я ж...

— Обливай, сказано тобі! Лий цьому просто межі очі, і тоді візьмемося за вашого знаменитого Мазепу. Всі ви ма-

зепа й бандерівці, гади! Он стоїть цяця — навіть без пам'ятника, а таке ж затяте й живуще, аж ніяк його не обернеш на мертвого. Проте нічого, зараз ти це під моїм мудрим керівництвом надолужуватимеш. Я з тебе ще зроблю золотаря, аж ну! Тільки повертайся хутчіше, мать твою за ногу! Скільки тобі ще нагадувати! Перед тобою ціла алея проклятутих самостійників! Набуяло ж цього паскудства!

І підганяйло-красень боляче вдарив Стецька хворостоиною раз, а тоді ще раз, аж у бідолахи коники заплигали в очах.

Стецько знову вхопився за цебер з нечистотами й знову зустрівся з поглядом Шевченка, дуже подібним до погляду баби Грицихи.

— Боже, — знітився, всіма помислами благаючи, Стецько, — Ти знаєш мої вади, яких я не применшую, нічого з мене не вийшло ні путнього, ні корисного. Ні на що вартісне я не придатний, от таборовий п'яничка та й годі, — не поталанило мені в житті на щось порядне здобутися, не зі злого розмислу, а, ймовірно, через те, що я ні на що справжнє з народження не надаюся, хоч я завжди прагнув світлого й гарного, зрештою, Тобі це найкраще відоме, Ти ж бачиш, як на долоні, мою пияцьку душу, і я не виправдуюся, — однак, Боже, хоч я й не достойний кликати Тебе в халепі, в якій сам завинив, бож припхався сюди з власних дурощів і не опрестовую кари, напевно вона заслужена, і все ж, Боже (вибач, коли я зловживаю Твоїм світлим ім'ям, але Ти моя єдина, очевидно, крім горілки, на те вже не ліку, — розрада!), Боже, я не годен каляти живої людини, яка позбавлена змоги боронитися! Якщо вже на те Твоя воля, що мені тут погибати, нехай ці гицлі заб'ють мене, дай мені тоді швидкої смерті (як моїм братам, яких з кулею в потилиці, зразу після приходу німців до Вінниці, повідкопували полонені, бідолашні наші хлопці — повірили на свою голову, що м'ясо-рубка зла не простягається на весь світ. Тільки як же не повірити, коли всі жили в такому жаху, аж найменше послаблення страхіть здавалося раєм? — що в подертих чоботях по коліна стоячи в трупній ролі братських траншей, ще недавно прикритих дитячими майданчиками й гойдалками, які потрощеною купою лежали поруч, — зі смердочих ям витягали тих, кого колись з любов'ю називали братами, синами, батьками, а з усієї України день і ніч сунули люди розпізнавати своїх ближніх бодай з решток одягу, з тіл, з непоміченої каблучки чи ще якихось випадкових ознак, знаних лише багатостраждальному серцю, — одна добра душа, що шукала серед трупів чоловіка, не витримала, як полонені крізь діряве взуття кожної миті наражаються затруїтися трушною ропою, відкопуючи мерців, і принесла кілька пар гумових чобіт, продавши до нитки все своє вдовине майно, аби вистачило грошей купити ці чоботи з-під поли десь на базарі, як це згодом люди оповідали, шкодуючи стареньку, і її тут же нові визволителі застрілили просто в усіх на

очах, бо не вільно було нічого передавати полоненим, а старенька того не розуміла й приєдналася до зітлілих жертв конопатого, що всіх українців нахвалявся вислати до Сибіру, та місця забракло), — або наділи силою витримати тортури, бо я не годен осквернити цього пам'ятника, цієї живої людини, яка не заподіяла нікому жодного лиха, а стільки вистраждала, і очі якої випромінюють лише безмежне добро й сум.

І щойно подумав це Стецько, власне, навіть не подумав, а воно саме вихором пронеслося йому в голову, як побачив: він знову вже на землі, тільки без цебра з нечистотами, а молодці якось дивно на нього зиркають, ніби не наважуються підступити ближче, а разом їх наче клонить у сон.

— Аби ж вас люта геєнна навіки пожерла! — з пересердя побажав їм Стецько, і ті вмить прокинулися, ніби Стецькове пересердя влило в них нової крові.

— Пішли з нами! — гукнули вони Стецькові, підскоком підхопивши його, ще заки він встиг отямитися й збагнути, в яку нову халепу його тягнуть, і Стецько опинився перед Мазепою, що у гетьманському жупані, з якого сипалися блискавки (від чого здавалося, ніби він стоїть то в юсамій білизні — в майці й коротких штанах, немов збираючися забивати м'яча, далеко молодший і пружкіший, ніж Стецько пам'ятав його з поширених у таборі зображень, то далеко старший у якійсь неокресленій хламиді і разюче схожий на зосереджену постать Будди, картинку якого колись Стецькові показував професор Кава, пояснюючи, як царський син залишив батьків палац, майже так, як покидали свої хати втікачі в таборі, і ще щось, що Стецькові забулося), — без п'єдесталу, просто собі стояв на землі, міцно врісши в неї бронзовими ногами, й дивився на обрій, ніби когось там радісно вітаючи легеньким похитуванням голови, оскільки від пояса бронза переходила в живе тіло, що дихало на повні легені, серед загального смороду поширюючи запах черешні — від чого Стецькових супровідників почало спочатку ледь помітно, а потім дедалі сильніше пересмикувати.

Вони зараз попадають на землю й битимуться в корчах, — вирішив Стецько й раптом відсахнувся, побачивши перед собою роз'юшені мармизи пекельних красенів.

— Затопи йому в пику! — зарепетували вони, тицькаючи в напрямку Мазепа.

— Негайно! Інакше тобі ніколи не вийти з пекла! Ти назавжди наш, коли ти цього зрадника не вдариш у пику! Спусти йому кров, і ти вільний! — і вони заходилися термосити Стецька.

Проте Стецько не воружнувся, прикипівши поглядом до гетьмана.

— Тобі не кортить врятуватися? Це єдина нагода! — шпигонув Стецька шилом у груди другий угруцальник, а перший стис йому пальці, аж хруснуло.

Оце тепер мені й кінець, зараз вони порішають мене, це, видно, справедлива кара за горілку, вжахнувся Стецько, і від надмірного жаху й болю йому перестало бути страшно.

Не дарма кажуть, ніби за все доводиться розплачуватися, пригадалося йому. Боже праведний, Боже милосердний, Ти знаєш мої гріхи, якось я не подуманий на те, аби містити в собі чесноти, і тепер я пропав навіки, але я ніколи не здолав бити безборонну людину, навіть коли вона винна, а невинну й поготів, на це треба народитися, я ж навіть хоч і як натинався б, ну просто не годен!

І тієї ж миті Стецько відчув, як його несе до виходу з такою силою, аж його мучителям мало не відірвало рук.

— От сужий син! — заверещали в один голос чортинкаведисти, відекакуючи від Стецька, і від них лишилися самі погони й бляшки медалей, які засичали вишкварками, і все навколо поглинула тьма, бо та добра думка, що її із самих глибин серця подумав Стецько, відмовившись заради власного спасіння покривдити безборонну людину, вихором вихопила його з пекла, і чорти не мали жодної міці затягти його назад, оскільки зло робиться безсиле перед найменшим проявом справжнього добра.

Стецько обмацав себе, щиро дивуючись, чи це все ще він, перевірів, чи бракує зубів з потаємною надією, може все ж таки вони вціліли, хоч він їх і виплюнув, а щелепи й кості проймав біль, — суцільні одна біля одної болучі гулі, наче його цілу добу перекручували на млинку, — врешті передихнув, дякуючи Богові, що гірше не скоїлося, бо чи людина посідає на кілька зубів більше чи менше, хіба то вже аж таке важливе, аби нарікати на долю? — і, не гаючися, попростував до бараків з наміром одразу податися до баби Грицихи й попросити її закрити вхід до пекла, щоб інших туди не затягло, бо в Стецька не лишилося жодного сумніву: зволікати тут не лише не на місці, а й просто небезпечно.

Тепер, коли він сам ледве повернувся звідти, йому пригадалося, як з табору дивним способом зникло кілька порядних людей, ще якби непутящих якихось, як Стецько, цезнення якого ніхто й не помітив би, а то шансованих вчених і справжніх патріотів, — наче їх земля проковтнула, і дехто нишком розповідав (кому хотілося про таке голосно плескати язиком, коли страх сидів у кожного за плечима?), ніби востаннє бачив їх з підозрілими молодцями з тупим виразом обличчя, які невідомо звідки з'явилися й пропали, отож доводилося чимдуж поспішати, бо хто зна, які страхіття ще читали на мешканців табору, коли пекло наблизилося до кожного під самісінькі двері?

Від цього припущення Стецькові ноги самі почвалали вперед, навіть не чекаючи, заки нагорі в Стецьковому мозку остаточно виясниться, чи конче добрі наміри потребують негайного здійснення завдяки своїй нестійкій структурі, яка схильна одразу ж випаровуватися, чи вистачає, що людина подібне взагалі подумала, навіть коли ці помисли й висли-

знули і їх уже не наздогнати, бо на тому місці дірка в пам'яті, якої не перекочити, хоч би й цілі царства вгатав у ту прірву, і людина, вражена, зупиняється серед дороги, дивуючись, куди її ще мить тому несло, сповнивши нутро по вінця світлом, аж під ногами зникло і відчуття дороги, і всього світу, бо хто коли спромігся розгледіти перед собою пень, виступивши із світла в темін? — тож і Стецько, жєнучи навпростець, аби швидше, до баби Гридихи, не помітив, як втелюючись просто в обійми професора Кава, що, зауваживши, в якому шалі Стецько летить на нього, не чуючи, як він йому гукає, встиг ухопити Стецька, і, рятуючись від неминучого падіння, ще кілька кроків разом із Стецьком прокрутився дзигією вперед, заки вихор навколо них улігся і їм вдалося зиркнути один на одного.

Однак те, що Стецько зиркнув на професора Каву, змінило не лише напрямок його думок і подальшу його долю, а заразом і долю всього табору, або й усього світу, оскільки досі нікому не пощастило визначити, яким робом зовсім, здавалося б, незначні події руйнують чи оновлюють людство, і те, що виглядало нікчемним і малим завбільшки з макове зерня, земля не годна вмістити, а велике, перед яким щойно народи земної кулі тремтіли, спалюючи на вівтарі його великості честь, печінку, серце, добро й людяність, лежить черввим ковеликом, і найшолудивіший пес не гавкне за його смердючий упокій.

Коли Стецько збагнув, як він нешанобливо потрапив в обійми професора, який, правда, його вже й випустив (та однак, де ж це бачене — налітати на людей, ніби він, Стецько, уцент п'яний, а то ж суцця неправда!), йому стало так незручно й прикро до сліз, хоч він навіть за чаркою рідко коли рюмсає, аж із голови вилетіло, куди він взагалі біг.

— Що з вами? — спитав професор Кава, єдиний, хто в таборі називав Стецька на ви, і це остаточно приглушило Стецька.

Ще якби професор Кава спитав «куди ви?» Стецько одразу пригадав би, і, назвавши бабу Гридиху, побіг би далі, а то професор співчутливо, аж серце зайшлося, поцікавився «що з вами?», і перед очима Стецька з новою силою й наочністю, просто дух забило, впливли недавні пережиття, від чого все інше без сліду щезло.

— Зі мною приключилася пригода, якої без горілки не розповісти! — признався Стецько. — Така страшна, така нєлюдська! Били мене й знущалися, ледве я ноги виніс!

Професор Кава якось по-новому, проте так само, а, може, навіть ще співчутливіше зупинив погляд на Стецькові, — аж Стецько відчув себе невідомо в чому винним перед ним, — і сказав, що він запрошує Стецька до себе на вечєрю, якщо той, звісно, не гребуватимє скромною трапезою, оскільки вона складатиметься лише з хліба, оселедців і горілки, — нею наділили його добрі люди за невеличку не те що послугу, а просто дрібничку, не варту й згадки, сказано —

добрі люди, от чомусь вирішили обдарувати його, — ймовірно, кожну людину, яка відчуває себе людиною, нестримно тягне робити іншим добро, — а він не хотів образити їх, не прийнявши дарунку, яким він тепер, своєю чергою, з великою радістю поділиться із Стецьком, якщо той зласкавиться й не відхилить погостювати в нього сьогодні, — це його справді дуже тішитиме, бо самому якось надто сумно на душі (а Стецькові завжди здавалося, ніби професор Кава ніколи не сумує, бо все він завжди сам і осторонь від усіх тримався!), крім того, цієї ночі йому написалося кілька віршів — гімнів про поклонання людини й взагалі всього людства, і він охоче прочитав би їх Стецькові, якби той погодився їх вислухати, зробивши йому цим велику честь.

— Не я вам, а ви мені робите честь! — не знайшов сказати іншого Стецько, пригадавши, як колись, повертаючись глибокої ночі з безпросвітної п'ятики в Дмитриковому бараци і кілька разів обійшовши табір, бо помешкання наче в воду впало, а до чужих ночувати Стецько не хотів іти, надбав десь на задвірку, де кінчалися бараки, на професора Каву, який, спершись на риг таборового складу, на самоті, не бачачи й не сприймаючи нічого навколо себе (бо Стецько його покликав, а той справді не чув), напівголосно вичитував у п'ятку щось довге й жалісливе, від чого Стецькові стислося серце, хоч він і не втямив до ладу, що саме вичитував професор Кава. Але тоді Стецька чи від чудернацьких слів, — наче слова, а разом наче й не слова, — чи то від самої постаті професора Кави, якоїсь інакшої, ніж завжди, чи просто від пригадки власних п'ятик поїняла невимовна туга й сум. Правда, згодом воно, звичайно, забулося, бо Стецько не любив захаращувати ні голови, ні серця зайвими, з чим мозок не давав собі ради, однак від тієї зустрічі в нього лишилося дивне враження, про яке він навіть під час найрозперзанішої гульні ніколи не прохоплювався і словом від сорому зрадити вголос те, що випадково відкрилося йому тоді за бараками, ймовірно, ще й тому, що воно стосувалося не його, Стецька, якого всі знали, п'яничку й слабодуха, а того найсправжнішого, потаємного, самому Стецькові незвичного й незбагненного Стецька, про якого він наважився б говорити хібащо тільки перед Богом.

Зрештою, такого, як тоді, коли він ненароком підслухав професора Каву, йому й справді не траплялося, та й не від горілки воно прийшло, бо ніколи згодом, хоч і як доводилося йому глибоко заглядати в чарку, і натяку на щось подібне він не переживав, оскільки тоді йому не лише здалося, а він просто побачив перед собою, як від проказувань професора Кави, все його життя виопуклилося до найдрібнішої рисочки, мов на долоні, і голос, одягнений в голос професора Кави, м'яко, аж довго згодом щеміло всередині, нагадував, хоч і не звертався безпосередньо до Стецька: ось, Стецьку, перед тобою те, що ти зробив, а дивися, чим тебе наділили від коліски, тільки ти цим другим ніколи не ско-

ристався! Тобі відміряли уцертъ усього того, що ти захоплено подивляв в інших, лише ти його через горілку не роздивився, і тепер воно навіває на тебе сум і тугу, хоч ти й ладен клястися, ніби винна в цьому не пізня година й не горілка, а голос професора Кава, навіть не сам голос, а те, що він вичитує свої гімни нової релігії, з чого всі в таборі сміються і ти також, хоч ти ні разу їх не чув, оце вперше, досі охоче (штрава, без злоби, бо ти не створений чинити зло, хоч дурощі теж легко до лихого допроваджують) приєднуючись до інших кепкувальників, що, зрештою, не зменшувало твоєї пошани до вченості професора Кава, ніким не перевіреної, однак усіма чомусь непохитно визнаної. А тепер ти чуєш на власні вуха ті дивацькі гімни, чи як там про них ще говорять, а базікають про те і кумедне, і сороміцьке, і тобі не смішно, а сумно, аж здається, ніби твого суму не годен вмістити в собі і світ, стільки його в тобі, бо в словах, які, розтягуючи, виголошує професор Кава, ти бачиш свою долю і все, що міг зробити, та полінувався. І тобі жаль серце крає, бо голос професора Кава — це голос твого власного сумління, який прибрав подобу професора Кава.

Може й тепер це водить мене голос власного сумління, який одягнув подобу професора Кава, подумав Стецько й не досить впевнено спитав:

— А чи ж я вам не перешкоджатиму?

— Пане Стецьку, — врочисто, ніби з далекої трибуни, відповів професор Кава, а одночасно так тепло, що Стецько одразу повірив, — я невимовно тішитимуся, коли ви завітаєте до мене. Ви зробіте мені своїми відвідинами велику прислугу, бо я зараз саме в тому стані, коли без співрозмовника людина не годна дихати. Це ж ви й по собі знаєте.

— Та знаю, тільки який же я вам співрозмовник? Я не вчений і не потраплю ні на що путне здобутися, — застерігся Стецько, із здивуванням нотуючи в пам'яті, як професор Кава бере його під руку, ніби він не Стецько, а небачена шанована особа, перед якою наважуються висловлюватися тільки пошепки, аж батьки не встигають нагримати на дітей, які вже і так дивляться на незвичну появу занімілими ротами, забувши на мить довкілля, — і вони вдвох заходять до барака, куди Стецька не раз горілчана доля заводила, проте ніколи в такому почесному супроводі, прямують сходами, яких Стецько досі ніколи не зауважував, бо в нього склалося враження, ніби там самі купи сміття й рештки старих, порубаних на дрова таборових меблів, а не сходи, які то ширшають, то вужчають, ледве вміщаючи Стецька з професором, перетинають величезну залу, поділену простиралами, рушниками й коцями на закапелки, де вже всі спали на двоповерхових раз на місяць вичищуваних від блощиць нарах, і далі через перегородки, комірчини, добираються нарешті на саме горяче до закамарку, що його професор Кава назвав своїм помешканням, не перестаючи оповідати щось приємне й заспокійливе, від чого Стецька знесиловала слабість, ніби

він потрапив до лазні, його поклали на полицю й поливають літєплою водою, а навколо парують мидниці з зеленим запахним розчином, в який лазникар кидає губки, щоб потім відтиснути їх Стецькові на обличчя, на груди, на живіт, і Стецько наче оновлюється, бо губки — це водночас і звичайнісінькі губки, і слова професора Кава, що заповнюють усе навколо.

Стецько дійсно не лише ніколи не бачив професора Кава таким балакучим, а й не пам'ятав, аби хто з табору похвалився б довгою гутіркою з ним, а тепер професор Кава говорив, не зупиняючися, та ще й мовою, яку Стецькові вперше доводилося чути, ні на що не подібною, такою чудернацькою, аж Стецько ніколи не повірив би, якби не пересвідчився на власні вуха, що клацала й переливалася, немов вона із суцільних трелів, схлипувань і хвилястих блакитного кольору патичків, вкачаних у мед, однак, на диво, Стецько її якимось чином розумів наче змалечку тільки нею й спілкувався, ба більше, він сам, а це вже переходило всі межі, вільно, зі смаком, мало не хизуючись, вимовляв цією мовою найскладніші речення.

— Це ж просто чудасія! — не втримався Стецько, слухаючи, як дивовижні словосполучки ляцять йому в роті, аж лоскочуть.

— Бачите, це зовсім легко, не треба й жодної вченості! — засміявся професор Кава.

— Це ви щось зі мною зробили! — зачудовано прорік Стецько. — Чи ви, бува, не вклали в мене кусник себе?

— Якби ж то так!

— Ні, справді!

— Справді! — зідхнув професор Кава, показавши Стецькові сідати на якісь чи то клунки, чи м'які барила серед скринь і книжок, що від дзверей захаращували закама-рок, а сам десь щез, і до Стецька здалеку донісся розлогий плоскіт.

Це він поплив на найдаліше озеро в горах, перехитривши мене, і я в пастці, майнуло в Стецьковому мозку, але він якось своєчасно скорегував себе, що це неможливе, бо озеро надто далеко, аж за перевалом, і на підтвердження, наскільки це дійсно неможливе, професор Кава вийшов з-за скрині, поставив на дошку перед Стецьком пляшку горілки, витяг із відра, накритого черепицею, хлібину, сир і два оселедці, які він на газеті розкрояв на рівні кусники кишеньковим ножем, і налив Стецькові й собі по питуну горілки.

— Нехай здійсняться ваші найкращі помисли! — мовив професор Кава, цокаючись із Стецьком. — Нехай усім людям стане добре! Нехай на світі запанує добро!

— Нехай! — полодився Стецько, випиваючи, і йому подумалося, що професор Кава якось дивно говорить. Ніби й те саме, що всі, бо й Стецько міг би подібне виголосити — воно при чарці слова самі укладаються, та й потім — чого тільки при чарці не злітає з язика! — однак все ж якось дивно і не схоже на інше.

Проте цих міркувань Стецько не встиг належно розвинути, бо двері закамарка задзижчали від гострого, хоч і манірного стукоту з підскоками на кінці, і, не чекаючи дозволу, Ріточка Бурундяй, солоденько усміхаючись тією самою незмінною усмішкою, яка ще якихось тридцять років тому з першого разу до нестями причаровувала нестійкі чоловічі серця, увійшла чи радше — втанцювала до середини майже як шістнадцятирічна юнка, якою Ріточка назавжди залишилася у власній уяві, не звертаючи жодної уваги (вона надто шанувала себе!) на злісних від заздрости пашекух, що при кожній нагоді опоганювали то її ноги, стрункіших і зграбніших ніхто не мав у таборі, та й не тільки в таборі, вигадуючи, ніби вони в маслаках і в гулях від надто модних черевиків за молодости (наче Ріточка за ці роки хоч на одну зморшку постаріла!), то її тендітні для найпалкішого милування створені плечі (а лице, а талія, а хода!), які вона залюбки показувала світові Божому, пам'ятаючи евангельську притчу — не закопувати в землю скарби, бож хіба вільно і чи не гріх ховати від людей подібну красу? — на заздрість репаним бабичам, які не лише нехтували очевидністю, безглуздо й затято твердячи, ніби в Ріточки плечі в ластовинні, та ще й деформовані від старости, коли вона виглядала молодшою і, очевидна річ, незрівнянно вродливішою за двадцятирічну, — як на Ріточку, то вже й перестаркувату, бо Ріточка в її роки хіба ж таку показувала клясу! — таборову красуню Ліну Роздерихальву, що властиво, супроти неї, Ріточки, скидалася просто на грубезну дурепу й колгоспницю, аж незбагнено, чого коло неї так упадали! — а й ширили плітки, мовляв, Ріточка на свята, як видають додатковий приділ, годує свого чоловіка, якого вона нещодавно одружилася на собі (ну і що ж тут такого, коли людина вродилася несміливою й не годна освідчитися в найделікатніших почуттях? Треба комусь же й ініціативу виявляти?), лише м'ясом, що відмолоджувальними обкладами кілька годин пролежало на її обличчі, ніжність і свіжість якого не хотіли бачити тільки Ріточчині вороги, — якби вона народилася чоловіком і подибала б таку Ріточку, вона з першого погляду закохалася б в неї!

Хвицьнувши крилатою спідницею за звичкою бурхливої молодости, аж блиснули короткі второчковані червоним штанцята на її, як Ріточка твердила, ще зовсім не старому тілі, показуючи заради більшої наочності ніжку аж до пояса, бож хіба тут крилося щось погане й несхвальне? Ріточка завжди вміла пристойно й гідно поводитися, та ще й інших повчити, — вона проспівала, вкладаючи весь свій чар у переливи голосу, ладний з одного маху взяти найнеприступнішу фортецю:

— Пане професоре, я не знала, що в вас гості! У мене до вас дуже важлива справа!

Очевидно, якби професор Кава не ловив гав, літаючи десь у хмарах, він вирізнив би крізь ці звичайні слова з са-

мих туркотливих інтонацій Ріточчиного голосу такі райські кущі, перед якими зблід би спів сирен, як бліднуть перші кроки дитини перед досвідченим бігуном на далекі віддалі.

Але, видно, присутність Стецька засмітила професорові слух, до нього не долинули переливи Ріточчиного звернення, і тому він, дивно змінившись на очах Стецька, обізався, надто чітко викарбовуючи склади:

— Вельмишановна пані, Ріто Сильвестрівно (правда, це могло вже Стецькові й справді причутися, бо він не подибував у таборі людини, яка звала б Ріточку по-батькові), я зараз зайнятий. Колись іншим разом я зайду до вас.

— Ви мені стільки разів обіцяли й ніколи не зайшли! Аж мені довелося вчинити на вас напад. Ви мусите мені порадити, бо мені треба...

— Дорога пані, у мене гість, нехай колись іншим разом, — зупинив її професор Кава, дивлячись не на Ріточку, а на Стецька.

Не виключене, якби Ріточка не панувала над собою (не дарма ж вона походила з панського роду!), вона просто спопелела б поглядом гостя, цього шалапуту Стецька, який завжди всім ставав на заваді і тепер самою своєю присутністю псував їй розмову з професором Кавою, хоч Ріточка й на думці не мала мститися нікчемному п'яничці за давню образу (хтось інший на її місці довіку подібної наруги не забув би!), коли вона, виключно з шляхетности й співчуття, ще заки з Ріточки Польової вилуцилася Ріточка Бурундяй (того часу Ріточка не любила згадувати, бо щойно коли вона побралася з не надто привабливим, — пощо чоловікові краса? — натомисть чесним і порядним у таборській опінії вчителем математики Бурундяем, якого лише вряди-годи, та й то виключно в товариській незлобній розмові, обзивали паталахою, не здатним приструнчити власну жінку, — до неї почали ставитися не так вороже й поволі забували побрехеньки, які хтось — о так, Ріточці довелося скуштувати горя, хоч вона ніколи не здавалася, — люто воліючи її погибелі — Ріточка давно переконалася, що, крім неї, перевелися добрі люди на світі, завжди тільки й чекай, як комусь забагнеться їй нашкодити, — розпустив про неї, ніби вона кількох своїх близьких знайомих упекла на Сибір і двох із них розстріляли — наче без Ріточки їх не розстріляли б! Кого тоді лише не розстрілювали! Вона сама ледве вбереглася! — викривши суворою, але справедливою рукою навіть серед своїх друзів — що вдієш, коли доводилося щодня відвоювати собі місце під сонцем? — ворогів народу, які пізніше, одразу ж після першого слідства, виявилися ще й пеглюрівцями, цими найлютішими ворогами єдиного й неділимого Радянського Союзу, що носилися, — як встановили на допиті, — з наміром створити нікому не потрібну самостійну Україну з якимись там рівними правами для українців, чого Ріточка навіть не підозривала, оскільки тоді всі її міські впливові знайомі говорили виключно російською мовою, а вона сама тільки на ба-

зарі дозволяла собі спускатися до української; — хто ж знав, що світ непередбачено зміниться, і в якомусь Богом забутому міттенвальдському таборі панську російську мову зневажатимуть як щось, чим надто напекли, а мужицька українська мова, яку вигадали німці, виявиться в пошані?), — пожалівши (а зовсім не тому, ніби в неї забракло женихів!) цю мізерну креатуру, запропонувала, дуже тактовно, без жодних недвозначностей, розділити разом ложе, на що цей невіглас обізвав її старою бабою, якій би час і про інше замислитися, — її, що зласкавилася ошчасливити цього телепня! Цього телепня, який тоді ж за чаркою охрестив її жартома «скаженою матицею», і з його легкої руки це прізвисько перебрав весь табір, і тільки її чоловік того не знав і сама Ріточка, хоч і сподівалася від Стецька всякої пакости й срамоти, звісно ж, п'яниця! — і тепер без жодних викидів сумління сидів, кліпаючи на неї посоловілими баньками.

— Пане професоре, ви мусите мене вислухати, це таке важливе, таке важливе! — спробувала ще раз Ріточка Бурундйяй, кидаючи на професора погляд, який розтопив би й чавунний стовп, а вже людське серце й поготів, навіть якби власником такого серця виявився неподатливий на Ріточчин чар професор Кава, що, на його щастя, саме тієї хвилини, коли у нього, як приречення, летіла кулеметна черга з Ріточчиних очей, нахилився за бляшану скриню, якщо то не була піч, заставлена каструлями, яка й ввібрала в себе Ріточчин заряд, аж бляха вкрилася пухирями.

Проте і ті незначні умиротворені друзки, які від скрині жажнули на боки, містили ще стільки енергії, що лише перелітаючи поблизу шиї професора Кави, таки улузнули його, бо він підвівся, обома руками обхопивши шию, ніби її пекло вогнем, і, явно зм'якнувши, очманіло відкашлявся:

— То прошу, говоріть.

— Ні, — повеселішала Ріточка, знову намацуючи ґрунт під ногами, — це дасться сказати вам лише насамоті!

— Дорога пані, у мене гість!

— Таж це лише Стецько-п'яниця! — не витримала солодкого тону Ріточка.

— Дорога пані, не ображайте мого гостя, бо камінь, що його людина кидає в іншу, має властивість міняти напрям, — так дивно вимовив професор Кава, аж одночасно Ріточці й Стецькові ніби розчахнуло розум: Ріточка нарешті усвідомила, що з її відвідин сьогодні нічого не вийде, і тому, ані трохи не збентежена, грайливо кинувши: «Ну то завтра!» — витанцювала за двері, а Стецько побачив себе малим у саду під грушею в тітці Докії, яка, аж прозора від пізнього осіннього плямистого тепла, частувала його вперше квашеними яблуками, примовляючи: «Їж, дурнику, їж, то смачне», — а йому воно зовсім не здавалося смачним, і він радо виплюнув би, якби тітка не стояла над ним, і що він тоді, мало не задушившись, — ну просто ж поперек горлянки зупинялося, проковтнув той шматок квашеного яблука на догоду

тітці, яка завжди обділювала його гостинцями, й ласкавим словом, те якимось чином довело його згодом до горілки, до цього табору й навіть до закамарка професора Кави, що долив у спорожнілі шпитуни і взяв двері на гак.

— Вона навіть до мене чіплялася, — скоментував Ріточчин відхід Стецько, — і тепер, видно, облюбувала вас, а від неї важко відпекатися, вона цупка, мов смола.

— Пане Стецьку, — озвався професор Кава після тривалої мовчанки, підливаючи й беручи пальцями нарізаний оселедець, а тоді обтираючи їх об шматок газети, яку він поклав до кишені, від чого Стецькові привиділося, ніби звідти стирчать два мариновані хвости з кружальцями цибулі, хоч він навмисне силкувався не дивитися туди, аби не відчувати незручності, пощо професор Кава носить оселедці просто в кишені, — що, на вашу думку, спонукує людину не лише упадати навколо зла, а й любити його?

— Ви маєте на увазі її? — зареготався Стецько, оминаючи перед професором називати Ріточку «скаженою матицею», від пригадки (так принаймні за чаркою розказував Борисів Тарас, наслідуючи Ріточчину ходу й говорення, аж усі лягали), як колись Ріточка зустріла бабу Грициху, — а що Ріточка саме кипіла від заздрощів і обурення, бо пані Лопастюк, у якої не статура, а мішок з картоплею! — дістала (і яким лише правом!), саме ту американську в усіх кольорах веселки спідницю, яка тільки Ріточці пасувала б (звідки взагалі ці гапки знали, як подібне чудо носити!), а її, Ріточку, обділили безбарвною шматою, мов для якоїсь бабці! — обставина, що й колоду довела б до шалу, а таку ніжну й чутливу на несправедливість особу, як Ріточка, й поготів, то коли Ріточка побачила бабу Грициху, яка їй давно вже сиділа в печінках, — оскільки Ріточка орієнтувалася, хоч і не вродилася забобонною, однак у Ріточчиних колах вірили в блюдечко, Ріточчина бабця ще відвідувала спиритичні сеанси, як належало до доброго тону, і тому Ріточка знала: баба Грициха — злісна чаклунка (якби на те Ріточчина воля, вона давно її без жодного вагання десь упекла б, лише смуга за нею простяглася б!), а тут ще й недолуга баби Грицишина плахта своїми дикунськими барвами нагадала Ріточці, як жалюгідна баюра нагадує південне сліпуче море, райські барви американської спідниці, що діставалася пані Лопастюк, — Ріточку вхопили корчі, і вона цілий день пролежала в пропасниці.

— То видно, зло так зсудомило перед добром, бо ж баба Грициха невимовно добра. І мені з вами невимовно добре, — несподівано для самого себе уголос вимовив Стецько, перехилиючи чергового питуна, й зауважив нагло, як йому на душі такий спокій залягає, така радість і доброта, ніби він уже й справді в раю, де нема місця ні на прикрощі, ні на сумування. Хто б подумав, що з професором Кавою настільки все просто! От і вчений нібито, а як же гарно з ним! І вишити вміє, не зневажаючи Стецька за цю слабкість (що це слабкість,

та ще й досить величенька — очевидна річ, — Стецько ніколи не робив із неї цноти, однак мусить же чоловік мати якусь слабість!), і взагалі, яка ж він задушевна людина! Запросив Стецька й гугорить з ним, як з рівним, ніби вони удвох найближчі друзі, та що там друзі, рідні брати ледве чи так розуміються, як вони тепер! — аж незбагненно, чому в таборі теревені гонять, наче професор Кава дивак.

— Це даремно про вас ширять подібні вигадки, — переконливо ствердив Стецько, — ви зовсім не дивак! У вас усе, як годиться, і я ще ніколи ні з ким не почував себе так добре, як з вами, хоч ми вперше разом.

— Це виключно від вас залежить.

— Чому ж від мене, коли ви обертаєте все якимось так, що воно само з себе подобається, ще заки я встигаю зважити, чим саме воно заповнює мене?

Професор Кава засміявся, ніби перестрибуючи босим через калюжі, а тоді ще раз уважно, аж прикро, бо Стецько не звик до надмірної уваги супроти своєї непримітної особи, — куди світ зайшов би, якби обділювали зайвою увагою таких незначущих людей, як він? — правда, Стецько одразу ж вирішив, що це напевно не що інше, як просто звичка професора Кави дивитися цим способом на весь світ, а оскільки Стецько теж заповнював якусь чарупку цього світу, то й на нього, — глянув на Стецька й спитав:

— А чи вам сподобається й отаке?

І, витерши об піджак з-під оселедця руку, приклав її до горла, провів кілька разів уздовж шиї, ніби впрасовуючи туди срібну хвилясту руру з півнячим гребнем посередині, яка щойно згусла з повітря, залишивши в ньому дірку, і влилася в пучки професорові, бо Стецькові ще пощастило угледіти ріжечок блискучої кінцівки, заки вона щезла в борлаку професора Кави, і заспівав з такими дивними ляскотливими переливами, що Стецько отетерів, а тоді охнув, власне, навіть не він охнув, а в ньому все охнуло, бо нутрощі йому від цього співу розширилися й заокруглилися, аж Стецько почав бачити навколо все круглим і Стецькові груди надуло від болю, а тоді ніби і його самого, зпрібіши в жменю разом зі шкірою зовнішню подобу, рвонуло всередину й, сплюсцивши, притисло до власного хребта, не лишивши й щілини на віддих.

Проте і сплющення, і гострий біль виявилися, на диво, приемними, і Стецько лише кліпав повіками, не відриваючи зору від професора Кави й не ворущаючись, і від цієї цілковитої нерухомости Стецькові наче розвиднилося в мозку, і він збагнув: професор Кава не співає, а читає йому щось, і від цього Стецько й бачить усе круглим.

Це напевно гімни нової релігії, з яких сміються в таборі, бож незвичне — завжди смішне, — лише чому вони круглі? — спало Стецькові на думку, однак він не встиг здивуватися, бо несподівано усвідомив, що хоч він і не розуміє слів (тобто слова ніби й трохи знайомі, а як вслухатися, то

поодинокі майже такі, якими всі послуговуються, але сенс їх цілком інакший і незвичний, зовсім не на Стецькову голлову скраєний) — від того, що читає професор Кава, йому дедалі лагідніше на душі й заходить така прозорість, така теплота, аж він ладен довіку сидіти й слухати.

Чи це тому, що він уміє так проказувати, чи це просто зі мною сьогодні щось незвичне коїться, — засумнівався Стецько, вихиляючи чергового питуна, що його професор Кава наповнив вже з іншої пляшки, бо попередня, спорожнена, валялася збоку.

— Пане професоре, — мовив Стецько, не годний стримати хвилі, яка заливала його, — я не збангу, як ви це викликаєте, однак, слухаючи вас, я ладен умерти. Мені здається, власне, навіть не здається, а я знаю, то мені здавалося, як я щойно почав говорити, а тепер я вже зовсім певний, — цієї миті я здолаю довершити найбільший подвиг, найбільше геройство, найбільше випробування, зараз я справді все можу, таке світло б'є мені з середини, така радість, хоч я лише непуятий таборовий п'яничка, і ніколи ніхто не мав з мене жодної користи. Проте ви робите мене великим, яким я себе ніколи не зважився б помислити. Я вам віддаю себе повністю в руки, веліть, наказуйте, я все виконаю для вас, це так легко! Я ще в житті не почував себе, як оце з вами! Як ви мене переінакшили! Мені аж самому дивно, що я не лише говорю, а й відчуваю саме так, як говорю, наче не мій язик рухається, а сама душа без слів двиготить перед вами, а слова то вже тільки, як дим від полум'я. У нас колись розповідали, ніби подібне чинили характерники, надихаючи простих, навіть кволих і полохливих людей на найвідважніші, найшляхетніші вчинки, слава про які й досі примить у піснях, та я ніколи не припускав, аби ви, пане професоре, вибрали для такого невміщального чуда мою недостойну особу.

— Чи ж спроможна людина переінакшити іншу?

— Видно спроможна, бо саме це ви й зробили!

— Усе, що людина відкриває в собі, в ній самій і містилося.

— Алеж у мене й натяку на щось подібне не було! Ййбогу, я ж себе знаю!

— Хіба людина до кінця себе знає?

— Про мене — це залежить виключно від настрою. Трапляється настрій, коли людина себе доценту знає, ну просто, як на звіті перед Всевишнім, а тоді надходить хмарина на душу, й те знання замулюється, та коли про нього не думати, воно згодом само собою знову вияснюється. Справді!

І Стецько аж розвів руки, аби показати, наскільки це справді — справді, наче професор Кава крізь грудну клітку міг пересвідчитися, що саме така ясність і виповнювала тепер Стецька, розв'язавши йому — може навіть трошки забагато, але хто ж утримався б на його місці в благопристойних рамках, коли людині не сила стриматися? — язик.

Далі буде

Слово про Кобзаря

Вячеслав Чорновіл

ТАРАС ШЕВЧЕНКО В ОЦІНЦІ ГРІНЧЕНКА

Того, хто вивчав би українську літературу тільки за періодиками і монографіями, що виходили в УРСР у тридцяті-п'ятидесяті роки, здивувала б, напевно, своєрідна ситуація в дожовтневій українській літературі. Тогочасні письменники будітмо менше всього турбувалися про вироблення літературно-мистецьких цінностей, а, розмежувавшись на два табори, перебували в стані перманентної ворожнечі. По один бік барикад стояли революційно-демократичні чи просто демократичні письменники, які нібито чи не найголовнішим своїм завданням вважали необхідність підкреслювати свої симпатії до «великого російського народу» (який, як вказував В. Ленін, волею царизму був змушений виконувати ганебну роль колонізатора і визискувати неросійських народів), вчитися писати у російських письменників, а також «гнівню таврувати», «нещадно висміювати» і «непримиренно поборювати» другий табір — реакційний, буржуазно-націоналістичний (абож модерністський).

Може, і не варто було б нагадувати нині ті сумнозвісні часи в нашому літературознавстві. Адже на полицю сьогоденішнього читача за минуле десятиліття стали, бодай неповні, зібрання творів О. Олеся і М. Вороного, М. Чернявського і В. Самійленка, Б. Грінченка і М. Костомарова. Та, на жаль, процес вульгарно-соціологічних тенденцій надто повільний, а часом трапляються навіть сумні екскурсії в минуле. Справа не тільки в тому, що не дочекалися ще друку П. Куліш, М. Драгоманов, О. Кониський, В. Винниченко, С. Черкасенко, Г. Чупринка та ін. (не кажемо вже про пам'ятки української історичної думки від козацьких літописів до Грушевського). Але навіть ті письменники, чиї твори вийшли останнім часом, «реабілітовані» хіба частинно. Досі деякі літературознавці проводять межу поміж нібито «реакційним світоглядом автора і об'єктивним змістом» його творів. Сама частина творчости самого письменника часом протиставляється іншій — і доробок українського дожовтневого письменника стає подібним до мензурки з рідинами, що мають різні питомі ваги, а тому не перемішуються.

Така «напівреабілітація» випала і на долю Бориса Грінченка, відомого українського письменника, вченого і громадського діяча.

Серед другого пошевченківського покоління — письменників кінця 19 — початку 20 віку — Б. Грінченко посідає

чільне місце. Не так великим талантом чи викінченістю окремих творів, як світоглядною послідовністю, болісно загостреним чуттям національної і соціальної кривди, якимсь аж фанатичним творчим горінням, невичерпною працьовитістю. Вплив Бориса Грінченка на український літературний процес кінця 19 — початку 20 ст. не сумірний із вартістю його художніх творів. Леонід Смілянський у 1930 році, одним з перших кладучи на Грінченка тавро «буржуазно-ліберального» і «націоналістичного писаки», все ж слушно відніс його до тих письменників, які, «не створивши своєї школи в літературі через невисокий художній рівень продукції, все ж таки потужно впливали свого часу на громадську думку, відігравали не меншу роллю, ніж загальноновизнані класики» (Л. Смілянський, «Борис Грінченко», 1930).

Вибагливого читача навряд чи задовольнить мистецький рівень більшості художніх творів Грінченка. Зате публіцистика і літературна критика знайде вдячного читача, бо ще й сьогодні зачіпає найсокровенніші струни української душі. Тож чи не парадоксально, що саме ця частина творчості письменника, де він був найсильнішим, досі маловідома нашому читачеві?

Можна зрозуміти М. Рильського, який у 1958 році у передмові до «Антології української поезії» старанно дозував чорне і світле, пишучи про Грінченка. Адже це була взагалі перша за довгий час нелайлива згадка про письменника. Але, на жаль, хибна думка про якусь роздвоеність творчого обличчя Грінченка почала останніми роками утверджуватися в українському літературознавстві. Мовляв, публіцистика письменника заражена «ліберальним культурництвом», виявами «національної обмеженості» (див. передмову І. Шльгука до двотомника творів Б. Грінченка, Київ, 1963), і тільки в художніх творах над цими вадами світогляду стихійно бере верх щирий демократизм. Може, через цю хибну концепцію досі не побачили читача не тільки «Листи з України Наддніпрянської» — програмний документ національної думки 90-их років минулого віку, а й цілком прийняті сьогодні публіцистичні твори «Нова сім'я», «Яка тепер народна школа на Україні» та ін.

Потреба дослідити всю творчість і громадсько-політичну діяльність Б. Грінченка комплексно, нерозчленовано стоїть зараз на порядку денному українського літературознавства. Цією ж статтю ми хочемо тільки збудити інтерес до публіцистики письменника, розглянувши невелику її частину, а саме ті статті Грінченка, де він пише про творчість Шевченка та значення її для України. Адже ставлення до творчості Шевченка, її оцінка — це той лакмусовий папірець, який найкраще демаскує ідейну платформу і щирість того чи іншого дослідника. А художня та ідейна спадщина українського Кобзаря така багата й розмаїта, що, як писав М. Драгоманов, «кожний повертав Шевченка, як йому на той час було треба, та глядючи на те, перед ким говорилося про українського

Кобзаря». (До речі, не уникнув цієї «закономірности» і сам Драгоманов).

Вже в перших художніх творах Грінченко з піететом пише про українського генія (поезії «Некрасову і Шевченкові», «Шевченкова могила», прозорий етюд «Степ горів»). Саме «Кобзар» пробуджує приспану національну свідомість героїв повістей «Соняшний промінь» та «На розпутті», бо до їхніх душ з Шевченкових рядків «Озався демократизм високим поетичним словом». Але художні твори не дають чіткого уявлення, що ж розуміти під «ділом народним» та «святими почуваннями братерства й любови», які Шевченко «в серці людей пробуджував». Тому вдамося до найбільшого програмного публіцистичного твору Грінченка «Листів з України Наддніпрянської».

Розглядаючи питання, як в українській літературі зароджувалась і зростала ідея національного і соціального протесту, Грінченко робить цілком слушні спостереження за творчістю українських письменників дошевченківського періоду — Котляревського, Гулака-Артемовського, Квітки-Основ'яненка. Автор «Листів...» відзначає у них брак чіткого світогляду. Часом у одного й того ж письменника (наприклад, у Квітки-Основ'яненка) мирно вживалися щирі ідеї любови до рідного народу, співчуття пригнобленим із прославленням кріпацтва і російського самодержавного ладу («Листи до любезних земляків») або з російським великодержавно-шовіністичним ставленням до національно-визвольної боротьби польського народу («Божі діти»).

Шевченко, на думку Грінченка, був першим справді національним письменником, що заявив на повен голос про існування української нації та про її потреби. «Шевченко своєю національною свідомістю єсть геній, а своєю незмірною вагою, значінням у справі національного відродження свого рідного краю (підкреслення автора — В.Ч.) єсть з'явищем феноминальним, єдиним, може, на світі».

Питання Шевченкового патріотизму та його ставлення до історичного минулого українського народу — одна з найбільших прогалин в радянському шевченкознавстві, яка щойно останніми роками потроху починає заповнюватися. (На жаль, не раз проблема освітлюється з таких тенденційних позицій, що краще було б її не ставити взагалі. Див., напр., Ю. Марголіс «Исторические взгляды Т. Шевченка», Л., 1964).

Сумні обставини літературного життя за культу особи призвели до замовчування окремих творів Шевченка, які просто-напросто не вклучалися у видання («Розрита могила», «Якби то ти, Богдане п'яний...» та ін.) або до такого трактування, яке вражало своїм примітивізмом і відвертим фальшуванням. Та візьмімо навіть котресь із останніх масових видань «Кобзаря». У надзвичайно скупих примітках або зовсім нічого не сказано про твори, окремі місця яких просто не зрозумілі сьогодні масовому читачеві, котрий добре не орієнтується в історії України («Чигрине, Чигрине...», «Стоїть

в селі Суботові» та інші), або намальована Шевченком страшна картина варварського погрому Батурина лаконічно коментується як скарання Петром I зрадливої козацької старшини («Великий льох»). «Коментар» до рядків «Москва... і малого і старого в Сейму потопила» такий: «Сейм — річка, притока Десни». А що говорить масовому читачеві таке «пояснення»: «Певна (?) суперечність є тут і в трактуванні образу Богдана Хмельницького?»

Ще у 1958 році академік Олександр Білецький, виступаючи на VII Науковій шевченківській конференції в Києві (тези цього виступу надруковані в книзі О. Білецького «Письменник і епоха») підкреслював, що не личить літературознавцям підтягувати Шевченка до сьогодишнього трактування стосунків двох слов'янських народів. Дійсно, вимагати від Шевченка такої «прозорливості», проєктованої крізь десятиліття важкого колоніального ґніту — літературознавче донкіхотство, а підтягувати великого поета до тієї чи іншої сьогоденної «кон'юнктури» пряма наруга над ним. (З цього приводу згадується переклад Шевченкової «Молитви» в московській «Литературной России» в 1964 році. Рядки «роботящим рукам перелогі орать» там передано: «работающим рукам целину поднимають»...).

Як же пояснює Грінченко погляди Шевченка на українську історію? Пишучи про певну відмінність у світогляді раннього та пізнішого Шевченка, Грінченко вказує: «Шевченко справді відмінив свої погляди на старшину козацьку, на гетьманів (хоча і не всіх), але завсігди був він прихильний до гетьманщини (тут і вище підкреслення автора — В. Ч.), яко до автономної форми політичного життя українського, а ще більше прихильний він був до народних козацьких рухів...». На думку Грінченка, «Шевченко ніколи не зрйкався своєї старовини, він своїм геніяльним оком уздрів той пункт, з якого треба було дивитися на нашу минулість». Далі стверджується думка, що Шевченко був поборником дружби всіх братніх слов'янських народів, їх спільної боротьби за волю, але визнавав за кожним народом право на національну самостійність і зовсім не мріяв об'єднати слов'ян під скіпетром самодержавця «єдиної, неделімої» чи під егідою польської аристократії. Разом з тим автор «Листів...» підкреслює відсутність у Шевченка шовіністичного ставлення до інших націй: «У Шевченка нема й крихти національного ворогування ні до москалів, яко до нації, ні до ляхів. Він повстає проти московського ґніту, але не проти московської нації. Він повстає проти польського ґніту в минулості, але знов не проти польської нації. І в віршах „Ляхам” він каже ляхові: „Подай же руку козакові...”». Неодноразово відмічав Грінченко, що Шевченко їдко мисвіював «галушківий патріотизм» українського панства.

Шевченко був народним пророком не лише тому, що заговорив про національні кривди, — підкреслює Грінченко, — а й тому, що зв'язав їх із страхітливим соціальним стано-

вищем народу. Саме в цьому автор «Листів...» вбачає ту рису, що піднімає Шевченка над його попередниками, сучасниками (Кулішем, Костомаровим) та багатьма наступниками. Бо загал українофільства «...держався того, що Шевченко казав про національну українську самостійність, і забував або лєпковажив те, що Шевченко казав про нарід, про те, що українська справа не-розірвано зв'язана з мужицькою справою, з справою всіх убогих працююників. З сього виходить велика шкода, бо через се націоналізм, патріотизм наближався до шовінізму або у всякому разі ставав річчю більш-менш формальною».

Як бачимо, ці думки бизькі до Франкових у статті «Формальний і реальний націоналізм», написаній трьома роками раніше. Франкової ж статті Грінченко, безумовно, не читав (вона надрукована аж в 1936 році).

А ось як коментує Грінченко такі Шевченкові твори, як «Царі», «Ісаія. Глава 35», «І Архімед і Галілей», тобто ті, які не дуже шанувала тогочасна народівська критика в Галичині: «Такий шлях показує поет своїм землякам до національної волі: широка реформа межилюдських відносин — ось єдиний спосіб здобути її. Помилкою буде думати, що Шевченко міг би вдоволюватися, наприклад, тільки визволенням з кріпацтва та що вищенаведені його слова не мають ширшого значіння. Ні, він сміливо відкидає сі і найсвятіші на погляд форми людської громадськості, скоро впевнившись, що вони не годяться з правдою та шкодять людям». Інший лад, а не «сьогочасна попівсько-поліцейська правда», уявлявся Шевченкові, коли він писав свій «Заповіт».

І все ж, в багатьох випадках, правильно пояснивши в «Листах...» мотиви та ідеї Шевченкової творчості, Грінченко не піднявся до розуміння того, що «попівсько-поліцейська правда» іншій правді добровільно місцем не поступиться, а тому

«...треба миром,
Громадою обух сталить,
Та добре вигострить сокиру —
Та й заходиться вже будить».

Грінченко не підкреслював того, що «сокира» адресувалася не лише сучасним Шевченкові кріпосникам, а й «розпинателям народним, грядущим тиранам». Можливо, зробити такі радикальні висновки не давала Грінченкові безпросвітність українського життя і відсутність в Російській імперії на початку 90-их років будь-якої революційної ситуації.

Одним з перших Грінченко категорично заперечив думку ряду критиків, що шлях Шевченкові вказали Костомаров та Куліш. Автор наводить неспростовні докази, що ідейно й художньо Шевченко зформувався ще до знайомства з Костомаровим та Кулішем, що для них самих Шевченкова поезія була нечуваним чудовим словом. Так само заперечує Грінченко твердження Омеляна Огоновського, ніби політич-

ні поезії Шевченка писані під впливом ідей Кирило-Методійського братства. Адже такі твори, як «Сон», «Кавказ», «Єретик», «І мертвим, і живим...», написані ще до заснування товариства.

Відкидаючи посягання Куліша на Шевченкову славу, Грінченко бачить їх причину в тому, що «Шевченко мав діяметрально протилежні Кулішеві історичні погляди». Куліш в «Истории воссоединения Руси» назвав Шевченка п'яницею, а його музу — «полушьяной». Те ж саме твердив він і у вірші «З небес». З приводу цього Грінченко писав: «Ми, звісно, не будемо обороняти Шевченка: йому не треба оборони не то проти одного, а й проти десяткох таких антагоністів, як д. Куліш, бо Шевченкова постать стоїть так високо, що ми можемо тільки десь далеко вгорі бачити величну половину сього „п'яниці“, вартого сотень і тисяч тверезих».

Довгий час в історично-літературних працях імена Куліша та Грінченка стояли поруч, коли революційно-демократичним письменникам треба було протиставити «буржуазно-націоналістичний табір». Такий чіткий поділ письменників на дві групи був, може, й зручний для будування умоглядних схем розвитку української літератури, але він вимагав жертв. Доводилося закривати очі на факти ідейної близькості представників «ворогуючих» таборів, на те, що багатьох «антагоністів» єднали щиросердечні стосунки (Шевченко і Костомаров, Грінченко і Грабовський). Забувався той факт, що українська література (особливо на схід від Збруча) розвивалася в умовах, цілком відмінних від, скажімо, французької, німецької, зрештою — російської. Проголосивши безапеляційне «не било, нет і бить не может», російська панівна верхівка просто не потребувала українських Булгаріних і Кукольників. Їх і не було. Писати крамольним «наречієм» будь-що — це вже був до певної міри ризик; коли ж йшлося про твори, які несли в собі ідеї заперечення національного та соціального гніту (хоч і висловлені з різних плятформ) — це вже був подвиг. Тим-то гарячі суперечки про шляхи і методи боротьби не зробили ворогами Нечуя-Левицького з Франком, Грінченка з Драгомановим чи Грабовським.

Будучи сам надзвичайно послідовним, Борис Грінченко засуджував часті зміни Кулішем «орієнтації», його нападки (в один з періодів творчості!) на Шевченка і запобігання перед царизмом. Разом з тим Грінченко не перекреслював поважного внеску Куліша в розвиток української культури, а в справі культурно-освітньої роботи продовжував і розвивав ідеї Куліша. Показовий вірш Грінченка «Панькові Кулішеві», прочитавши його «Хуторні недогарки», вперше надрукований тільки 1905 року. Тут і визнання Кулішевих заслуг!

Самотнику нещасний, духу мужній!

Як сміло ти боровсь за слово рідне!..

В тій боротьбі і славіній і потужній

Твоє ім'я до-віку не поблідне,

І осуд за зраду ідеї, за зраду самого себе:

Куліш! там, де осяйні престоли
Правдивости, і Розуму, й Любови,
Де з Кривдою не знаються ніколи,
Де хибної не чути зроду мови, —

Там ти благай простить твої провини,
Що ти вчинив письменською рукою:
Зганьбив народ і Кобзаря України,
А душманів уславив ти хвалою! —

І, нарешті, прощення з огляду на заслуги перед українським народом:

Благай простить, — проститись за роботу,
Хоч і тяжкі твої гріхи без міри!..
І, прощений, забудь свою скорботу
Під голос струн Тарасової ліри.

Хотілося б уже, нарешті, дочекатися такого аналітичного підходу до Куліша і від сучасних літературознавців.

Серед багатогранної публіцистики Грінченка майже не зустрічається твір, де б так чи інакше не згадувався Шевченко.

У статті «Галицькі вірші» Грінченко бере «Кобзаря» під захист від галицьких народовців, які «виправляють» (!!?) мову навіть у Шевченка, переробляють та поганяють його вірші у своїх виданнях. Народовці Кокоруда, Лосун (Верхратський) виступали проти того, щоб в основу української літературної мови класти київсько-полтавський діалект. З цих позицій вони кригичували мову Шевченка, Квітки-Основ'яненка, Марка Вовчка, Панаса Мирного та ін. Кокоруда під час мовної дискусії 1891—1892 рр., початок якій поклала стаття Грінченка «Галицькі вірші», дописався навіть до того, що спробував узаконити переробки творів Шевченка для галицьких панських салонів. Грінченко висміває ці спроби і саркастично зауважує, що «язиком» пише, мабуть, один Масляк (пересічний західноукраїнський поет), а всі відомі письменники з Наддніпрянщини — «в нарічю».

Грінченко відомий як організатор єдиного на Східній Україні в 90-і роки минулого століття видавництва популярних книжок для народу рідною мовою. Теоретично обгрунтовуючи свої видавничі плани, він у статті «Популярні книжки» (журнал «Зоря», 1891) до книжок, які потрібно ширити серед народу, відносив насамперед твори Шевченка. У задуманій серії популярних видань він планував, між іншим, книжечку про скасування кріпацтва та боротьбу Шевченка проти кріпацтва. З цензурних причин така книжка не з'явилася, але поезії Шевченка Грінченко включав у різні збірники, видав окремим виданням «Катерину».

1892 року львівська «Зоря» надрукувала велику статтю Грінченка «Українська книжка на селі», яка згодом разом із статтею «Народний театр» лягла в основу книги «Перед широким світом». Близька до цієї книги за темою і стаття «Шевченків „Кобзар” на селі». Досліджуючи питання, як впливають на читача з народу твори української та світової літератури, Грінченко відмічав, що «Кобзар», як ніяка інша книжка, знаходить відгук в душі сільського читача.

Ці статті викликали згодом особливі нападки з боку вульгарно-соціологічної критики, яка звинувачувала Грінченка в спробі узаконити існування двох літератур: примітивної — для народу і «вищої» — для інтелігенції. Не вдаючися в полеміку з цього питання, відзначимо тільки, що згадані статті постали не як результат голого теоретизування, а внаслідок довголітньої культурно-освітньої роботи на селі. А серед тих «примітивних» творів, які Грінченко рекомендував для народного читання, були твори Шевченка, Шекспіра, Шіллера...

Побиваючи Грінченка, критики 30—40-их років витягли були з архіву Васильченка почату в 1914 році замітку «Грінченко о „Кобзари”», яка так і залишилася чорновим уривком і до якої Васильченко більше не повертався. Запечерення Грінченкові в одному частковому питанні почали трактувати як «боротьбу» демократа Васильченка з буржуазним лібералом Грінченком (дуже до речі згадати Олександра Білецького, який заявляв: «Цей ходячий термін „ліберально-буржуазний” важко заповнити науковим змістом»).

Васильченко критикував брошуру «Шевченків „Кобзар” на селі» за те, що в ній ніби говориться, що Шевченко писав частину своїх творів, орієнтуючись не на широкий загальний народ, а на інтелігентного читача. Як результат цього — ряд творів Шевченка простий читач розуміє лише після детального роз'яснення.

Із статтями, які кидали недокінченими самі автори, гріх сперечатися, щоб не образати пам'яті цих авторів. Уважне ж читання Грінченкової статті, поєднане з усім, що писав її автор про Шевченка до і після цього, вияснює її мотиви. Грінченко зовсім не збирався знімати з Шевченка звання народного поета в широкому розумінні цього слова — як виразника народних інтересів і прагнень. Він тільки протестував проти применшення ролі Шевченка, зведення його поезії до стилізації під народну пісню, тоді як Кобзаря слід ставити «не в гурт безіменних народних співців, а в товариство інших світових поетів».

Така постановка питання не була даремною. Адже тенденція свідомо чи несвідомо принижувати значення творчости Шевченка йде від його сучасників (Куліш, Костомаров). Костомаров, наприклад, твердив, що Шевченкові поезії — це даліше продовження народної творчости. На його думку, почувши Шевченків вірш, кожна людина з народу ладна ви-

гукнути: «Это самое я только готов был сказать точно так, как сказано поетом!» («Основа», 1961, IV).

Не можна сьогодні погодитися і з оцінкою Шевченка російським критиком М. Добролюбовим. Залюбки цитуючи його слова із рецензії 1860 року на «Кобзар»: «Він вийшов з народу, жив з народом і не тільки думкою, але й обставинами був з ним міцно зв'язаний», — у нас чомусь не звертають уваги на сказане вище:

«Його твори цікавлять нас зовсім незалежно від старої суперечки про те, чи можлива малоросійська література; суперечка ця ґрунтувалася літератури книжної, громадянської, цивілізованої (підкреслення моє — В. Ч.), — як хочете називайте, але, в усякому разі, літератури штучної, а вірші Шевченка саме тим і відзначаються, що в них штучного нічого нема».

І далі:

«Він — поет цілком народний, такий, якого ми не можемо вказати в себе. Навіть Кольцов (підкреслення моє — В. Ч.) не йде з ним у порівняння...»

Як бачимо, Добролюбов у поняття народності не вкладає нашого сьогоднішнього розуміння. Він відмовляє Шевченкові у праві називатися представником цивілізованої літератури. Називаючи Шевченка народним, він має на увазі не поета, що відбиває прагнення всієї нації, що підносить на вищий ступінь національну культуру, а поета народу у вужчому розумінні, по-тодішньому — простолюду, селянства. Якби Добролюбов мав на оці інше розуміння народності, то порівнював би Шевченка не з Кольцовим. Він знайшов би в російській літературі такого загальнонаціонального поета, як Пушкін. Але Добролюбову, як згодом Драгоманову, при всій повазі до Шевченка, не вистачило рішучості поставити його в ряд таких народних творців, як Шекспір, Пушкін, Міцкевич.

У книзі «Перед широким світом» Грінченко натомість пише: «Хоча Шевченко мав щиро демократичні погляди і в своєму житті був дійсно демократом, але світогляд його і світогляд народний, то зовсім не однакові речі». Адже ще не весь народ піднявся, наприклад, до думок антицерковного вірша «Світе ясний». І народ, на думку Грінченка, — не однорідне ціле. Таке ж і його сприймання Шевченкової поезії: «Хіба з однаковими почуваннями буде читати „Гайдамаки” або „Ой, вигострю товариша” і наймит-хлібороб (сьогочасна варіяція Шевченкового Яреми) і заможний селянин, що наймає таких наймитів?»

«Шевченко не міг співати замість когось, — робить висновок Грінченко, — хоч би сей хтось був і народ, бо він був не тільки величезний талант, але й дуже виразна міцна індивідуальність». Але це не зменшує ваги Шевченкової поезії, а навпаки. Бо «великий поет іде завжди поперед нас, показуючи їм такі далекі перспективи, яких вони досі не знали. Маса мусить підніматися, доростати до його ідей». Саме тому, вважаючи Шевченка глибоко народним поетом,

Грінченко рахував закономірним, що не всі його твори ще розуміють широкі народні маси.

Грінченко був не лише популяризатором творчості Шевченка серед народу і видавцем його творів. Подружжю Грінченків належить величезна заслуга у впорядкуванні музею Тарновського, де зберігалися особисті речі великого поета. Робота ця була дуже не до смаку чернігівським самодурам. Зрештою, губернатор заборонив Грінченкам з'являтися в музеї, загрожуючи вислати їх за межі губернії. Алеж справа була вже майже завершена, а ще перед цим Грінченко видрукував каталог речей, що були в музеї. Сучасники письменника згадували, з якою пошаною і любов'ю ставиться Грінченко до особистих речей, рукописів і картин великого Кобзаря.

Вже тяжко хворим Грінченко взявся писати біографію Шевченка для дітей, але цієї роботи йому не судилося скінчити. Оцінюючи ж першу на той час детальну біографію Шевченка, складену Ол. Кониським, Грінченко справедливо зауважував: «Я й не сподівався, що Кониський може написати життєпис Шевченків, його достойний. Бо дуже неоднакові були відачі у Шевченка і Кониського: один був втілена буря й натиск, а другий — поміркованість і компроміс».

Грінченко не лише повідомляв західньоукраїнські журнали про відзначення ювілею Шевченка на Наддніпрянщині. Жодні роковини не проходили без його діяльної участі. Відомо принаймні про дві промови, виголошені Грінченком на потаємнім вшануванні пам'яті Кобзаря. Про ювілей 1895 року Грінченко писав у листі до Гнатюка: «Збори, на яких довелося говорити, були, звісно, хатні, зібрані нишком: тоді чоловіка закидали до тюрми часом тільки за те, що він був на таких зборах». Яку ж було потрібно мати громадську мужність, щоб сказати те, що говорив тоді Грінченко (цю промову розглянемо трохи далі)! Про другу промову Грінченка, виголошену в 1903 році перед київською Старою Промадою, згадує поет М. Чернявський (Книжка «Кедр Ливану»).

Не мала заслуга Грінченка в боротьбі з численними віршоманами, які, позичаючи у Сірка очей, називали себе Шевченковими послідовниками і засмічували небагату ниву української літератури сірою макулятурою. Коли в 1886 році Франк відкрив перед Грінченком сторінки «Зорі», молодий критик почав періодично містити там короткі огляди літературних новин на Східній Україні. Грінченкові оцінки лаконічні, але вбивчі. Він не шкодував часу, щоб розкидати купу «поетичного гною», що його щедро постачали всілякі (...) ренки, Устенки-Гармаші та Бораковські. В художніх творах Грінченко також висміював недолугих «послідовників» і «шанувальників» Шевченка, тих, хто

... галушки і досі хвалять
І «Кобзаря» бере читать,

І напідпитку починає
Слова української вживать...

(«Українець»)

Такий і куркуль Семен Запара, що його «обняв» малоросійський патріотизм і примусив не лише писати «вірші», але й видавати їх власним коштом. Відмова друкувати його графоманські вправи в альманасі щиро обурює Запару. Як так, Шевченко вийшов із кріпаків — і то друкується. А тут «слава Богу, второї гільдії купець — здається, єсть у мене понятіє! Що ж: мужик більше за мене понімає чи що?» Запара мріє видати книжку завбільшки з «Кобзаря»: «От тоді й буде дві великі малоросійські книги... і в газеті писатимуть: „Шевченко й Запара — малоросійські сочинителі”».

Виполоючи з української літературної ниви псевдошевченківський бур'ян, Принченко, без сумніву, робив добру послугу рідній культурі.

Вершиною серед Грінченкових творів, присвячених Кобзареві, є, без сумніву, статті «Нова сім'я» та «Двое рідних».

«Нова сім'я», яку змістив Павлик в часописі «Народ» і потім випустив окремим відбитком, — це, власне, і є промова на потаємному ювілеї Шевченка 1895 року. Вона свідчить про подальший зріст радикалізму Грінченка у порівнянні з «Листами з України Наддніпрянської».

Тарас Шевченко — великий народний поет. Як Гайне, як Міцкевич... Але хто із світових геніїв може похвалитися таким величезним безпосередньо революціонізуючим впливом на народ? Тому й писав Франко: «Він терпів десять літ від російської воєнщини, а зробив більше для свободи Росії, ніж десять побідних армій». Тому й з'являється так багато «тлумачів» прозоро-ясної творчости Шевченка, що хочуть пристосувати півне слово Тараса до своїх ідей та ідеалів. Почалося ще від тих, хто «голодну волю» 1861 року проголосив початком «сім'ї вольної, нової», про яку мріяв Тарас... Навіть продажні москвофіли тужилися затягнути Шевченкову музу в свій табір. Так було не раз і пізніше...

Вихідною засадою своєї промови Грінченко поставив питання, якою уявляв собі Шевченко «сім'ю вольну, нову», і чи відповідає його ідеалам існуюче становище. Не маючи потреби рахуватися з цензурою, він заговорив на повен голос: «Не треба багато говорити, щоб показати, що коли тепер мужицьке рабство й не записане в такій формі, як у старовину, на папері, то записано його в іншій і справді збереглося воно й до нашого часу... й досі ще повинно наше обличчя горіти з сорому, що ми на порозі 20 віку живемо в країні закованих рабів».

Слова зневаги знаходить письменник для покидьків рідної землі: «І як раніше голова цілого краю й народу гетьман Бруховецький радіючи приймав „пожалованное” йому „боярство” московське і радіючи ж підписувався: „верхній холоп й найнижчий подножек пресветлого величества”,

так і тепер потомок якого гетьмана чи іншого якого нашого пана, радіючи й дякуючи, чіпляє собі на груди ордена — патент на те, що він був добрим „холопом” і добре пособляв їм зміцняти „единственно-русскую форму правления”, засновану на тому принципі, що вищий може завжди безкарно лиснути по шиці нижчого», чується аналогія з картиною «генерального мордобитія» з Шевченкового «Сну».

Різко критикується в «Новій сім'ї» російська офіційна освіта, що вчить «бути рабом та слухатись поліції», розповідається про жорстокі репресії проти передової думки в Російській імперії, висміюється буржуазна інтелігенція Росії, яка мовчить по своїх затишних нірках та лишень чекає, коли накажуть «ура!» кричати. На чільному місці в «Новій сім'ї» поставлена думка, що перше завдання поточного моменту — боротися за те, щоб була «в нашому краю (тобто й у всій Росії) воля політична». А для цього треба організуватися і навіть «ставати до спілки з іншими організаціями, що постануть у російських народів». Програма теж не вельми конкретна, але поступ порівняно з «Листами з України Наддніпрянської» очевидний.

В «Новій сім'ї» Грінченко знову визначає Шевченка як поета боротьби, як протестанта «проти тієї страшної безправности, що серед неї жив він, жили мільйони ще безправніших, ще пригніченіших людей». Нічим пом'янути, каже Грінченко, Шевченкової пам'яті нації, «що сама себе робить рабою»:

«Пом'янути!.. Чим же ми пом'янемо? Якими ділами, яким добром? Волею людською? Ні, кайданами! Рівністю людською? Ні, панами і мужиками! Просвітою народною? Ні, темнотою! Добробутом народним? Ні, голодуванням!»

Алеж якою має бути та «сім'я вольна, нова», яку провіщав Шевченко? Ось якою бачить її Борис Грінченко (нагадуємо: «буржуазний ліберал», «зоологічний націоналіст», «обмежений просвітянин», «ідеолог куркульства» і т. д. і т. д.):

«... Уявляємо собі ту нову сім'ю. Позникали межі державні, позоставалися тільки межі країнами; нема війська, тільки братерський міжнародний суд; нема деспотів і рабів, — тільки вільні люди, що вільно собі отамання для порядку промадського обирають; нема станів, тільки люде; нема робітників і нероб, — усі працюють, скільки в кого сили вистачить; нема багатирів і вбогих — усі рівні користуються з багатства природнього та з здобутків од своєї праці; жінка має однакові права з мужчиною; вільна думка, вільне слово, вільна широка освіта — і гетьман, і чабан знають і поважають Гомера й Канта; нема ні шибениць — самі школи та зрідка лікарні... У цій великій уселюдській сім'ї і наша українська сім'я частиною — вільною, освіченою, щасливою...»*

* Кінець статті В. Чорновола так пошкоджений, що відчитати його не було можливости. — Редакція.

Поезії

Уляна Близнак

Уляна Близнак народилася 7 травня 1952 року, і з її дебютом у нашому журналі сповнилося їй двадцять років.

Уляна закінчила недавно середню школу, а тепер студію англійську і російську літератури в Нью-Йоркському університеті.

Вірші Уляни Близнак прикметні простотою форми і щирістю чи, може, м'якістю настрою. Навіть такі метафори, як «зелена загадка трави»... «хвилі споживають час», чи вже складніша... «з-поміж червоних пелюстків, крізь чорні очка, визирають душі предків», — вражають якраз своєю нескладністю і безпосередністю діяння на читача. Можливо, після півстоліття неприродних поетичних гримас, які надто часто звали модернізмом, щирість почуттів і непретенсійність форми становлять поетичну вартість самі собою.

Для повноти образу долучаємо один ранній вірш «Міраж», який друкувався в пластовому журналі «Юнак». А Уляні бажаємо більшої інтимності з матеріалом, більшої інтенсивності і більшого ангажування у світ поезії. (бб)

ЩАСТЯ

В зеленій загадці трави,
де побудовані
незнані лябіринти,
шукаю суть життя.

Я пробиваюся
до мокрої землі,
до глибини її,
де таємниці щастя є закопані,
і де
початок квітів всіх,
і де трава
заховує коріння
від вітрів,
і де трава годується.

Та не стає повітря під землею.
Вітри не поринають в невідоме:

Темнота,

пустиня —

о, Боже!

Нема чим дихати.

море оживає
і пливе козацька пісня
чайка виринає
друга
третя
жупани яскраві
корогви
шаблі
блискають на сонці

хвилі
шепчуть історію
півголосом шепчуть

1972

ГАНТЕР

На попелі літа
запалала осінь
пойняла дерева
спалахнуло поле

свіжим сивим димом
напоїла небо

1972

БАЛЬ

Сотки парфум
зливаються
як добрі вина
в чашу залі
і всі еднаються
в розкішні пахощі троянд.
І може є троянди
у вазах — може й ні
а може виллялись
в рожеві сукні
та скатерті столів.
Світла притемнені
як контрапункт
безмежній музиці.

А вирізьблена стеля
крутиться
як вічний карусель
і крутиться

казковий кольорит
рожевий як схід сонця,
як раннє сонце золотий.

Усміхнені лица
п'ють пахощі троянд
танцюють
        виром
своїх
оживлених
сьогодні
        мрій.

1972

МІРАЖ

У вазі
        кілька золотих
колосків пшениці. Волошки
й мак один. Ні, два —
        китиця.

З-поміж червоних пелюстків,
крізь чорні очка, визирають
        душі предків.

І вітер тихо повіває
над українським полем —
        на столі.

1969

Володимир Міяковський. Зустрічі й листи

Олекса Ізарський

22 березня 1972 року помер у Нью-Йорку на 83-ому році життя проф. Володимир Варламович Міяковський, літературознавець і шевченкознавець, історик й архівіст, дійсний член Наукового Товариства ім. Шевченка (з 1947 року) й Української вільної академії наук (з 1948 року), співзасновник ВУАН і творець та довіолітній беззмінний керівник Музею-архіву ім. Дмитра Антоновича, колишній директор Центрального Архіву ім. В. Антоновича в Києві, наук. співробітник ВУАН, дійсний член Інституту Шевченкознавства, Археографічної Комісії та Археологічного Комітету ВУАН. Покійний, *с. п.* проф. Володимир Міяковський був також щирим приятелем і довіолітнім співробітником нашого журналу і його ж пам'яті присвячуємо надіслані нам спогади Олекси Ізарського. — Редакція.

За двадцять шість років справжнього знайомства — та лише декілька зустрічей. Стільки років, а лише тринадцять листів Володимира Варламовича. Життя, виходить, нас не так лучило, як розводило.

І все ж таки наше знайомство з першого погляду, з півслова, так би мовити, «було того ґатунку, що лише давніше, але не пересихає, не вивірюється, не забувається. Схоже навіть, що воно з часом, і на свій лад, наче певнішало чи кріпшло, утверджувалося чи навіть розросталося. Без ґрунтового обміну думками, без щоденної праці за «сусідніми столами. Всупереч обставинам.

Михайло Орест, мій новий знайомий, розповів мені про Володимира Варламовича Міяковського, знавця декабризму, історика й філолога, та про його замір створити архів нашої еміграції. Це був рік 1946. Січень місяць. Розмова відбувалася за день до початку літературного з'їзду в таборі українських утікачів «Зомме Казерне», в Авґсбурзі. Ще точніше: в вузькому покою з двоповерховим ліжком на передньому пляні, з канапою й писемним столом перед вікном. В адміністративному бльоці.

Через годину перейшов я величезну площу по діагоналі й постукав у двері Міяковських і Чикаленків. Ішлося мені весело: кумедним здалося, що в пам'яті не знаходилося місця для прізвища Міяковський. Інший Володимир — Маяковський — посліпив своїх близьких і дальніх «сусідів!

У світлій і сонній кімнаті, розгородженій меблями й модними тоді «коцями», були хворі. Наша розмова відбулася в «Центрархіві»: темна комірчина біля сходів, у підвалі. Господар, у віці мого покійного батька, здався мені, поперше, цілком «зрозуміло» і близьким, подруге, людиною діла, навіть порським. Так би мовити, практичним ідеалістом.

Звичайно, мова в нас зайшла про літературу й літераторів — про них я не мав ніякісноїкої уяви! — в еміграції. Справді, хто такий Іван Багряний? Остап Грицай? З В. Державиним я щойно познайомився. Мені відома була його передмова до харківського видання «Декамерона». Ю. Шевельов? Чи не україніст з Харкова, учень Булаховського? В. Чапленко, романіст?

Володимир Варламович, між іншим, звернув мою увагу на «їхнього», таборового, поета, експериментатора, як він висловився, на Василя Барку. Перед моїм від'їздом з Авгсбургу Василь Барка позичив мені для прочитання цілий жмут своїх на машинці передрукованих поезій.

Назавжди в пам'яті залишилося два «портрети» Міяковського. Зовсім зблизька — наскрізь просвітлене обличчя з ясними очима. Другий: наперед зігнута постать посеред засніженого чотирикутника цілком байдужої площі поміж корпусами табору. Здалека бачу Володимира Варламовича на тлі довжелезної черги перед їдальнею.

Образ його, в істотному, залишився незмінним на протязі багатьох років, аж до останньої, єдиної в Америці, зустрічі в грудні 1964 року. Додаткові рисочки перебували цілком непомітно. Без несподіванок і помилок. Єдиною зустріччю у Нью-Йорку була відносно. Насправді ми бачилися тоді двічі за три дні.

У день відкриття з'їзду «Слова», 25 грудня, точно у полудень, зайшов я до людного вестибюлю в Українському інституті Америки, на розі П'ятої авеню й 79-ої вулиці. Володимир Варламович, ще в пальті, чекав на мене неподалік дверей. Засміявся й пішов мені назустріч, їйбогу, по-молодечому.

Вигляд його був для мене несподіванкою. Я боявся побачити ледь живого марного дідуся. А «новий Міяковський» — такий міцний, такий костистий, такий розправлений, легкий. Майже могутній. Тільки голос залишився м'який і тихий. Не німічний, а, як занотовано в моєму щоденнику, «теноровий».

У роздягалці на лаві, одягнуті, в пальтах, відбулося перше розпитування не так про найголовніше в житті, як про найособистіше. Не розпитування це було, власне, а радше збитий у декілька речень, цілковито самовільний огляд подій за півтора десятка років. Тут важливо було вслухатися в інтонації голосу знайомого й точно зрозуміти погляд його ще вражених очей.

Володимир Варламович розповів про справи родинні й про свою працю за п'ять хвилин. А почуте від мене уважно

приміряв до свого власного досвіду й серйозно поглядав на мене дещо водянистими очима.

З найголовнішим впоралися ми напрочуд швидко. Продовження розмови можна було відкласти. Без нього можна було й взагалі обійтися. Без нього в нас дійсно й обійшлося.

На другий поверх інституту ми зійшли вже мовчки. Але домовилися про наступне побачення: 28 грудня ю третій дня, в Академії.

До УВАН я прийшов точно, на призначену годину. Сподіванка була оглянути коштовності архіву й бібліотеки. Та з мого пляну мало що здійснилося: за годину опинився я у помешканні Міяковських, серед родини й знайомих Володимира Варламовича. У це грудневе надвечір'я, між іншим, господар запитав мене про мої книги й папери... Радив і мені все це здати в архів Академії, як це саме зробила моя сусідка за столом — Л. Коваленко.

А в цілому розмова була загальна й навіть весела.

Через півгодини Володимир Варламович вийшов з дому: поспішав уже до Академії, до своїх денщиків і ношних зашень у архіві. Здається, що він норотив вийти з мешкання непоміченим. Але випадково ми зустрілися перед дверима. Розпрощалися.

Оксана Радиш, донька Міяковського, мала справи в місті, провела мене до найближчої зупинки автобуса. Час було вже поспішити на залізничу станцію.

Твори й листи В. Міяковського, напевно, будуть зібрані під один дах, видані. Як також написано буде спогади про нього. Володимир Варламович співпрацював і листувався з багатьма людьми.

А я отримав від нього лише одного листа в Німеччині та ще дванадцять листів в Америці. Отже мені легко підсумувати їхній зміст і частково їх процитувати. Заради свідчень автобіографічного характеру. Листи ці зараз схожі на сторінки й абзаци ненаписаних, на жаль, фундаментальних спогадів.

У першому листі, написаному 21 травня 47 року, мова була про П. Й. Капельгородського, полтавського письменника, мого вчителя. Володимир Варламович спробував знайти для мене деякі дані про нього, навів, між іншим, випуску з «Зорі» (1926) про святкування двадцятирічного ювілею Пилипа Йосиповича в Полтаві. Крім того, Володимир Варламович розповів про події в таборі «Зомме Касерне»: «Щодо наших приятелів, що опинилися поза табором, — все це дуже важка процедура, перехід на нові умови життя. Сьогодні бачив Ореста, в нього ще не все поладжене. Квартира есть, але нема ще дозволу. У Шаяна есть і квартира і дозвіл, у Державина як у Ореста».

Наступний лист 3. 7. 62 — відповідь на мою пропозицію передати в архів Міяковського низку книг. Отже: згода, запрошення надсилати друковані матеріали. Його радує, що фонди Академії, архіву й бібліотеки почали бурхливо розростатися. Хоч: «За своїми музейними справами, я не встигаю просувати власної праці, хоч маю кілька готовими, але не остаточно оформленими і вже маю декілька пропозицій, які не хочучи занехав».

І далі: «Що Ви поробляєте? Як взагалі живите? Чи Ви самітні, чи маєте родину, навіть цього не знаю! Я маю те щастя, що зі мною і дружина, і доня, і трое внуків, один з яких вже з цього року йде до університету».

Запитав мене Володимир Варламович також про друкований уривками роман: «Чи не пора б самому роману в цілому вже явитися на світ Божий, напевно він у Вас давно готовий».

З листа, наступного, від 18 липня 62:

«Я не встиг подякувати Вам за книжки, як прийшов другий пакунок. Все це подарунки для нас дуже цінні і що найважливіше — вони доповнюють наші колекції. З тих видань, що Ви були ласкаві прислати, в нас не було нічого.

«У першому пакунку були цікаві і цінні книжки з мовознавства, в другому з мовознавства, і особливо нас потішила книжка про О. І. Бодуена-де-Куртене. Нас — це Левка Євг. Чикаленка і мене, обох колишніх студентів Спб. університета. Чикал. зустрічався з ним в справах укр. студ. громади, а я був один рік його слухачем лекцій з порівняльної граматики індо.-євр. мов. Це дійсно була надзвичайна постать серед петербурзької, як на підбор видатної, професури. Добре мені запам'яталися останні слова його на останній в році лекції. Він звернувся до студентів з таким закликком: Панове, якщо хтось з Вас захотів би викладати в гімназіях в польських губерніях, прошу мені сказати, я дам йому свою рекомендацію, з якою там рахуються, бо знають, що я порекомендую порядних людей, а не русифікаторів! Це був 1912—1913 рік».

Згадано було також про надіслані І. І. Коровицьким цікаві видання.

Володимир Варламович просив надсилати також німецькі видання; розповів про свою працю:

«Ви питали, чи нас цікавлять книжки німецькою мовою. Звичайно — наукові, клясика і україніка всіма мовами.

«Маючи досить місця в новому будинку УВАН, я займався поповненням прогалин в наших колекціях. Це вимагає великої писанини. Правда, весь час доводилося багато писати до всяких видавництв, редакцій і авторів, бо, не зважаючи на проголошення нами обов'язку для всіх, причетних до появи книжок, і не зважаючи на авторитетні підтримки відповідних центральних органів, рідко хто надсилав систематично всі видання (крім газет і журналів, які вступають до нас акуратно, за винятком Австралії, з якої все ж одержуємо

дещо, але бічними шляхами). З переминою адреси багато чисел газет загубилося, і про все це доводилося теж писати, і то по декілька разів. Отакі то буденні справи наші».

У наступному листі, 7 вересня 62, мова зайшла про видання нового роману М. Лазорського в «Книгоспілці», про розмови В. Міяковського з цього приводу з п. Балинським, — це було моє прохання, а головне — про нові надходження в архів і бібліотеку Академії. Повідомлення про одержані від мене книги, при чому подавалися номери їх у каталозі (!), і прохання: «Все, що ми маємо, ми одержуємо від видавництва і авторів, як обов'язковий примірник. На необхідніші советські видання — витрачаємо мінімальні суми. Підписалися на Укр. Рад. Енци., на Мистецьку спадщину Шевченка і купуємо найважливіші речі з шевченкознавства, історії і археології України, і то в дуже скромних розмірах...»

Описані були найважливіші надходження останнього часу, зокрема подаровані В. Кивелоком книги з історії західноєвропейського мистецтва. «Цей рік дав нам великий здвиг у поповненнях колекцій, і не тільки книжкових, а й архівних і музейних: маємо тепер Гніздовського, Мегижа, Кіндзяревого-Пастухова, Петра Холодного, а з винничківськими скарбами в свій час одержали Глуценка, Мако, Сологуба, К(?) та багатьох інших.

«Між іншим вертаюся до М. Лазорського. Ми не одержали його роману, ні від видавництва, ні від автора. Чи не можна було б при Вашій допомозі це зробити. Австралія взагалі у нас ще не опанована країна. Маємо там друзів, які нас позабували, а як і пообіцяють щось, не виконують. Навіть періодичних видань не одержуємо, лише один однісенський «Українець в Австралії».

З листа від 12 жовтня 62:

«У нас тепер відбувається виставка графічних праць краківського архітекта Антона Вариводи, що приїхав на тимчасовий побут до США. Він привіз для музею нашого цікаву пам'ятку з 1919 року — альбом інтернованих поляками українців в Дом'ю під Краковом. Серед цих „полонених“ були Кирило Студинський, Волод. Загайкевич, Вол. Старосольський, Вол. Охримович, Конст. Богачевський — покійний митрополит в США і багато-багато інших. Записували вірші, думки і на кожному листочкові маляр Лев Геєць зробив віньєти, пейзажі, або портрети тих осіб, що щось записали тут.

«Повертаючися до розмови в наших минулих листах, хочу сказати, що я не був учнем І. О. Бодуена-де-Куртене в тому смислі, як це звичайно говорить. Мій безпосередній учитель в університеті був Вас. Вас. Сиповський, він був і хресним батьком моєї першої публікації „Радищев и Монтескье“ в Журналі Нар. Просвещения. А в ширшому сенсі, як Ви вжили, я був „учнем“ багатьох видатних вчених: О. О. Шахматова, Л. Петражицького, С. А. Венгерова, М. М. Ковалевського, М. І. Туган-Барановського, І. О. Шляпкіна, навіть

Овсяннико-Куликовського, хоч цього тільки слухав і навіть іспитів не здавав (так само у Ковалевського). У інших здавав або курсові, або державні іспити».

Про справи в архіві, в Академії, звичайно, була мова також. Навіть перш за все: про фонд пані П. Н. на придбання книжок з українознавства, про нові надходження, зокрема — львівську «Зорю» (1887), подаровану І. І. Коровицьким, про отримані книги від мене: «Ваші книжки ідуть так само по цій лінії, весь час доповнюючи наші збірки».

З листа від 5 листопада 62:

«Учора у нас було дуже цікаве засідання Шевченківського інституту УВАН, на якому Ю. А. Перхорович (волиняк) зробив доповідь „Шевченко на Волині”.

«Доповідь цікава тим, що автор зібрав силу різноманітного матеріалу, який дуже доповнив відомості про цей короткий період шевченківських мандрівок по Україні, до цього часу дуже мало, за браком матеріалів, освітлений. У цій справі доповідач листувався з багатьма особами в Канаді, Європі, Австралії, в Польщі і зібрав не тільки писані свідчення від волиняків з тих місцевостей (Ковельський повіт), але навіть і фотографії церков, ікон, встановивши, наприклад, свідченнями митропол. Никанора, що Шевченко реставрував образ Божої Матері в селі Секунь, між тим як в сов. літературі зустрічаються сумніви в тому, що Ш. доїхав до тих сіл в своїй поїздки 1846 року. Навіть давно відомі як Шевченкові зарисовки обох церков (у Вербці і Секучі на Ковельщині) не репродуковані в I томі виданої Мистецької спадщини Ш.—ка.

«Митрополит Никанор був у 20-их рр. у тих місцевостях деканом і при візитації с. Секунь знайшов в церковному літопису запис про реставрацію образу „проезжим художником Тарасієм Шевченком”. З таких ретельно зібраних дрібниць полувився цікавий матеріал.

«24 листопада збираємося відзначити 50-річчя смерті Лисенка. Доповідь проф. Вадима Кіпи, спогади Ізидори Косач-Борисової та Григорія Павловського і концерт з творів Лисенка.

«2 грудня має відбутися імпреза, що подасть оцінку видавництва „На горі” Костецького-Коттмаер. Доповідачі Б. Кравців, В. Барка, О. Зуевський, Б. Бойчук. Музичні вставки скрипаля Ласовського (Косенко — Лятошинський і власні композиції). Фон: виставка видань у формі рукописів, макетів, коректур і готових книжок. Ілюстрації — рисунки Ю. Соловія, В. Прокуди, Л. Гуцалюка».

З деяких листів ніяк вибирати найцікавіше. В них відбито будень Володимира Варламовича й коло його споконвічних зацікавлень.

27. 7. 63:

«Дорогий Олексю Григоровичу! Мені самому дивно й страшно подумати, що я так занедбав лише розпочате листування з Вами. Очевидячки, це все в моєму характері не дуже

пляномірно діючої людини, або людини одного пляну, або напрямку.

«Отже останні місяці пішли в мене виключно на роботу в Музеї. Нічим іншим я не в стані був займатися, відклав усю свою не тільки переписку з милими кореспондентами, але й розпочаті літературні праці. Одноманітність праці страшно мене стомлювала, я встигав лише дещо прочитати перед сном, а вранці вже з $\frac{1}{2}$ на 9 на роботі в музеї і з невеличкими перервами на сніданок і обід до 9 веч. або й довше не вилазив нікуди з нашого нового розкішного будинку. Чому це таке на мене впало, питаєте. Дуже просто, мені в цьому році стукнуло 75 років життя — межа, до якої я не сподівався дожити. Народився у 1888 році зовсім кволою дитиною і коли мій дід — католик, мій хресний батько, хотів мені на пошану до якогось з попів дати ім'я Лев, то запро-тестувала моя хресна мама, рідна моя тітка, що хіба в насмішку можна дати таке ім'я такому кволому сотворінню. Коли я їхав на студії до Петербургу, були застереження лікаря щодо небезпечності клімату для моїх слабих легенів.

«На засланні на півночі в 30-их роках лікар назвав мое серце не геройським, та й там я нажив собі якусь складну внутрішню прижу — яка мені полегшила умови перебування на засланні — замість фізичної — канцелярська праця. І от з такими даними я перейшов до категорії людей, що мусять думати про підсумки своєї праці на землі. Але про це трохи далі.

«Тепер хочу просити вибачення, що своєчасно не сповіщаю Вас про одержання дуже цінних пакунків з книжками».

2. 8. 63.

«На цьому несподівана перерва — спішні розшуки матеріялів для одного дослідника, що працює над Ольжичем і шукає його статті в старих перемиських газетах, яких у нас кілька чисел, в схову, мало приступному. Але я прочитав початок листа і бачу, що я розігнався так, що продовжувати в тому ж дусі потребував би місяць на його закінчення. Отже буду скорочуватися і писати про важливіше. Невдовзі після Вашого листа я подзвонив до Книгоспілки в справі книжки Вашого австралійського приятеля. Після всяких переговорів з ними мені обіцяли написати безпосередньо авторові про можливості видання...

«Та робота, яку почав робити з 1. 7 — це упорядкування періодики, яка після переїзду до нового будинку не була належно упорядкована, бо за браком місця в старому приміщенні збиралася річними комплектами і складалася в скриньки, по роках (за цілий рік разом). В новому — виїняти зі скриньок... я мав би за літо ліквідувати цю черезполосицю.

«З періодикою біда в тому, що вона різноформатна, а стелажі тут з зафіксованими полицями, і тому розміщення періодики мусить достосовуватися до розмірів.

«За липень я привів до абеткового і хронологічного порядку лише журнального типу періодики ін 4⁰ за роки 1945—1962. Зайняла вона полиці протягом 20 ярдів. Тепер приступив до такого ж упорядкування періодики за роки до 1945 р. Наслідки роботи невеликі, а часу йде на це величезна кількість.

«Обидно і досадно, але нема ради, бо ніхто цього не зробить і треба це все самому робити.

«Взагалі тепер маю двох помічників: бібліотекарку з УВУ — Ви її знаєте, О. Волошину, яка вже скаталогізувала 9 000 книжок наших книжкових колекцій і музеїстку з Харкова Г. Іванівську, яка взялася за відділ мистецтв нашого Музею — і заінвентаризувала більшість мистецьких речей — картин, скульптур тощо. Лежать покищо не піднятою цілиною наші архівалиї — архіви і рукописні збірки, — чекаючи на той час, коли книжкові фонди, періодика і музеїстичні архівалиї будуть більше-менше впорядковані, щоб можна було рахувати далі.

«Відчуваю, що все це мало для Вас цікаве, але це те, чим я живу тепер, закинувши якнайдалі всі інші свої інтереси.

«В 7-ій книзі „Сучасности“ бачив Ваш твір, але ще не читав: вітаю з переходом до більших публікацій.

«Пам'ятаю, колись Ви мені говорили про Ваше знайомство з Ів. Білоусовим. Може тепер до ювілейного року Ви змогли би написати про нього. Я маю вже роботу Марка Антоновича про О. Кониського як шевченкознавця. Сам я маю матеріал про В. Яковенка, автора біографії Ш. в Павленківській серії біографій. Є низка плянів щодо видань на 1964 рік, але не знаю, як вони реалізуються. Прошей у нас нема всі збірки йдуть на сплату за будинок. Може, з прошей зібраних на пам'ятник щось можна буде здобути. 10-ий річник Шевченка ще не зданий до друку, все через мене.

«Кінчаю, бувайте здорові. Пишіть, не піватесь, що затримуюсь з відповідями на цілі місяці. Дякую ще раз за книжки...

«Всього найкращого. Ваш Вол. Міяковський».

У листі, написаному в останній день року 1965, Володимир Варламович зворушливо звернувся до мене з поясненнями своєї мовчанки: «Ви не можете собі уявити, як потяглося моє серце назустріч коверту, на якому стояла Ваша адреса. Я мав відповіді одразу, не відкладаючи. Потім ще кілька ближчих днів підряд відзначав як дні для листа до Вас... Згадуючи все це, гадаю, що це не тільки перепруженість всякими справами, а скорше невміння так організувати своє життя, щоб воно котилося тихо-мирно, як це умів робити М. Орест».

Далі Міяковський згадав про мою повість «Ранок» і про критиків моєї книжки. Читав він цю річ і робив виписки, а потім загубив їх.

«Прийдеться прочитати втретє. Не дивуйтесь, коли я в Петербурзі був викладачем історії рос. літератури, то мені перед відповідними лекціями доводилося щороку перечитувати і *Горе от ума* і *Онегіна*, не кажучи про більші речі. Тепер це доведеться відкласти, але я таки обіцяю Вам зробити, і то в письмовій формі, бо якби ми й зустрілися з Вами в січні, я не зміг би цього зробити без своїх заміток. 2) Коли я прочитав Вашого „Віктора і Лялю” — була друга нагода писати Вам. Там так живо схоплене повітря Полтави, що я пригадав собі моє перебування там в 1911 р. при цілком особливих обставинах. Ви дієте в повісті не в тій частині Полтави, де я жив (на Павленках) і не в ті часи, коли я там був (Вас ще й на світі не було!), але я цілком перенісся до Полтави і до Ваших дієвих осіб, яких я почав відчувати як існуючих, хоч і не в моїй частині Полтави.

«Місце моїх дій була с.-госп. станція по той бік „Тарапуньки” — залізнична станція, міська бібліотека, музею тоді не було — було Земство, ну і пам'ятні історичні місця, але я почував себе паралельно на Павленках своїм життям і в тій невідомій для мене частині (Полтави) з Вашими героями.

«Але про все це так само скоро не розкажеш, доведеться й це відкласти до слушного часу.

«Тепер ділова сторінка».

«Ця „ділова сторінка” — список посланих в Академію книг, коментар до них. Лист від 15. 1. 66 року. Привід до написання — надіслані й отримані книги, журнали. Зокрема: „Пізні вруна” М. Ореста.

«Щодо „Пізніх врун” — вони не зробили на мене великого враження. Я люблю поезію вчених і прозаїків — вона завжди має якусь свіжість, а „поезія поетів” іноді буває, як огут, вимушеною. Ну, не знаю...

«Пишете, що чекаєте на критику „Ранка”. Критики не буде, бо я не критик і гадаю, що Чехов був правий, коли назвав критиків сліпцями, що заважають коневі пахати землю. Читаючи якраз тепер спогади Шалаягіна, наскочив на думку, яка теж перестерігає від критики. Він уважає що „критика і недоброжелательство — профессии родственные”. Але в мене якраз доброжелательство, бо загальну свою думку я Вам сказав. Але ось дві різні речі: — 1) з обсягу семантики: у Вас є таке речення — *стуглив губи доценту* — це неможливо. Так міг написати тільки лівобережень — для якого слово *цент* загубило свій змісл. Доценту можна лише щось знизити, розбити.

«Друге — це лише в одному місці порушення загальної структури повісти. Події розгортаються і подаються споглядально. Віктор це не „я” і тато і мама це його — Віктора, а не „мої”, і раптом в одному місці: *наш двір*, чи *наша вулиця*. Я навіть відразу подумав, що ця двоплановість — нарочита, але тепер думаю, що це скоріше недогляд. Є ще й більше місць, які хочеться прочитати інакше — але це дрібниці. Ду-

же цікаво мені скоріше побачити цю нову частину, над якою працюєте. Київ — студентські роки. Я все збирався писати про такі речі, але у формі спогадів. Зберігав усякі записи і матеріали, але, очевидно, вже нічого не вийде, бо позабував навіть прізвища, потрібні для таких спогадів, не кажучи про хронологію. З полтавських прізвищ пам'ятаю Тригуба, в його домі ми жили на Павленках, кол. міського голову, учасника відкриття пам'ятника Котляревському, його зятя Товкача, що притягався до процесу СВУ в 30-му році, моїх товаришів по університету, які потім працювали в Полтаві, Оголевца (музика і істор. літератур), секретаря Земської управи Крачмера. А пізніше ті неполтавські прізвища зовсім стерлися з пам'яті.

«Кінчаю на цьому. Ваш

В. Міяковський».

У листі від 25 жовтня 66 року Володимир Варламович описав, як йому довелося розшукувати потрібний мені плян Києва зі старими назвами вулиць. Довелося спеціально їхати до Публічної бібліотеки! Де йому, між іншим, порекомендували звернутися до п. Колодія, який постачає ім різні атласи та мапи. Слава Богу, Володимир Варламович на Бруклін не поїхав. Проте згодом надіслав мені фотокопію роздобутої ним мапи, дійсно, старого Києва. Була в листі також згадка про працю над статтею про Дмитра Антоновича, про напружену працю в музеї, — саме отримано в спадщину від В. Олександрової цілу бібліотеку російських журналів, про організований при Академії «Кабінет Антропології та Археології ім. Левка Чикаленка». Не забув він згадати й про моє писання: «Як Ваша повість з київського життя? Може, замість пляну можна було б зібрати для Вас якісь довідки про назви вулиць? Моя ж доня теж у ті часи вчилась у Києві».

О, так, справа з пляном Києва:

2. 12. 66.

«Я знайшов у себе старий і напівзруйнований плян Києва. Якщо він нагадає Вам певні місцевості, в яких відбувається дія Вашого роману, то потім можна буде назви вулиць перекришити на ті, як вони звалися в 20—30-их роках. В цьому ми можемо Вам служити також. Був би радий, якби плян придався. Праця над Дм. Антоновичем забрала в мене стільки часу і так затримала всю мою іншу роботу, що тепер доводиться наздоганяти. Я витяг всі невідповіджені листи — це ціла катастрофа! Боюсь, що пройде ще досить часу, поки все увійде в якусь сяку-таку норму, і я зможу взятися за щось інше. В ближчому часі я думаю приступати до підготовки доповіді про Павла Зайцева, давнього приятеля мого ще зі студентських років у Петербурзі».

Далі мова про початок академічного сезону, про відкриття виставки творів Л. Гуцалюка. І ще кілька слів: «Одержав листа від Вашого приятеля, — так Володимир Варламович звав мого земляка М. Лазорського, — з Австралії з

проханням про портрет Григора Орлика. Ще нічого для цього не зробив, але з приємністю зроблю.

«Прийміть сердечний привіт. Ваш

В. Міяковський».

Невеличкий листочок від 9. 1. 67: прохання переслати М. Лазорському портрет Г. Орлика, бо Володимир Варламович згубив адресу письменника.

До цього додано кілька слів:

«Я дуже з цим затримався і боюся, що може статися таке, як вже було в інших випадках. Виконане мною доручення приходило тоді, коли вже не було потрібно.

«Побажаю Вам Нового щасливого року, на цьому кінчаю.

«Не знаю, чи бачили Ви відзив Дарії Сіяк в Укр. Голосі про Ваші обидві повісті. Маєте добрі рецензії. Вчора дав п. Галині Лащенко обидві книжки Ваші, бо вона не читала».

А ось останній лист Володимира Варламовича. В ньому багато рис, хоч мало слів, людини з покоління наших батьків, типових рис дорогого мені «архіваріуса»:

«Дорогий Олексю Григоровичу!

«Дякую за комісію з пересилкою фота Гр. Орлика. Що до виготовлення самого фота, то тут нема чого з Вами розраховуватися.

«В цьому листі висилаю Вам вирізку тої замітки, про яку я Вам писав; авторка її п. Дарія Сіяк, бібліотекар НТШ в Сарселі. Коли вирізав замітку, то побачив, що на звороті йде мова про давні монети Володимирових часів, і щоб мене не ляли, що порізав цікаву статтю, то я вирізав додатково решту клаптиків, щоб Ви при бажанні могли прочитати.

«Сподіваюся, що II частина Вашого роману скоро появиться в друку.

«Я сам сижу як той Буріданів звір перед трьома копицями-темами і не можу ні одної почати, але тим гірше, що продовжувати треба з перевірки і відновлення в пам'яті раниш зробленого. Та все якось сподіваюся розкласти всі три теми в лінію.

«Кінчаю. Бувайте здорові. Може приїдете на зліт „Слова“, що відбудеться ближчим часом.

«Всього найкращого. Ваш

В. Міяковський».

Львівський синод Греко-Католицької Церкви в наслідженні сучасника

о. І. Г. — На дальших сторінках уперше публікуємо «Письмо XXXIV», автором якого є о. Іван Озаркевич (1826—1903), відомий у другій половині минулого століття церковний і громадський діяч, посол до Галицького союму 1867—76 і до австрійського парламенту в 1873—91 роках. У 1893 році він очолював 220-членну депутацію галицьких українців до австрійського цесаря, яка внесла скаргу на галицько-польську адміністрацію. (Див. ЕУ, т. 5, стор. 1831).

У громадсько-політичному житті о. Іван Озаркевич був речником поміркованого народовецького руху, при чому недовірколиво ставився, а то й поборював т. зв. «Нову еру», політичну концепцію в 1890-их роках, яка виникла з напруження між австрійською і російською імперіями і була спробою налагодження взаємин між українцями і поляками в Галичині.

О. Іван Озаркевич походив зі старого українського священничого роду, через родинні зв'язки був посвоячений з рядом українських родин у Галичині і на Буковині, які дали великий вклад у відродження західної вітки українського народу. В широко розгалуженій родині о. Озаркевича зустрічаємо лікарів, правників, громадських діячів і священників, а донька його, Наталія Кобринська, ввійшла в історію галицького відродження як піонерка жіночого руху і письменниця.

При всій своїй громадсько-політичній праці о. І. Озаркевич залишався ревним священником, став відомий своїми проповідями і в час Львівського синоду був деканом Болехівського деканату. З титулу свого деканства о. І. Озаркевич був покликаний до участі в Синоді, але, як сам згадує в своєму «Письмі», він на Синод не прибув. Мотиву неприбуття треба, мабуть, шукати в наступних словах автора «Письма»: «Багато священників оправдувалися недугою, старшим віком і своїми парафіяльними обов'язками і на Синод не прибули. (Я також не прибув — Озаркевич)... Багато з них не явилися для того, щоб не прикладати рук до таких справ, як зміна календаря і впровадження целібату і ін.».

Менше відомою загаломі українського суспільства є літературна спадщина о. І. Озаркевича. Тільки дещо з тієї спадщини було опубліковане в тодішній галицькій пресі. Більшість, бл. 8 томів, зберігалася як рукописні матеріали в родинних архівах, багато з того, на жаль, пропало. «Письмо XXXIV» — це уривок з рукописних матеріалів під загальним заголовком «Письма до друга». Завдяки доброзичливо-

сті п. Озаркевич, родички о. І. Озаркевича (заміжня за його внуком) редакція «Сучасности» отримала можливість довести думки й оцінки автора «Письма», що стосуються Львівського синоду Української (Греко-католицької) Церкви 1891 року, до ширшого відома української суспільности. У теперішній час, коли церковна проблематика набрала широкого розголосу і якоюсь мірою зрушила та змобілізувала українське суспільство, спостереження й оцінки о. І. Озаркевича, зреферовані в «Письмі», мають вартість не тільки історичного документу. Вони й сьогодні живі та актуальні і є неначе документом нашого часу, якщо мова про обидві вітки української церкви. Як наприкінці минулого століття, так і зараз ідеться не про що інше, як про збереження самобутности, багатовікової духовно-релігійної і обрядової спадщини і рідного обличчя церкви, а навіть про збереження її екзистенції — в умовах режимного тиску — на матірніх українських землях і — в умовах чужого церковного оточення — в діаспорі.

Львівський синод, формально скликаний митрополитом Сильвестром Сембратовичем, хоч його справжніми аранжерами, про що свідчать архівні і секретні документи, були польські урядові кола Галицького намісництва, римо-католицькі польські єпископи, Дунаєвський і Пузина, і їм співзвучні кола в Римській курії та в центральному віденському уряді, відбувався майже триста років після встановлення Берестейської унії з Римською апостольською столицею. Офіційно поширювано погляд, що метою синоду мала б бути реформа церковного життя, насправді ж йшлося про якнайдалекосяжніше уподібнення до панівної римської церкви латинського обряду, інакше кажучи, про латинізацію. «Існує досить поширене переконання, що Львівський синод спричинився до порушення старих прав галицького митрополита та незалежнення від нього перемиського і станіславівського ієрархів» (ЕУ, т. 2, стор. 1422). «Письмо» о. І. Озаркевича, сучасника й пильного обсерватора діянь Львівського синоду, є одним із наглядних свідчень отого, в «Енциклопедії Українознавства» обережно згаданого, поширеного переконання. Сам спосіб скликання синоду, покликання учасників, зведення ролі «іменованих», а не обраних учасників синоду до статистів без права голосу, засудження мирянського представництва на ролю мовчазного свідка, керівництво синодом присланим з Риму наглядачем і залежність від цього наглядача всіх, вже наперед поза синодом запланованих, постанов, моральний тиск на учасників синоду аж до погроз церковними карами включно і т. д. — це безперервний ланцюг порушень церковних уставів Східної церкви. Спираючися на свідчення о. І. Озаркевича і посилаючися навіть на інші, ще мало відомі документи часу, можна сміливо сказати, що Львівський синод не був церковним синодом, проведенням згідно з духом і канонами Східної церкви, частиною якої була Греко-католицька церква. Тому не можна дивуватися з твердження автора «Письма» вже на самому початку, коли

він пише: «До діл роз'єднання русинів без сумніву належить також і провінціональний синод у Львові. Є то політична справа. Так як роздерто на атоми руський нарід, було побажаним, щоб і руське духовенство роз'єднати... Хмариться на галицько-руському небосклоні, щоб лиш де грім не вдарив...»

Маючи на увазі цілу атмосферу синоду й отой, автором поетичного названий, галицько-руський небосклин, треба з подивом висловитися про самих учасників-священиків синоду, двох владик, зокрема перемиського єпископа Пелеша та представника мирян, сеньйора Ставропігійського братства, які стали на оборону древніх прав своєї церкви. Їхня стійкість у вірі, їхня вірність Римському апостольському престолові, їхня віра в справедливість найвищого церковного авторитету заслуговують на окреме відзначення. Чи ця постава в засадничих догматичних справах не нагадає нам постави в наш час переслідуваних за віру християн на східноєвропейському просторі?.. З другого ж боку, церковний і національний патріотизм колишнього українського духовенства й автора «Письма» просто безприкладні.

Восени минулого року Українська католицька церква відзначала 375-річний ювілей Берестейської унії. З того приводу відбулися в Римі відповідні святкування. Відбувся також V Архиепископський синод. З тим Синодом зв'язали вірні УКЦ свої надії на привернення в ній усіх їй належних і з договорів між Римською апостольською столицею та єпископатом Київської митрополії загарантованих прав. Інакше говорячи, Архиепископський синод мав привернути ті права і той стан в Українській Помісній Церкві, що існував перед майже чотирмастами роками, що його поступово, аж до Львівського синоду включно, порушено і знівечено. Боротьба за привернення цих прав і давнього статусу Помісної української церкви окреслюється поняттями змагань за помісність і патріярхат Помісної української церкви. Труднощі в скликанні Архиепископського синоду і його відбутті загальновідомі широкій українській публіці. Постанов цього Синоду покищо не оприлюднено. Його дії обмежилися кількома спільними пастирськими посланнями. Вичувається своєрідний параліч у реалізації й завершенні помісности. Виникає питання, чи не перебуваємо ми знову в становищі, про яке згадує автор «Письма», в якому діють різні власті імущі політичні і церковні чинники, які настроюють Рим так, «щоб Галицьку Русь поступово переводити в латинство, а з руської католицької церкви в Галичині (і в цілому світі — о. І. Г.) щоб ні сліду не осталося». А далі висловлює автор неначе пророчі і на теперішній час актуальні слова перестороги: «Належало б надіятися, що і Рим, якщо хоче зберегти єдність нашої церкви, повинен би... рахуватися з фактом, що руський нарід і духовенство, хотяй тісно зв'язані з Римом, не хотять — хотять би поступово — переходити в католицизм римського обряду...»

Майже щодо місяців точно восени минулого року — вересень-жовтень, разом з 375-річчям Берестейської унії, припадав також сумний 80-річний ювілей Львівського синоду. Напрошувалося порівняти унійний договір з діяннями й постановами Львівського синоду. Багато дечого, що було тайним, стало б явним... Мабуть, у блискучому, а як виявилось впродовж трьох століть, завершених Львівським синодом, оманливому світлі Берестейського унійного договору затрачено історичну перспективу. А шкода, що тих підсумків не зроблено. Може тоді, щоб перефразувати слова автора «Письма», «наміри щодо нашої церкви повністю розоблачилися би, багато наших людей, що не вірили, увірили б, і ті, що не виділи, увиділи б...»

Знаючи про те, що в родинних архівах зберігаються важливі документи о. І. Озаркевича, які стосуються Львівського синоду, ми робили заходи, щоб їх опублікувати в 80-у річницю цього синоду. З різних причин не вдалося цього здійснити. Публікуємо це «Письмо» аж тепер, бо його вартість в теперішньому становищі українських церковних справ і в церковній проблематиці наших днів і надалі незмінна й актуальна. Автор «Письма» заторкнув багато справ, які треба б обговорити в окремому коментарі. Між справами є питання богословського, канонічного, історичного, літургично-обрядового характеру. Щоб читача не обтяжувати широкими коментарями і щоб йому залишити смак церковно-публіцистичного шедевра з-перед 80 років, ми обмежуємося тільки коротким вступом, враховуючи можливість опублікування окремої статті на фоні цього «Письма».

Свій вступ до «Письма», в якому читач знайде багато прикрого і болючого, дозволимо собі закінчити словами перестороги самого ж автора, перестороги для всіх ієрархічних шарів Помісної української церкви — владик, духовенства і мирян: «Якщо нашому народові не вдасться сконсолідуватися, то будучність мусить терпко осудити слабий рід. Такі покоління стягають на себе прокляття своїх наслідників, тому що вони не позіставили таких наслідників, яких повинні були зіставити. Світ теперішній карає їх погордою, тому має право вимагати, щоб ті, котрі представляються як заступники народу і Церкви, совісно і ревно трудилися на їхню користь. Тому що український (руський) нарід зі східним обрядом не дасться виелімінувати зі світа, то потрібно лише згоди, єдності і витривалости в обороні своїх прав... Цей труд для людськості і для своєї Батьківщини нехай в нас запалає волнем патріотичного одушевлення, яке є покликане найвищими ідеалами служити всьому людству...»

Письмо XXXIV о синоді провінціональнім у Львові

Болеків 31 Октобрія 1891

До діл розединенія Русинів належить безсумнівно також Синод провінціональний у Львові. Есть то справа політична, понеже так як роздерто на атоми нарід руський, желано роздерти і клир. Синод той славний скликаний Митрополитом Львівським Сильвестром Сембратовичем на день 24. лат. вересня 1891 до Львова. Яко учасники суть завізвані (крім Єпископів) всі члени трох руських капітул: Львівської, Перемишльської і Станиславівської, Доктори Богословія, Крилошани почетні, Ігумени монастирей, Декани із всіх трох Єпархій і особливо запрошені (межи которими і я був), і один член мирський, а то Сеніор Інститута Ставропігійського в Львові. Єпископи три мають голос рішающий, прочі члени лиш дорадчий, а член мирський яко свідок без голосу. Делегатом з Риму був архієпископ Ціяска. —

Понеже всі члени зложили присягу не обявляти жадних справ на Синоді розбираємих, отож ограничуєся лиш на донесеня газетні, котрі однак вірно представляють хід Синода і послідствія з его нарад. Крім звичайних церемоній содержаніє справи Синодальної есть слідующе: О вчерашнім засідані Синода приносять польські газети еще скуднійшії вісти, чим принесла наша газета. О речах оо. Негребецького і Малиняка, застерегавшихся против деяких нововведень в наших обряді, упомянуті газети даже не упоминають, так як (віроятно) того рода речі не підходять під їх вкус, а однако і одного і другого із тих священників не можна назвати ні «шизматиком» ні «москалем», так як первий принадлежить к так зв. «народовцям», а вторий воспитан в Римі где і получив степень Доктора Богословія. При тім всім оба они не требовали від наших єпископів і папського делегата нічого більше, лиш соблюденія тих папських булль, которі заporučають ненарушимість обрядів і церемоній пречеської церкви, соединенної з Римською. — Сегодня іміють засіданя Синодальні комісії, на которих засіданях свобідно присутствувати каждому члену Синода. Із тих комісій узнають іменно члени Синода о предметах, которі ізготовлені єпископами і сохранныя в глубокий тайні. Очевидно, що нам предмети ті не будут ізвістні і тільки із фізіономій поодиноких членів можна буде вчитати, о скільки предмети ті полезні для нашої церкви і її обряду. Многі священники извинялись болізно, старістю іли своїми приходськими занятями і не прибули на Синод. (Я також не прибув. — Озаркевич). Всіх должно було

явитись около 250, а прибуло едва 170. Многі із них не явились для того, щоби не прикладати руки к таким ділам, як зміна календаря і впроваджене целібату. Ходять слухи, що Синод імієть включити Ігнатія Лойолу в число святих пречеської церкви. Більшая часть членів Синода живе в духовній Семинарії, где они получают также пропитаніє, за которе должен каждый платити по 1 зр. 20 кр. в день. Первоначально хотів митрополит дати всім членам пропитаніє в Семинарії на свій счот, но когда обчислено, що був би то огромный розхід, то отступив від того. Крім того должен сам митрополит принимати і содержувати у себе обох єпископів, приїжджавших несколькократно на совіщанія перед Синодом, а тепер дає їм содержание во время Синода. Папський отпоручник архієпископ Ціяска приїхав также на счот митрополита, которий должен покрити его путевні розходи із Рима во Львів і обратно, а у Львові дати ему соотвітное содержание, виносящее (як пише Курієр) на день для его одной особи около 50 зр. в день. В виду тих опромних розходів і в виду того, що папському отпоручнику не служить львівський воздух — митрополит просив членів Синода прискорити совіщанія в комісіях, щоби около 6. н. ст. Октобрія Синод міг бути закритий.¹

Що-до принципіальної точки, которая есть основанем для созиваня Синодів (теперішній єсть першим в тій серії) т. е. що-до введеня *безжєньства* среди руського клира, то ми можем з цілою рішительністю заявити, що точка та *находиться* в програмі Синода, хотя в формі весьма несмілій. Іменно поставлено там вопрос: «Считает-ли Синод полезним, щоби єпископи вліяли на підчиненне собі духовенство, даби духовній кандидати в як найбільшій числі рукополагались в целібаті».

Як видимо, не смотря на протяжене через три года осталося ядро діла, а утвердительне рішене дасть руським єпископам в руки сильне средство для діланя напора на алюмнів, щоби рукополагались в целібаті. Вообщє неудовольствие і роздраженне духовенства по первых днях засіданій комісійних дійшло до тої степені, що проявляється мнініє, будьто Синод буде франше розпушений, чим первоначально було вознамірено. Тільки для ока прийме Синод рішеня в некоторых дрібних рівнодушних вопросах, так як даже предложені ему Римом реформи относительно богословських наук содержать в собі много вещей, противорічащих духу гречеської церкви, і по всій віроятності, не будуть прийняті духовенством.²

У нас в Галичині всьо полягає на іменовані: іменують чиновників, іменують учителів, ну — іменують даже послів; так само іменують у нас крилошан, Владик, єрго іменують

¹ «Галицькая Русь» — Львів 14 (26 Септября 1891 ч. 132).

² «Галицькая Русь». Львів дня 17 (29) Септября 1891 ч. 133.

і членів Синода, і подібно, як львівський сойм не єсть на ділі соймом «галицьким», лиш польським, так і засідаючий тепер Синод — то не Синод галицької провінції, а лиш собраніє деканів і крилошан! Если крилошани із своєї среди вибирають учасників Синода, а если в пригласенні не говориться, що із тої а тої капітули іменується делегатом на Синод архипресвітер, архидіакон, схолярій, кустос і т. д., а лиш представляється капітулам свобідний вибір делегатів, то для чого же і Спархіяльному духовеньству не признати права вибору делегатів по деканатам?.. Бути може, що і тогда був би вибраний той сам декан, но він являв ся би тогда на Синоді представителем волі духовеньства, а Синод був би в таким случаї в самім ділі галицько-руським Синодом, яким при нинішнім іменовані членів уже не довжен називатись. Бо спрашиваємо: Одні лиш оо. Декани «поїли» всі мудрости?.. Хрань Боже, щоби ми хотіли напр. оо. Деканам оспорювати знане св. Богословія, но всякий відь признасть, що єсть і среди сільського нашого клира лица, которіі, хотя не займають ніяких чинів в ієрархії духовній, хотя не состоять дипломованими докторами, а однако знаня їх так глибокі, обширні і точні, що як раз можна ними воспользоватися на Синоді. —

В дорученних нам «чинностях» і «порадах» Синода всьо єсть, лиш о предметі совіщаній і ні одного слова. Сказано там, що стіл буде накритий зеленим сукном, єсть там также «начало обичное», молитва «Царю небесний» (цілая до кінця), «Свягий Боже» (цілое), напечатано дальше «в народнім язичі руським» (стр. 21) «Господу помолімся» (стор. 3.), хотя в книгах церковних встрічаємо «Господу помолімся»; для несвідующих діла напечатано накінець, що на то отвіщається «Господи помилуй»!! Вообщє, на 21 сторонах наговорено де омнібус ребус, лиш ні слова о предметі Синода, — о тім тайна під печатю присяги. Боятся, щоби світ не узнав о тім «добрім» ділі...

В «порядку» Синода приказується между прочим пініє благодарственной пісні св. Амвросія Медіолянського «Тебе Бога молим». Между тим русько-уніятська церква того імна не знає, у нас єсть своє «Слава Тебі, показавшему нам світ», «Слава во вишних Богу».

Нам на провінції странным представляється то, на що Др. Ісидор Шараневич ходить на засіданя Синода. В «чинностях» Синода сказано виразительно, що він пригласеній яко «свидітель», свидітель «молчаливий»: І то ли почесть для професора університета і старійшини славного Ставропігіона?!

В порядку «чинностей» Синода сказано, що участники должны остатись на Синоді до кінця і не сміють удалятись; они должны підписати протокол в доказательство того, що добровільно на все соглашаються; єсть то «мус», бо так уже рішено з гори. А между тим, по правді і справедливости, нехай тот протокол підписують владики, наперед діло рішив-

шії, а не делегати, которіі були лиш совітниками і голоса которих стілько они слухали, скілько руських послів в Львівськїм соймі. І в самім ділі, настоящий Синод — то точно Львівський сойм, но на оборот: три владики составляютъ большинство рїшающе, а делегати числом до 170 лицъ не то находяться в меншості, но не іміють ніякого голоса, ні даже вотум сепаратум! І то галицький Синод? Ні, то Синод владицький, а в такім случаї на що там священників з їх совітом: на показ ілі для паради? . .

На провінціі всюда тепер толкують лиш о Синоді і относятся к нему з яким-то недовірієм, з яким-то опасенієм о наш обряд. Многі ОО. Декани не хотіли їхати, іща заступників между кондеканальними, но ніхто не проявляв желаня їх виручити. А если і які поїхали, то лиш по принужденію. Тисячні мислі о нинішнім Синоді перебігають через ум, іногда весьма тревожні. Дай Боже, щоби они не осуществились. Просим на тепер все оставити на стороні, а в газеті поміщати всякі статі о Синоді. Ми хочемо бути уніятами, но уніятами гречеського обряда. —

Хмариться на галицько-руськїм небосклоні, щоби лиш где прім не ударив! . . З удовольствієм передаем, що собранное на Синоді духовенство рїшительно і солідарно отклоняет всякі предложенія, которіі могли би чистоті нашого обряда нанести уцерб. Проект обогатити наш календар святими Ігнатієм Лойолою, Арбуезом і Торквемадою не устоявся; против того обявились всі члени Синода з ісключенієм лиш трох лицъ. Podobно же зустрічає сильну і єдиномишленну опозицію замаскований проект введенія целібата, і слідує надїятися, що діло то останеться тільки пієм дезідерієм одної єдиниці.

Сильне отірчене владіет между членами Синода по тому поводу, що в нікоторих комісіях стїсняется свобода слова і що, даби висказати свої мнінія і воззріня, бесідники принуждені вести постійну борбу. Общее неудовольствіе визивает также факт, що при провозглашеніі постановленіі Синода не узглядняються рїшенія, приняті в поодиноких комісіях і на plenum. Между прочим було рїшено в относительній комісії і в повнім собраніі Синода, щоби в Римі находився постійний авторитетний представитель нашої церкви, но рїшеніе то не було промульговано. В совіщаніях принимає тепер участіе около 140 членів, так як многі просили о отпуск і виїхали із Львова. В суботу була у намісника депутація, состояща із владиц, монс. Ціяски і капітул — в цілі заявленія радости Синода по поводу, що злоумишленіе в Руднові не отнесло задуманного результата. —

В нинішнім Курієрі Львовскім находимо о ході діла в Синоді слідующіі інтересні подробности: «Із весьма компетентного істочника узнаем, — пише названна газета, — о новых подробностях относительно совіщаній руського Синода. Істочник сей утверждает, що діло целібата руського духовенства состоїть головним вопросом теперішнього Синода. Вопрос той

був в п'ятницю і суботу предметом незвичайно оживлених комісійних совіщаній в руській семінарії. Діло було первоначально приділено комісії обрядовій, председателем которой состоить еп. Куїловський. Послідний однак, увидівши неблагоположеніе собранного клира, постарався о то, що перенесено упомянутый вопрос в комісію науковую, где председателствуе еп. Пелеш. Собранное на Синоді духовенство рішило сейчас по прочтеніи предложенного для совіщаній квестіонаря, щоби діло целібата ісключити з гори із совіщаній і не допускати его даже до дебати в комісії. Относительную резолюцію передано на руки митрополита, но той оставив ю без увзглядненія. —

В п'ятницю прийшов таким образом на стіл комісії вопрос целібата в слідующій формі: Єпископи за посередничеством ректорів і настоятелей духовної Семінарії довжні вліяти на воспитанників, даби як найбільше число їх рукополагалось в целібаті. Дискусія над тим предметом була весьма оживленная. Майже всі участники Синода, не принадлежащі до інших комісій, собрались на то совіщаніе, в которім принял участие і митрополит. Послідний употреблял всякого вліянія, щоби пересадити рішеніе в пользу целібата. Дішло даже к тому, що митрополит, видя, що священники із перемишльської епархії виступають найсильніше против целібата, признав соотвітним предостеречи священників своєї епархії перед «тими бунтовщиками» і угрожав суспенсією каждому приходнику, который не буде голосовати за целібатом. Однак даже того рода серіозная угроза не успіла сокрушити оппозицію священників, которі з істинно руським стоїцизмом заявили: «Если так, то нехай Ваше Преосвященство суспендують нас сейчас всіх». І дійствительно по двохдневних майже дебатах принято рішеніе всіми голосами против трох іли четириох — откинути предложеніе о целібаті. — Перевалившись так в комісії, діло не должно було уже прийти під рішеніе повного Синода. Видя однак упор митрополита, духовенство вислало депутацію к монс. Чіяска, даби представити ему опасні для розвитку руської церкви послідствія того злосчатного вопроса. Монс. Чіяска принял депутацію тільки на 3 мінуты, но розговорював з нею пять четвертей часа. В отвѣт на представленіе делегатів заявив він з більшою любезністю: «Рим не настае совершенно на переведеніе того діла. Я не висланий подобно же в цілі его ургованія, но проптер фідем. Вопрос о целібаті форсуе собственно лиш митрополит Сембратович по собственній ініціятиві. Аргументи духовенства весьма уважательні, і я предложу такові на нараді єпископів».

Совіщаніє єпископів отбулось вчера т. е. в неділю. По розправах, продовжавшихся несколько часов, капітулював митрополит о стілько, що согласився поставити комісії еще одну версію вопроса о целібаті: «Каждому, окончившому богословіє, іміє бути свобідно женитись перед рукоположенем, желательно однак, щоби на посади, где священнику з же-

ною неможливо вижити іли существовати, ішли лиш священники, рукоположенні в безбрачії».

Для чого митрополит Сембратович упирається так в пользу введення целібата, о тім кружать розличні версії. Сам він імів виразитись перед священниками, що при своїм іменованні митрополитом дав він торжественне обіцання, що одною із головних его задач буде: введення целібата среди руського клира. На чії руки зложив він то обіцання — легко догадатись».¹

Предлежачі інформації Курієра Львовського мають за собою всі шанси віроятности.

«Сегодня (7 Октября 1891) рішає Синод предложене митрополита о введенні обовязательного безбрачія среди уніятського духовенства в Галичині. Нема сумнінія, що подавляюче більшіньство членів Синода обявиться против предложена митрополита, не іміючого ніякого смисла ні з церковної, ні з гражданської точки зрінія. Но прежде рішення того вопроса предложене митрополита визвало неожиданне для него і зовсім противоположне его наміреням дійствие. Вчера іменно случився слідуцій факт: бувший уніятський священник др. Атанасій Окуневський, кончивший послі смерти своєї жени медицинський факультет і состоящий в настоящее время повітовим врачом в Кимполонзі на Буковині, подав митрополиту на руськім язичі, а монсньюру Чієска на латинськім язичі прошене о розршене вторично женитись. Прошене то ходило вчера із рук до рук среди учасників Синода і произвело промадную сенсацію».²

Не хочемо реєструвати розличних слухів, які породили послідні дні о ході діл на Синоді, так як то завело би нас за далеко і причинилось би тільки ко визванію більшого обезпокоєня умів. Підносим лиш, що митрополит Сембратович форсує всякими силами, щоби по крайній мірі був зділаний перший шаг ко введеню целібата, но собранні члени Синода стоять твердо і непоколимемо в опозиції против того стремління митрополита. З глубоким удовольствием записуємо также факт, що Братство Ставропігійського Інститута стануло достойно на висоті своїх віками освященних преданій і своего призванія, так як вчерашнього дня вніс Сеніор упомянутого Братства на руки митрополита основно умотивований меморіал, в которім Ставропігійське Братство висказується рішительно против задуманної реформи, заявляя, що введене целібата всколибало би і подорвало би унію в Галичині і по-за границями . . .

Сегодня отбиваются дальші совіщанія о целібаті і вопрос сей довжен бути сегодня доведен к окончательному рішенію. Синод окончить свою діяльність в четверг тек. не-

¹ «Галицькая Русь». Львів, 24 Сентября (6 Октября 1891, ч. 139).

² «Галицька Русь». Львів, 25 Сентября (7 Октября) 1891, ч. 140.

ділі, в котрий то день митрополит дасть в честь папського делегата і членів Синода торжественний пращальний обід. Упомянутий обід імів состоятись уже сегодня, когда однако розпространилась вість, що на нім більшая часть членів Синода не явиться, — то отрочено таковой на четвер. Митрополиту донесли іменно, що члени Синода не хотять попасати в підозріне, що в заміну за торжественний обід обявлять в пользу целібата, і для того на обід не появлятья і против целібата виступлять.

Вообще сказавши — нинішній Синод отквив нашему духовенству очі, так як із предложень, которі він обсуждав, міг каждый член Синода убідитись, як успіли польськії політики при помочи митрополита Сильвестра настроїти Рим к тому, щоби Галицькую Русь постепенно перевести в латинство і щоби із уніяцької церкви в Галичині не осталось даже сліда. Тепер, когда то намірене уже розоблачилось, многіи невіровавшіи наші люде увірять і невидівші прозрять.

Слідувало би надіятись, що і Рим, если у него есть намірене сохранили унію і іміти уніятів, перестане вірити польським доносам і начне числитись з фактом, що руський народ і духовенство, хотя преданні унії, но все таки не хотять (хотя би і постепенно) переходити в католицизм римського обряда. Митрополит Сильвестер — як видно із совіщаній Синода — був увірений в тім, що при помочи тероризма і чемного поведеня духовенства, удасться ему перевести всі ті пляни, которі обдумані були польськими «моральними ржондами» еще перед заміщенем львівської митрополії. Тепер оказалось, що надежда була занадто сміла і в виду того вліяне і значене митрополита пошатнулось як между духовенством, так і народом. Сегодня діла стоять так, що лиш один Рим може ще піддержати і спасти унію, а іменно тим способом, що в будущности не буде полагатись на то, що донесуть ему поляки і їх ставленники, но слідити буде за істинним мнініем среди народа і духовенства. Если то не слідує, то сам Рим припише себi послідствія, які возникнути могут у нас благодаря розличним таким опікунам уніяцької церкви, которих католицизм представляеться нам весьма сумнительним.¹

Так то наш митрополит ділає, і не хоче видіти упадку его поваги всюда. Ото що сталось з ним: «В субботу, яко в день іменин імператора явився у намісника митрополит Сильвестер Сембратович во главі своєї капітули, щоби зложити благожеланя Его Вел. Імператору. Намісник, вислухавши благожеланя і виразивши за них от імени Імператора благодареніє, приступив к митрополиту, носящого при тім также титул папського совітника, взяв его за волосе на голові, і сказав: „Ксьондз митрополита тшимасе еще вобец того вшишткого

¹ «Галицька Русь». Львів, 25 Сентября (7 Октября) 1891, ч. 140. За сю статью сконфіковано через ц. к. прокуратюрю се число.

бардзо добже, гдиж со еше влоси на глове! Я обавялемсе, же їх ксендзу вимикалі». Що імілі значити ті слова, ми не знаєм, но в кождім случаї слідувало би із них заключати, що намісник Бадені ілі живе в тіснішій дриязні з митрополитом, ілі трактує князя уніятської церкви в Галичині яко низшого чиновника державної адміністрації». ¹ Но придивімся, як інші владики роблять: «Віденський кардинал Груша імів на днях первую проповідь в костелі св. Стефана (в Відню), в которій между прочим підніс, що єпископи довжні стояти понад партіями (так як такові ізміняються) і не довжні мішатись в борбу партій. При тій случайности приходять нам понеவில்но на мисль ізвістні посланя наших єпископів, їх маніфести, отнятія деканатов і пелеринок церковним достойникам за те, що посміли бути другого політичеського мнінія, що не ішли за указанем «нової ери», хотя і не посунулись даже до того, що їм відносні закони от 1867 г. позволяють, іменно висказувати свобідно свое мнініє письмом і словом. Стояло би призадуматись над воззріннями кардинала Груші». ²

В сю пору відбувається церемоніяльне закритє Синода. Говорять, що сегодня іміє состоятись працальний обід, котрий назначен був на вторник і не состоявся для того, що митрополит крайно опірчен був поведенем синодального духовенства, не хотівшого за ніяку ціну согласитись на целібат. Відбудеться — ли той обід і являться на нім члени синода, того наперед сказати не можем. Фактом єсть, що между членами Синода і митрополитом возникли во время засідань Синода недорозуміня, а даже распря, которая грозила розбитєм Синода, так як митрополит хотів безусловно перевести без зміни свої предложеня о безбрачії і о вміщенє 41 латинських святых (Лойоли, Торквемади, Арбуеза і пр.) в нашє церковні книги. Дішло було до того, що члени Синода висилали кількакратно депутації к папському делегату Чіясці і представляли ему, що они — яко католики пречеського обряда — довжні держатися тих папських булл, которії заporučають нашій церкві ненарушимість її обрядів і обичаїв. Архиепископ Чіяска був з начала вєсьма твердий, но когда наконець представителі духовенства заявили ему, що отнесуться в телеграфічеській дорозі к римському папі, то він став мякшим і заявив, що всі предложеня на Синоді вийшли не від папи, а від митрополита, і що папі розходитьсь лиш о догми і не о церемонії і обряди. На основанії того заявленя папського делегата начався между депутацією і ним довший розговор, із которого оказалось, що всі предложеня для Синода ізготовлені митрополитом у Львові і що на них согласилась также оба єпископи. Услишавши то, депутація удалась к митрополиту і сообщила то, що слышала от папського делегата

¹ «Гал. Русь». Львів, 25 Сент. (7 Окт.) 1891, ч. 140, также сконфісковано.

² «Гал. Русь». Львів, 7 (19) Юлія 1891, ч. 75

і тільки тогда митрополит признався, що не Рим, а він сам ізготовляв проекти для Синода. Вість о откровеніях папського делегата рознеслась в однім мгновенні между членами Синода, і когда митрополит явився на засіданні синодальної комісії, члени Синода привели ему в память слова, которими поздравив его пок. епископ Ступницький яко митрополита, когда приїхав в Перемишль. Митрополит клявся, що він любить руську церков і народність і що у него руська кров і кості, однако слів, которими поздравив его пок. епископ Ступницький яко митрополита не опровергнув. Когда при кінці митрополит виразив жаль, що не пользуется довірем среди духовенства, члени Синода одозвались на то словами: «Так есть». Потім примітив митрополит, що він не може уже достигнути висшого достоїнства, як то, которое тепер імє і для того не можно его обвиняти і підозрівати. На то одозвались члени Синода з заявленіем, при яких условиях і обстоятельствах получав митрополит нинішне свое достоїнство.

Ситуація — як говорять очевидці — була крайне неприємна, і ми желали би, щоби она більше не повторялась уже для того одного, що нам більше чим кому другому розходиться о то, даби авторитет начальника руської церкви не був всколебаний.

В цілім Синоді успів митрополит перефорсовати в цілості лиш менше важні воприси, а іменно: піднесене Св. Євхаристії (Божого Тіла) до торжественного празника, представленіє на богословськїм факультеті латинських преподаваній (з приведенем руського тексту св. Писанія) і введене монстранцій і суплікацій. В заміну за то позволено духовенству мирствовати і не переносити Літургукона перед Євангелієм і при кінці Літургії із одної на другу сторону престола.

Кромі того удалось также перевести на Синоді резолюцію, похваляющую і одобряющую реформу нашемо монашества езуїтами. Вопрос той трактувався в комісії, но когда члени комісії стали наводити протоігумену О. Сарницькому розличні его гріхи і виражати удивленіє, що езуїти его первого не реформували, то О. Сарницький просив, щоби предмет сей устранити із дневного порядка, так як руські монахи і монастирі в Галичині підчиненні непосредственно папі римському і Синод не імє права о них розсуждати. Предідатель комісії удовлетворив желаню О. Сарницького, і члени Синода думали, що о монастирях і їх реформі не буде уже дискусія, а тим самим также рішеня. Между тим на повнійшїм общїм собранїи прочитана була резолюція, похваляющая і одобряющая реформу монашества езуїтами, і синодальне духовенство принуджено було приняти ю к свіданю, так як на общих торжественних собранїях Синода не допускається ніяка дискусія.

Весьма соотвѣтно оціняє діяльність кончающегося Синода Курієр Львовскій, о чім ми вже вспоминали».¹

Говорено о тїм, що на Синоді мався піднести вoпpoc, чи душпастирі мають до політики мішатися, іли ні, но се залишено з поводу, що самим головнїйшим діятелем в воскресенію «нової ери» був сам митрополит при допомогі п. Барвинського і туттї кванті. О скілько нам ізвѣстно, митрополит хотїв перевести на Синоді рѣшене, щоби в будучності руське духовенство держалось такої політики, якої держиться митрополит, однакo когдa oбa єпископи заявили, що в політику мішатись не будуть, він відступив від того предложеня.

Самим замічательнїйшим собитієм на Синоді була річ черновецького приходника о. Келестина Костецького. Виступив він в заштиту безбрачя духовенства і старався всіми силами піддержати предложене митрополита в сїм ділі. О. Костецький проізнїс в заштиту безбрачя пространну реч, а щоби на членів Синода, а головним образом на архієпископа Чіяску зділати хороше впечатленіє, заявив между прочим, що він іще сегодня не може віджаловати того, що женився, так як жена прешятствує ему посвятити всі свої сили для переведеня всіх буковинських православних на унію. При кінці своєї речі о. Костецький спустив немного із тона безбрачя і просив лиш о то, щоби ему позволено було носити мітру, а другим уніятським священникам на Буковині рясу і бороду, а в такім случаї вони не лиш піднесуть значене унії, но также успіють перевести всіх православних в католичество. Реч та — як нас увіряють — зділала неприятне впечатлїніє не лиш на синодальне духовенство, но также на папського делегата і єпископів, так як во первих намірена була против постановлень яко «тайни велїей», а во вторих в нїй проявилось желаніє, що о. Костецькому розходитьсь о полученіє мітри, в заміну за котору він готов би отречися законної жени і — розуміється — дітей. —

Ми довжні єще повторити за Курієром Львовским слова, которими поздравив пок. єпископ Ступницький нинїшнього нашого митрополита, по поводу его возведеня на престол первого галицько-руського ієрарха. Ого слова тіє суть слїдуєщі, когдa по своїй номінації на митрополита прибув Др. Сильвестер Сембратович в Перемишль к єпископу Ступницькому, а той, поздравивши его з новим достоїнством, імїв сказати: «Знаю, які пакти Ви були принуждені підписати. І мені предлагали митрополію під условієм, щоби я ті пакти підписав, но я, прочитавши їх, отвітїв, що того нікогдa не зділаю. Желая тепер Преосвященству счастья, хотя не предполагаю і не хочу, щоби мое желаніє исполнилось». О тих пактах розказував пок. єпископ Ступницький одному із наших старших

¹ «Гал. Русь». Львів, 27 Сент. (9 Окт.) 1891, ч. 142.

священників Станиславівської єпархії, когда з ним стрітився на купелях».¹

При закінченню Синода і по процесіональних Богослуженнях удались всі в палату митрополита на закуску, котора заступила давно предвіщенний торжественний пир іли обід. Перекуска була доволно скромная, многи священники не явились в палаті митрополита і устроїли собі закуску на свій счет. Послі закуски зобрались члени Синода в Свято-юрськiм храмі, где при закритих дверях були прочитані і одобрені послідні рішення Синода, іменно же о безбрачїі духовенства і о учрежденїі так зовимих *малих семінарїй*, в которих іміли би содерживатись і воспитиватись ученики середних шкіл, наміряючі посвятитись духовному званію. Того рода семінарїі довжні би находитись в кожнім єпископськiм престольнiм городі, т. е. в Львові, Перемишлi і Станиславоу, а кромі того еще в Римі. Хто імів би доставити средства на содержаніе тих семінарїй, о тім точно не рішено, однако папськiй делегат імів виразитись, що єпископи довжні дати на ту ціль по 5000 зр., а духовенство довжно собрати между собою найменше 30 000 зр. Малу семінарїю в Римі — як увіряв папськiй отпоручник буде содерживати конгрегація для розпространенія віри, котора готова примістити в Римі на свій счет около 50 мальчиків руської народности. Нікоторі члени Синода увіряють, що конгрегація, примістивши на один год руських мальчиків, постарається о то, щоби австрийське правительство дало для них во вторім году средства содержанія, которїі средства можна би приобрісти посредством соотвітнього уменшенія числа воспитанників в Львівськiй духовнiй семінарїі. З помістю малих семінарїй хотять єпископи приготувити собі молодіж для духовного званія і запобігти тому, щоби священниками не були «люде без віри» іли особи «з наклоненієм к православію». Они задумали не принимати в дух. семінарїю нікого із таких людей, которі кінчили гімназію на свій счет т. е. не були в так зовимих семінарїях, а в тих довжно бути ежегодно по 50 воспитанників. — Когда торжественное собраніе іміло кінчитись, предложил митрополит, щоби избрати із каждой єпархїі по двоух уважаемых і достойных довіря священников, которїі довжні наблюдать, даби рішення Синода, когда они будуть потверджені папоу, точно соблюдались. Такими мужами назначив митрополит крил. Білецького і духовника львівськiй семінарїі о. Дольницького для львівськiй архієпархїі, крил. Фацієвича і черновецького приходника для станиславівськiй, крил. Копилянського і крил. Подолинського для перемишльськiй єпархїі. (Потім наступило пращаніе всіх членів Синода в митрополічїй палаті). Папськiй делегат Чїяска заявив, що він наочно убідився о вірності руського духовенства для католичеськiй церкви, і що не залишить о жалобах і желанях духовенства сообщити римському престолу. Митрополит отвїщая

¹ «Гал. Русь». Львів, 29 Сент. (11 Окт.) 1891, ч. 144.

на пращальную реч, просив членів Синода забути о всяких спорах, які во время Синода проісходили, а при тім виразив радість, що *ціль Синода по крайній мірі в одній часті достигена*. — Говорять, що в честь о. Чіяски намірять польські аристократичеські доми устроїти у Львові пращальний пир, на которий пригласен буде также намістник, всі львівські архиепископи і другі духовні і мірські достойники.¹

З времен водворенія на Галицькій Русі «нової ери» проісходять у нас явленія, которим слідує пожертвувати особене вниманіє, хотя на первий вид казалось би, що они більше личного, чим общего характера. Ми переходим тепер мовчанієм над більшою частю тих своеобразних явленій, затрогивающих соціально-політичеське положеніє руського народа в Галичині, а зареєструем единственно собитія, в которих г. намістник пр. Бадені принимає участіє, як і собитія, котрії імя нашего митрополита д-ра Сильвестра Сембратовича ділають голосним.

Всім прехорошо ізвістно, якими словами приняв намістник в Калушськїм повіті (по случаю свого там же пребиванія) депутацію руського духовенства і яке впечатліне зділали на всій Русі слова намістника о повиновенії руського народа «старшій польській народності». Между тим каждый знає, що для намістника ні польська, ні руська народність не довжні бути старшою іли молодшою, так як держава наша признає всім народностям рівні права і рівну законну зациту. — Єще не затерлась пам'ять о такім принятіі депутації калушського руського духовенства, як друга депутація руського духовенства, во главі которой стояв митрополит, складала по случаю тезоіменія Его Вел. Імператора свої желанія на руки намістника. Послі зложенія тих благожеланій намістник пр. Бадені тронувся голови нашего митрополита і виразив радість, що не смотря на синодальні клопоти, осталоє ему єще на голові волосє. Окончаніє авдієнції оставляєм без коментарів, но нам слідує примітити, що то своеобразне обраченіє намістника з руським владикою проізводить в руськїм народі странній толки і чувства, а то тим більше, що намістник привик даже сідоглавих наших священників апострофовати словом «ти». Підносим ті факти для того, що они стались предметом дивних розговорів в краї і даже поза границями держави. Синодальні совіщанія проісходили в строгій тайні під клятвою, а между тим сам митрополит откритв весьма важну тайну, а іменно ту, що *він дав обіщаніє* на то, що буде дієствовати в пользу введенія безбрачія среди нашего духовенства. Нам кажеться, що обіщанія, данній нашим митрополитом, розпространяютьсѧ і на введе-

¹ «Гал. Русь». Львів, 28 Сент. (10 Окт.) 1891, ч. 143.

ня прегоріянського календаря, як і прочих латинізаторських нововведень в обряд нашої церкви, як на пр. празник Божого Тіла, суплікації, монстранції і пр. Руський народ іміє право требовати от свого митрополита ближайших пояснень на счет времени, в которім дані були ті обіщанія. Ми увірені в тім, що правительство тих обіщаній не требовало от митрополита, но їх могли требовати якії то призатні люде (Приватманни), не іміющі права требовати от архиерея обіщаній, стоящих в противорічі относительно архиерейського обовязку зашити прав і обряда своєї церкви. Рим клянеться постолярно буллами, а тепер клявєся устами монсінюра Чіяска, що нічого не думає предпринимати против прав і обрядів руської церкви. Хто же і когда виміг то обіщаніє на нашім митрополиті, і не участвують ли в тім обіщанії і другії наші архиєреї?

Вопрос той занимає всі слої нашого общества і руський народ непремінно довжен получить повне его виясненіє. Виясненіє его необходимо уже і для того, щоби подібні обіщанія зділати на будущиість неможливими. Всяким возможным законним образом, на який позволяє наша конституція, ми не перестанем требовати виясненія того вопроса, так як руський народ хоче видіти в своїх архиєреях зашитників прав і обряда своєї церкви. Обіщанія руського митрополита составляли цілу вісь, оюколо которої кружили всі совіщанія того Синода, которий історія нашого народа і его церкви запише на своїх скрижалах.

Руський народ іміє весьма високоє понятє о достоинстві князя руської церкви і іменно для того приняв він з чувством удивленія своего рода вість, що митрополит висідає на улиці у Львові із своєї карети, щоби підійти до карети їдучого кардинала О. Дунаєвського і на улиці ціловати его руку. І достоинство кардинала і знатную личність краківського князя епископа Дунаєвского ми ціним високо, но всяке усердіє довжно іміти свої преділи.

Живем в «новій ері», і як з нею, так і бути може і з подібними проіществіями тяжко приходить нам примиритися. Може бути, що того рода факти іміють служити приготуєнієм для тої «слави», о которий голосили романчукісти в началі «нової ери». Если так, то ми «славу ту тільки тепер увиділи, бо в «старій ері» нам така слава не була ізвістна».¹

Синод сей буде славний в історії церкви руської, він скликаний лиш в цілях політичних, о предметах трактуємих на нім совітовалися Рим і австрійське правительство, до Риму їздили латинські епископи Дунаєвский і Пузина, они там латинізацію руської церкви предложили, там уложено всі точки, а митрополита Сильвестра Сембратовича обрано собі за орудіє до переведенія своїх закулісових цілей, для того так велика тайна під клятвою, а синодальні члени були лиш по-

¹ «Гал. Русь». Львів, 16 (28) Окт. 1891, ч. 158.

кривкою, щоб світу заявити можна, що таких реформ саме руське духовенство і народ руський жєлає. Що не інше наміренє, як лиш в римсько-католиків всіх уніятів перевести, було, явствує із того, що н. пр. зміни в требнику під правлінням митрополита Йосифа Сембратовича зділанні не порушено на Синоді, котре діло властиве до Синода належить. — О скільки я від учасників Синода лиш частково довідатися міг, то передаю до загальної відомости, понеже по моім мнінню всі точки латинізаційні в повні переведено на Синоді, хотя клир (участники) в найлучшій вірі розіхались, що не допустили до розрушеня руської церкви. Но так як політична «нова ера» розединила Русинів, так Синодом старалося еще розединити руське духовенство, котре однак діло не у всім повелося, но всегда власті духовні з правительством введуть ними жєлаємі реформи во вред нашого гречеського обрядя.

Треба бо знати, що делегат папський Чієска одозвався до депутації, пришедшій к нему в цілі ненарушеня целібата, такими словами: «Вос схизматіці, вос мєндацєс! (ви схизматики, ви брехуни!), а митрополит грозив «супєнзою противлящимся безбрачію клира руського.

Мовлю: все ухвалили синодальні члєни, і так: о безбрачію підписали всі члєни в церкві Святоюрській на великім престолі в дню окончаня Синода резолюцію до Престола апостольського в такім змислі: «*Віруєм, що безбрачіє єсть совершенніше, ніжєли супружество*», однак були папські, прежде видані, дозволяють клирові руському в супружество вступати. Если отже вірують в совершенство безбрачія, отож папа римський одобрить сіє віроісповіданє, выдасть нову буллу, в котрій піднесе сю віру в догмат, і так безбрачіє вводитися буде. Додаток до резолюції не має жадної вартости в виду першого визнаня. Отже будем мати поступєнне введенє безбрачія, а женаті священники не будуть в будуще при посадах лучших узгляднені, дальше може і конгруї будуть лишєні, і знов воскреснуть священники антиквє едукаціоніс (женаті) і новє едукаціоніс (безбрачні). Отже безбрачіє ухвалєно.

Причисленє 41 латинських святих в руську церков також ухвалєно в такий спосіб, що мають тіі в Неділю Всіх Святих (І. Неділя по Сошествію С. Духа) в нашій гречеській церкві вчислєнними бути; так отже зділаний первий крок до зрівнаня нашого калєндаря юліянського з грегоріянським. Церков наша має тепєр вже яко святих почитати найокрутніших інквізиторів і начальника єзуїтів. —

Апробував Синод занятіє монастирів руських через єзуїтів, а делегат папський, повертаючи із Львова до Риму, сказав єзуїтам в Кракові о тім і заявив їм від себе і від Синода львівського як найсердєчніше благодарєніє.

Ухвалив Синод далі причастіє больних і вірних при Службі Божій Преждеосвященній під одним видом т. є. під

видом хліба (без вина), а вино можна дати потім пити, вмiсто води, но то послiдне не єсть конечним.

Дебатовано над колпаками для клира руського i ухвалено завести таковi, но щоб не мали вiзiр такий, як уживають православнi; вiдай боялися шизми. При Богослуженю (Св. Лiтургiї) з самого початку при «Благословенно царство» не будесь знаменовати крест Святим Євангелiєм, но здiлатись має лиш глибокий поклiн: на «Мир всiм» обертатися до народа назнаменаючи его крестом святим; на «нинi i присно, i во вiки вiков» вже не обертатись к народу, лиш до полловини; непереношене Лiтургiкона, i так самiї мiлочи, котрi голловну цiль латинiзацiї руської церкви покривати мали. Може i где що бiльше, но тайна i клятва синодальна не дозволяла учасникам бiльше где що виявити. —

Такого то добра приспорив наш митрополит народоv руському i гречеськiй своїй церквi, i невiрно закидає лицям любляцим правду i справедливiсть цiлi єгоiстичнi. Він оказався тепер в цiлій наготi, яко найбільший зволенник цiлей єгоiстичних, i яким сам єсть, так i другим жєлає то накинати.

Як намістник граф Баденi получив орден св. Леопольда, а презес «кола польського» в радi державнiй Яворський iменованiй ексцеленцiєю, так вiдай посиплються знов ордени, достоїнства i отличiя. Першi сi два получили то за точне впровадження «нової єри», а тепер за «Синод» получают подлєцi раби Божiї руськi охлapi зi стола панського i насладатися будуть ними по всi днi живота свого, хотяй народ пальцями на тих отступників всказувати буде яко предателєй вiри i церкви своєi. — Думаю єще тут один епiзод з вибору до ради державноi дотично моєi особи навести, котрий мене спонукав не учасувати навiть в Синодi. При нарадах о виборi посла з менших посiлостей в Стрию возвано мене о той мандат посольський старатися. Я то всьо навiв, однак як хитро i облудно дiлано, переходить всяке понятiє. Отож, в торовлi в Стрию собрались Русини до наради i урадили мене огидно скомпромiтувати в той спосiб, щоб я старався о мандат, i щоб навiть ц. к. Староствi в Стрию яко такий представився, а потiм ані одного голосу не дати. На то одiзався грабi (Дзедушицкi із Стрийщини: «Вшакже не годзiсен з так сендзiвим человеком i друголетнiм послем постемповацъ», но тоє напiмненiє много не помогло, i як рiшили, так зробили. Всьо тоє я описав в ХХIХ письмi. Тоє мене так зразило, що намірив-єм отягнутись от всякої дiяльности на полi полiтичнiм, а для того i на Синод не прибув, що дуже добре сталося, понеже при так облуднiм поступованю наших властей духовних i мiрських був бим мав вiчно на сумлiно, що i я доложив моєi руки до убийчого удару нашої руської церкви. Най здоровi тепер дiють граф Баденi, Яворський, митрополит Сильвестер Сембратович, Романчук, Барвiнський, Телiшевський, о. Николай Сiчинський єт туттi квантi їх зволенники, а їх дiла вже видають нинi гiркi овочи, бо: розединєнiє, роздор i денунцiяторство. —

Бідная Русь, за якій гріхи мусимо так терпіти, що власній Твої діти на крест розпинають?

Сьм при кінці моїх записок, — не буду розводитись з коментарями дальше, бо відай я досить ясно всьо виложив, лиш загально скажу, що ідеали наші ізчесли, як дим, і роса очі виїсть, нім сонце спасеня для народу руського зійде. Если не удасться еще народові нашому сконсолідуватися, то будучність мусить терпко осудити слабій рід. Такі покоління стягають на себе проклятіє їх наслідників, понеже они не позіставили їм такого наслідя, яке они повинні були дістати. Світ теперішній карає їх погордою, понеже має право жадати, щоб тії, которіі представляються jako заступники народа і Церкви, совістно і ревно в пользу їх трудилися. А понеже народ руський тримільоновий з его восточним віроісповіданем не дасться зі світа виелімінувати, то потреба лиш згоди, едности і витривалости в обороні прав своїх, консолідація могла би еще сіє зло направити, котра буде добродійством не лиш для власного добра, але і для общих народних діл.

Сей труд для людськості і для власного отечества нехай в нас запалить огонь одушевленя патріотичного, котре єсть покликане найвисшим ідеалам людскости служити.

Тое єсть мое желаніє, також щоб нинішній простацький спосіб поступованя во всім ізчез. Правда єсть, що: «простацтво в людскості ніколи не загине, але если оно опанує такіі індивідуа, якіі понад загальність висшими мнять бути, то тогда скриваються сіі ідеали в «простацьку форму» і «простацтво» стаєсь загальне».¹

В такім печальнім положеню моего народа руського має Русь надію лиш еще на Бога, і для того:

Сли запізнано мене вже так часто
Тебе Всевишній в тяжкій добі днешь
В кєрвавих сльозах благаю согласно
Подай мир, сладость, потіху з небес
І з Твоеї чаші, Боже, ожидаю
Рівність закона, свободи для краю. —

Твій щирій Друг
Йоан Озаркевич

Совітник Митропол. Львівської Консис-
торії, вислужений декан, бувший посол
до Союму Краєвого і Ради державної, гр.
кат. парох в Болехові.

Болехів.

¹ «Ім Донаурайх». Праг, 1877, стор. 10.

Негативи централізованого управління наукою

Степан Процюк

У наш час процеси агломерації, комасації, з'єднування, поглинання довільних структур якоюсь суперструктурою є куди частіші за процеси роздрібнення, дисперсії, фракціонування. Це, мабуть, за природним принципом «злучення сил» комерційні фірми та промислові підприємства об'єднуються зокрема в часи економічних труднощів, у суперфірми чи трести. Такі тенденції до з'єднання помічаємо і серед наукових та науково-дослідних установ, які шукають спільного джерела фондів, спільного покровительства для своєї, часто контрверсійної дослідної роботи. Вищим виявом агломерацийних тенденцій є вузька співпраця окремих народів та держав, передусім у господарському секторі. Як приклад можемо згадати такі структури, як Європейський спільний ринок чи його партнер на Сході КОМЕКОМ.

Об'єднавчі процеси є популярні й поширені як у капіталістичних країнах, так і в соціалістичних. Наскільки міцними є вони в СРСР, говорять такі явища, як постійне зменшення числа колгоспів і сільських населених пунктів (ідея побудови т. зв. агроміст), будівництво промислових комбінатів-гігантів, творення суперуніверситетів (наприклад, Московського), а також академ-містечок (Новосибірськ, Свердловськ, Донецьке, два останні є в стадії творення), організація «укрупнених» економічно-адміністративних районів. Об'єднувальна акція у радянській практиці, як правило, йде разом з надмірною централізацією планування і управління, яка в остаточному ефекті зменшує, а інколи навіть зовсім перекреслює позитиви, які малося на увазі здобути за допомогою організаційної агломерації. Така доля не минула й системи наукової роботи в СРСР, як у мережі всесоюзної та республіканських академій наук, так і в мережі важливіших університетів і спеціалізованих ВУЗів. Якраз про шкоду, якої завдає цій системі надмірна централізація, хочемо сказати декілька слів.

Наукові кадри України за останні роки значно вирошли. Коли в 1940 році працювало на Україні 19 300 наукових робітників, а в 1950 все ще лише 22 363 (наслідки війни), то в 1960 році було їх 46 650, а в 1970 — біля 130 000. Таким чином кількість наукових робітників за повоєнні роки подвоювалася приблизно кожних вісім років. Ця тенденція не є нічим незвичайним, бо кількість науковців у світі виросла від 1900

до 1970 року з біля 50 тисяч до понад три мільйони осіб. Число усіх працівників, зайнятих у науково-дослідних установах усіх типів, а також у секторі т. зв. наукового обслуговування (шкільництво та споріднені організації) досягло в СРСР у 1970 році теж до трьох мільйонів осіб. Маємо тут на увазі не лише вчених і викладачів ВУЗів, але весь апарат, зв'язаний з наукою як цілістю. Керувати таким громіздким апаратом, звичайно, не є легко, але ця проблема не є якоюсь особливою для СРСР чи УРСР, вона існує в усіх розвинених країнах світу, і з нею можна впоратися, якщо суворо й розумно застосовувати шляхи *оптимізації* використання наукового потенціалу країни. На жаль, про такі методи оптимізації заговорили в СРСР лише в останні кілька років, при чому не в державно-адміністративних центрах, а в академічно-лабораторних установах сектора кібернетики. Генадій Добров, з Академії наук УРСР, говорив виразно ще в 1970 році, що планування науки має в СРСР всесоюзно-імперський характер і регульоване воно є всеобов'язковими державними актами й законами, що, очевидно, є стимульовані мотивами, відмінними від принципів оптимізації науки.¹ Всі плани науково-дослідної роботи являються лише *складовою* частиною державного плану розвитку народного господарства СРСР. Тематика науково-дослідної роботи накреслюється і затверджується насамперед всесоюзними міністерствами в Москві, а тільки потім ця схвалена партією і урядом тематика координується Академією наук СРСР і частково та незначно деякими республіканськими академіями наук. Ясно, що партійні кола мають тут вирішальний голос, бо контролює над міністерствами здійснює ЦК КПРС та політбюро, головним уповноваженим та референтом у цих справах у партії є Дмитро Устінов, секретар ЦК і кандидат у члени політбюро, який стоїть особливо близько до міністерств військового й оборонного сектора.²

Роля України і українських наукових кадрів у всесоюзній картині є не зовсім ясною. З одного боку, ми маємо ряд енунціцій, що говорять про колосальне зростання української науки, про її величезні досягнення, про її малочисне домінуючу позицію в СРСР, а з другого — сухі статистичні дані, голі числа показують інший образ. Так, не зважаючи на те, що економіка України в економічному потенціалі СРСР становить одну четверту, а населення України в демографічному потенціалі всього СРСР становить одну п'яту, науковий потенціал України в науковому потенціалі СРСР становить лише одну сьому (маємо на увазі насамперед наукові кадри; до речі, якщо йдеться про наукові кадри вищого рів-

¹ Г. М. Добров, Наука о науке. Введение в общее науковедение. Київ, Наукова думка, 1970, стор. 237—239.

² *Economic Performance and the Military Burden of the Soviet Union*, A Compendium of papers submitted to the Congress of the U.S., Washington, 1970, p. 124.

ня, то їх відсоток у кількості до всіх докторів наук у цілому СРСР становить лише 13). Іншими словами, доля України в науковому потенціалі СРСР не є такою, якою вона повинна б бути за кількістю її населення та питомою вагою народно-го господарства.

Чому заїснувала така некорисна для нас ситуація? Причиною є надмірна централізація наукової діяльності на суто російських землях і передусім у самій Москві — централізація навмисна й запланована, що здійснюється уже протягом декількох десятиріч та з'їдає величезну частину коштів, призначених на наукову роботу в СРСР. Якими незначними коштами диспонує Україна в секторі науки, показують асигнування, виділені для АН УРСР.³ Так, витрати на утримання установ АН УРСР становили в 1950 році 10 мільйонів карбованців, у 1960 — 25,9, а в 1969 — 80,3 млн крб., і цим «зростанням» асигнувань підсовєтські видання дуже чваняться.⁴ Проте, коли прирівняємо ці асигнування до цілості асигнувань на науку в СРСР, тоді побачимо, що доля України в них є катастрофічно низькою. Бож асигнування на науку по СРСР становили в 1950 році 874 млн крб., у 1960 — 3 260 млн, а в 1965 — 5 900 млн.⁵ Таким чином, асигнування на українську Академію наук є порядку 0,7 — 1,2% всіх асигнувань на науку в СРСР.

Звичайно, асигнування на АН УРСР не є єдиними асигнуваннями на науку в УРСР, тут треба додати асигнування на позаакадемічні науково-дослідні установи, заводські лабораторії, високі школи, але згадане число біля 1% видатків на АН УРСР є аж надто вимовне тим більше, що на Україні *лише* АН УРСР та хіба ще два-три більші університети ведуть ширші дослідження в секторі суспільних наук, уся ж решта дослідних установ має у своїй науковій програмі насамперед дослідження ділянки природописних (зокрема фізико-математичних) та технічних наук, на додаток виключно *всесоюзного* значення.

Брак фондів дуже гальмує наукову і передусім науково-видавничу діяльність на Україні. Українські вчені є дуже працьовиті, статистичне опитування показало, що біля 80% вчених АН УРСР на додаток до 8-годинного робочого дня

³ Крім мережі наукових установ АН УРСР (69 на 1969 рік), є на Україні багато науково-дослідних установ всесоюзного підпорядкування та індустріального сектора, а далі установи медичного, сільсько-господарського та економічного профілю; всіх наукових установ було на Україні в 1969 році — 771. Однак, АН УРСР є таки найважливішим центром нашої науки.

⁴ В. В. Немошкаленко, Н. В. Новиков, В. М. Пельих, Академія наук Української ССР. Київ, Наукова думка, стор. 268.

⁵ В. М. Бузуев, Роль и место науки в строительстве коммунизма в СССР. МФИ, 1966, автореф. канд. диссерт. Число всіх асигнувань на науку в СРСР досягло в 1970 році колосального розміру 11 500 мільйонів крб.

витрачає дальших 3, а то 4 години денно на наукову роботу в своїй установі, тимто робочий день становить у них часто 12 годин. Але через брак допоміжних сил, брак устаткування, незадовільне забезпечення бібліотек вчені змушені витратити надто багато часу (у середньому біля 20% робочого дня, а інколи аж 50%) на допоміжні операції, які ніяк не підходять під їх високі кваліфікації і є прямим марнуванням цих кваліфікацій.⁶

Надзвичайно багато дорогого часу забирає українським ученим відшукування та використання (відписи, переклади) потрібної літератури. Хоч Центральна наукова бібліотека АН УРСР одержує біля 2 000 назв чужинських журналів,⁷ більшість з них з причини нецілеспрямованості роботи бібліотеки не належить до найпотрібніших, понад 75% назв не вживається зовсім, зате на деякі журнали (наприклад, з ділянки фізики) є довжелезна черга замовників, і вчені мусять довго вичікувати, щоб їх одержати. При цій нагоді треба сказати, що при сучасній просто макарбричній експльоїції наукової інформації учених не в стані опанувати особисто навіть 20% змісту публікацій з своєї ділянки. Тому первинну обробку наукової інформації повинен взяти на себе допоміжний персонал інституту чи лябораторії, бо інакше вчений змушений витратити дошкульно багато часу на голий розшук. Підраховано, що якби в СРСР вдалося визволити вчених від марнування часу на розшук літератури (сама собою чисто технічна функція), то це дало б такий самий ефект як залучення до наукової роботи додаткових 100 тисяч науковців.⁸

Проте чи не найбільш негативно відбивається брак коштів на видавничу діяльність. Кількість наукових журналів, що видаються на Україні, є явно недостатня і вахлярем ділянок не дорівнює картині чеських чи, наприклад, польських журналів. Ще більше скандальним є об'єм окремих українських журналів і їх періодичність. Тому надіслані статті авторів перележують у редакціях цих журналів роками, поки можуть бути надруковані. Ще в 1967—68 роках середній час перележування статей у редакціях журналів технічного сектора виносив півтора року, а природознавчого сектора аж

⁶ Г. М. Добров, В. Н. Климченко, В. М. Одрин, А. А. Савельєв, Организация науки. Київ, Наукова думка, 1970, стор. 73, 83, 98.

⁷ У бомбастичних звідомленнях АН УРСР (і навіть АН СРСР) як правило промовчують факт, що величезна більшість закордонних видань у бібліотеках СРСР одержується порядком обміну, а не порядком передплати, бо на це потрібно закордонної валюти. Тому в бібліотеках дуже бракує закордонних книг, бо закордонні видавництва зовсім не зацікавлені в обміні за книги з СРСР, що однак продаються порівняно недорого в багатьох спеціальних книжкових магазинах у всіх більших містах Заходу.

⁸ М. А. Юделевич у збірнику: «Информация и организация в проведении научных исследований». Укр. НИИНТИ, Київ, 1968, стор. 2.

два, а то й два з половиною роки. З бігом часу стан не кращав, а, навпаки, гіршав; так, коли в журналі «Кибернетика» час чекання статті на друк становив у 1965 році біля 5 місяців, то в 1967 він збільшився уже до біля півтора року. Таке ж становище заіснувало в журналах «Прикладная механика», «Физико-механическая механика материалов», «Цитология и генетика» та ін. Навіть у «Геологічному журналі» пролежування статей авторів з-поза Києва (які й становлять більшість дописувачів цього журналу), збільшився аж до 26 місяців.⁹ Як же можуть помиритися з таким станом українські вчені, коли зараз у науковому світі прийнято вважати, що у зв'язку з прискішеним розвитком техніки статті втрачають актуальність уже за три-чотири роки після їх написання.¹⁰

У багатьох статтях як в УРСР, так і у нас, на еміграції, неоднократно відзначалися просто карикатурні тиражі українських наукових журналів і монографій. Нещодавно звернув ще раз увагу на цей факт згадуваний нами М. Г. Добров,¹¹ який правильно підкреслює, що причиною народно-господарської неефективності деяких українських інститутів є їх неспроможність інформувати виробництво про здобуті ними науково-технічні результати якраз з причини жахливо низьких тиражів наукових журналів в УРСР. Єдиний журнал, що знаходить легший доступ до читача й споживача, — це «Автоматическая сварка» (тираж 7 000 примірників), більшість інших журналів АН УРСР видається тиражем ледве біля 1 000 примірників.

Для порівняння згадаємо, що центральні московські журнали виходять і великим тиражем і великим об'ємом, наприклад, місячник «Журнал экспериментальной и теоретической физики» виходив у 1970 році об'ємом на 440 сторінок кожне число,¹² кожне число «Докладов АН СССР» (36 чисел на рік) має 250 сторінок, «Журнал высшей нервной деятельности» — 224 стор. на число. Тоді як український журнал «Автоматика» виходить 6 разів на рік невеличким чи-

⁹ Докладніше про це див. працю автора «Нові тенденції у видавничій політиці наукових центрів України», «Сучасність», ч. 7-8, 1970, стор. 87—118.

¹⁰ Цей протяг часу називаємо «півперіодом» життя наукової інформації: це час після якого цінність поданої у статті інформації знижується до 50% своєї початкової цінності.

¹¹ Г. М. Добров, С. А. Городничева, В. Ф. Янкевич, К. Ф. Федоров, В. М. Кузьма, Шляхи прискорення впровадження результатів наукових досліджень в АН УРСР. «Вісник АН УРСР», ч. 12, 1971, стор. 68.

¹² Тут хотілося б додати, що російські видавництва ніяк не наближаються до об'єму та тиражу, наприклад, американських наукових журналів цього самого профілю. Так, один із «найтовстіших» радянських журналів «Физика твердого тела» дає щомісяця число на 342 стор., його ж контрпартнер в США журнал „Physical

слов на 94 стор. і мізерним тиражем біля 950 примірників, його всесоюзний контрпартнер журнал «Автоматика и телемеханика» — це щомісячник на 200 сторінок (тираж 7 250 примірників).

Перевантаження українських учених допоміжного працею, не гідною їх стажу та кваліфікацій, дошкульний брак фондів на інсталювання модерного устаткування лабораторій, неспроможність негайно публікувати свої праці, обмежена циркуляція цих праць — ось найважливіші труднощі, яких і наполовину не зазнають учені, що працюють у великих наукових осередках Росії. Уже раніше було показано, що доля асигнувань на науку на Україні є мінімальною у порівнянні з асигнуваннями по СРСР, а тим самим і по РСФРР (бо асигнування на науку в інших союзних республіках, маємо на думці насамперед республіканські академії наук, є ще менші, ніж в УРСР). Тимто центральні (російські) науководослідні установи диспонують величезними грошовими сумами, мають багате й першокласне устаткування, не обмежені браком коштів у ділянці видавання своїх праць. Упривілейоване становище наукових установ Москви — результат централістичної політики Кремлю в площині науки, на додаток вони перехоплюють, а то й просто викрадають кращі наукові сили з усіх союзних республік. Нідє краще не буває репрезентоване недобровільне «сотрудничество наций» советського зразка, як якраз у наукових центрах Москви, Новосибірська, Ленінграду, Свердловська, Горького й інших великих міст Росії. Можна легко й точно довести числами, що масштаби «викачування мозгів» (brain drainage) Московію із союзних республік є набагато більші та інтенсивніші за подібне й часто критиковане явище взаємин США та Європи у 1950—67 роках.

Коли порівняти зростання числа наукових робітників у Росії (РСФРР) і на Україні, то бачимо, що їх кількість у Росії зростає з 7,5 на 10 тисяч населення у 1940 році до 44,8 у 1968 році, а на Україні з 4,7 до лише 24,4 на десять тисяч населення. Іншими словами, зростання на Україні було мало не наполовину слабше, ніж у Росії. До речі, у модерному наукознавстві введено коефіцієнт *льокалізації* наукового потенціалу $I = Si/S$, де Si = доля показника розвитку науки на даній території у % до цілого СРСР, а S = доля підставового показника території (наприклад, населення чи кількість zatrudнених у народному господарстві) у % до цілого

Review B (Solid State)» дає у своїх двох числа за місяць 1100 стор. густо друкованого змісту (стан на вересень-жовтень 1970). Щоб згадати іншу дуже важливу зараз ділянку — радянські журнали «Ядерная физика» та «Атомная энергия» є власне пігмеями у порівнянні з американськими „Physical Review C (Nuclear Physics)» та „IEEE Transactions on Nuclear Science», перше число якого за 1972 рік має 908 стор. Зусилля АН СССР нагадують тут подекуди відому казку про жабу й слона.

СРСР. По числі затрунених наукових кадрів цей коефіцієнт для Росії становить 1,32, а для України лише 0,66. Ці числа явно суперечать голосливим тезам радянської пропаганди про будітмо спонтанний розвиток науки на Україні.

Нещодавно опубліковано надзвичайно цікаве дослідження, яке на прикладі забезпечення наукових бібліотек в СРСР закордонними науковими журналами показує наглядно незавидну ролу українських центрів (Києва, Харкова, Львова, Донецького) у порівнянні з російськими центрами. Автори дослідження (не українці) прирівнюють «наукову» рангу міст СРСР із їх природною рангою в СРСР (за кількістю їх населення),¹³ і знаходять, що Москва, Ленінград і Новосибірськ випереджають абсолютно ненормально всі інші наукові центри країни. Москва одержувала в 1969 році 9 144 назв закордонних журналів, Ленінград — 5 700, Новосибірськ 3 640; далеко позаду стоять Харків з 1 360 журналами, Львів із 1 150 назвами, Донецьке з ледви 400 журналами, і лише один Київ дістає 2 500 назв журналів. Отже, за світовою статистикою західних наукових журналів на 1969 рік, українським ученим теоретично є приступні ледве 3,5 — 5,0% видаваних за кордоном журналів (для московських учених цей показник становить 32%). Тимто не дивно, що молоді науковці, які ще зо школи винесли захоплення (не завжди виправдане) наймодернішим устаткуванням лабораторій та до чужинецької (закордонної) наукової літератури, намагаються одержати пости в центральних науково-дослідних установах. У результаті заіснував стан надмірного накопичення наукового персоналу в Москві і Ленінграді. Аналіза опублікованих наукових праць виявила, що за числом творчо-активних наукових робітників¹⁴ Москва стоїть на першому місці, маючи аж 50% всього їх числа по СРСР, Ленінград має 13%, Київ 7%, Харків 5%. Така концентрація учених у столичних центрах типова лише для держав советського (соціалістичного) типу, вона не існує на Заході, мало того, вона є доказом недорозвинености країни як цілого. Так, на Прагу припадало 52% усіх активних наукових робітників Чехо-Словаччини, а на Будапешт 60% науковців Угорщини, але от у Великій Британії відповідний відсоток для Лондону становить 23, тоді як Кембрідж має 5%, Оксфорд 4%, Бірмінген 3%, Глезго 3%, Манчестер 3%, і так більш менш рівномірно в інших містах. Ще більше децентралізована наука в США: на Нью-Йорк припадає лише 5% усіх науковців

¹³ В. В. Налімов, И. В. Кордон, А. Я. Корнеева, Географическое распределение научной информации. Информационные материалы Научного Совета по комплексной проблеме. «Кибернетика», АН СРСР, ч. 2 (49), 1971, стор. 3—33.

¹⁴ Себто науковців, що можуть виказатись результатами своїх досліджень, у відрізненні від тих, що пересиджують роками в установі, не опублікувавши жодних своїх праць і не оголосивши винаходів і наукових уліпшень.

США, на Вашингтон 3%, Бостон 3%; 89% розміщені в інших численних осередках науково-дослідної праці. Іншими словами, в СРСР все ще існує, принаймні в ділянці науки, розподіл на «центр» та «глуху провінцію». Такі зусилля АН СРСР чи АН УРСР, як створення академ-міст у Челябінську чи на Далекому Сході (а навіть у Новосибірську) чи на Україні в Одесі чи Донецьку (у виразно меншому масштабі) покищо ще не змогли підважити яскраво панівної ролі Москви і навряд чи зможуть вони це зробити в ближчому майбутньому.¹⁵

Мало того, поряд із нерішучими спробами децентралізувати науково-дослідну діяльність на всю територію СРСР, триває у дійсності процес помітного послаблення провінційних наукових центрів, які в минулому завдяки природним умовам здобули видатне місце в науці царської Росії, а навіть ще в першому десятиріччі існування СРСР. Найтрагічніше і просто парадоксальне те, що коли зростання, наприклад, Новосибірська (академгорода) чи довкола-московських дослідних центрів відбувалося за активним і щедрим втручанням влади, так і занепад, скажімо, Одеси, Томська, Казані чи навіть Харкова був наслідком зломірих і зовсім не випадкових заходів цієї ж льокально-шовіністичної Москви. Зароджувалися таким чином дві протилежні тенденції в адміністрації наукою в СРСР, при чому централізація ніби випадково виходила завжди переможцем.

Як виглядає на практиці задушування наукових осередків, які чомусь видалися невитідними для «центру», покаже приклад Одеського університету. Як відомо, Одеський університет є одним із найстаріших українських високих учбових закладів. Він був створений у 1865 році (тоді він носив назву Новоросійського університету) і продовжував фактично світлу традицію т. зв. Рішельєвського лицю, заснованого ще в 1817 році. У 1900 році університет мав усі чотири найважливіші факультети: історико-філологічний, юридичний, фізико-математичний та медичний. Кількість студентів становила в 1902 році — 1 371, у 1905 — 2 456, а в 1908 — 3 280. Університет став славним і мав у своїх кадрах багато дуже відомих учених. Після революції,

¹⁵ Найбільшого розголосу зазнав академгород у Новосибірську, який почали будувати уже біля 15 років тому, за допомогою штучних інъекцій капіталу та завезеного людського матеріалу (так, у 1959—64 роках сюди направлено дуже багато вчених з України). Новий центр почав доволі швидко рости, кульмінаційною точкою були роки 1967—69, коли Новосибірські наукові журнали почали містити більше вартісні праці льокальних учених. Але в 1970—72 роках помічається в Новосибірську деякий спадок активності і насамперед якості роботи. Діагноза стану вказує на потребу нових інъекцій у штучно створений апарат. Навряд чи вони багато допоможуть, бо в 1971—72 році АН СРСР вирішила поширити експеримент із «академгородами» на Урал та Далекий Схід, що приведе до розпорощення і послаблення покищо ще не надто стійких молодих наукових кадрів Сибіру.

у 1920—30-их роках, університет зазнав структуральних змін (ІНО), до деякої міри українізувався і далі продовжував бути одним із головних науково-педагогічних осередків України, хоч кількість студентів у ньому впала до 1 238 осіб. Зо зміною курсу на терор та ліквідацію українізації університет зазнає посиленних ударів — не лише переріджено його викладацькі кадри, але і формально закрито деякі його факультети (наприклад, економічний у 1935 році). Коли в 1941 році університет був евакуйований у Майкоп (Краснодарщина), число студентів впало до 422, а в 1942 році аж до 266. Після повернення в Одесу університет начебто знову зміцнився, хоч водночас зазнав дальших ударів влади, наприклад, у 1954 році ліквідовано у ньому два важливі факультети: геолого-грунтознавчий та історико-економічний (чисто історичний факультет ліквідовано ще в 1950 році). У 1957 році відновлено, щоправда, історичний факультет, але коштом ліквідації цих факультетів у Одеському, Кіровоградському і Вінницькому педагогічних інститутах, які «перенесено» до Одеси з очевидним наміром їх там русифікувати.¹⁶ Різні часті та некорисні зміни приводять до того, що університет ніяк не в стані досягти тієї слави і того рівня, якими він втішався ще в дореволюційний час, а також у 1920—33 роках. Вистачить нагадати, що в 1910 році фонд бібліотеки університету виріс за короткий час до 1 мільйона томів, а в 1918—41 роках, себто в роках начебто посиленої видавничої діяльності підсоветського періоду збільшився лише на дальших 300 тисяч книг. У теперішній післявоєнний період фонд бібліотеки збільшувався, але водночас значна частина її російськомовного фонду була передана до івано-франківських, рівенських, а також кишинівських інститутів для їх русифікації, оскільки на час «возз'єднання» (1944—45) інститути згаданих міст не мали дослівно ні однієї російської книги. Як бачимо, коли установи АН СРСР розрослися до мажоритарних розмірів у самій Москві чи її передмістях (Обнінськ, Пушино на Оці, Доглопрудний, Нахабіно, Кратово) чи коли виростає штучний академгород у Новосибірську, такий відомий центр, як Одеса, поступово втрачав своє значення і вагу.

Така доля спостигла не лише Одесу, але й інші українські центри, у тому числі навіть Харків. Так, за 12 років (1957—69) відсоток наукових робітників Харкова в числі всіх наукових робітників УРСР зменшився на 2,6, а доля вчених вищої кваліфікації аж на 6,4%. Під теперішню пору «наукова вага» Харкова зовсім не відповідає його народно-господарському потенціялові в СРСР. Виявилось, що в місті та області є ряд науково-дослідних інститутів, які не мають ані

¹⁶ Аналіза видань «Трудів» згаданих педагогічних інститутів у 1947—57 роках показує, що вони все ще видавалися українською мовою і присвячували свої сторінки українській тематіці. «Труди» ж Одеського університету з 1958—71 років цієї тенденції аж ніяк не виявляють.

одного доктора чи хоча б кандидата наук. Це стосується насамперед інститутів, підпорядкованих промисловим міністерствам;¹⁷ серед співробітників цих інститутів (по цілій УРСР) вчений ступінь має ледве 9% всього їх числа.

До речі, простежити історію українських університетів нелегко тому, що більшість із них написаної історії взагалі не має, а нариси, які появилися ніби на сигнал згори в 1966—68 роках, надто схематичні й неточні, і симптоматично всі надруковані російською мовою (див. монографію «Вища школа Української РСР», Київ, «Наукова думка», 1968, том 2, стор. 395, примітка 3). Ніяк не можна зрозуміти, чому перший том згаданої монографії (1967) вийшов тиражем на 1 500, а другий лише на 1 000 примірників? Советська гіперцентралізація довела до таких курйозів, що навіть у ділянці високошкільної освіти Міністерству вищої і спеціальної середньої освіти УРСР зовсім не є підпорядковані всі навчальні заклади на території України, велику частину українських високих шкіл підпорядковано в 1965—69 роках московським центральним установам. Якщо від біди ще можна зрозуміти підпорядкування Харківського авіаційного чи Миколаївського корабельнобудівельного інститутів московському міністерству, як воєнно важливих, то ніяк не виправдане є підпорядкування всіх сільсько-господарських інститутів України Міністерству сільського господарства СРСР у Москві, Харківського та Кримського медичних інститутів Міністерству охорони здоров'я СРСР у Москві, Дніпропетровського університету Міністерству освіти СРСР у Москві. Із усіх 136 високих шкіл України у 1968 році аж 29 примусово передано у відання центральних міністерств у Москві.¹⁸

З-за браку місця ми не можемо зупинитися на питанні занепаду інших традиційних наукових центрів УРСР та СРСР, зумовленого надмірною концентрацією фондів та лабораторій передусім у Москві, а також частково в Ленінграді. Як ми зазначили, потерпіли тут не лише українські установи, але й деякі російські (Томськ, Курськ, Казань й інші).

¹⁷ Важливо тут підкреслити, що в системі академічних установ СРСР зосереджується приблизно одна п'ята наукового потенціалу країни, чотири п'ятих цього потенціалу розташовані в установах, підпорядкованих різним міністерствам і державним комітетам.

¹⁸ Очевидно, ці останні мають краще забезпечену фінансову базу, тоді як школам республіканського підпорядкування хронічно бракує коштів. Для прикладу згадаємо, що коли в 1961 році спорудження нових корпусів Київського інженерно-будівельного інституту припинено «через брак робочої сили», то до будівельних робіт залучено студентів інституту, які щорічно виробляли біля 20 тисяч людино-днів. Ця практика стала регулярною у більшості інститутів у 1966—70 роках. Цікаво додати, що також поточний ремонт учбових приміщень здійснювався часто власними силами (безкоштовно) студентів («Вища школа УРСР», том 2, стор. 307—308).

Цікавим прикладом може бути Ташкентський університет: ще у 1927 році він нараховував 65 професорів, 78 доцентів, 125 асистентів; у 1970 році кількість професорів виросла лише до 70 (в університеті працювало також біля 450 кандидатів наук, але не подано, на яких саме посадах).

Дані, опубліковані в радянських джерелах, не завжди вірні і не показують фактичного стану. Так, доводиться часто читати про піклування школою та наукою у приєднаних західних областях України. А тим часом статистика 1968 року розкриває, що Волинська, Рівенська і Тернопільська області мають найнижчий на Україні показник розвитку наукового потенціалу (індекс локалізації, про який була мова раніше). Для Волинської області цей показник становив для наукових робітників 0,16, для Рівенської — 0,37, для Тернопільської — 0,30 (для порівняння подамо, що індекс локалізації для РСФРР у середньому становив 1,27). Ще в 1968 році у всій Волинській області не було ані одного доктора наук. На території згаданих областей немає ані одного важливого науково-дослідного інституту. У подібній ситуації перебувають і деякі осередні області, наприклад, згаданий показник для Кіровоградської області становив 0,21, для Сумської — 0,31.

При нагоді аналізу занепаду деяких наукових центрів України (наприклад, Харкова) ми викриваємо ще один некорисний аспект централізації науки в СРСР, про який зараз відомо дуже обмаль. Маємо на увазі загальне зниження рівня кваліфікацій українських науковців; іншими словами, зниження питомої ваги учених високих кваліфікацій (докторів і кандидатів наук) у сумарному числі всіх науковців по УРСР. Цей процес тривав уже понад 10 років і є наслідком непродуманої технізації і спеціалізації навчання у високих школах України (і СРСР), а також наслідком змін у політиці добору наукових кадрів для сектора народного господарства. Нам здається, що обидва напрямки народилися ще в часи Хрущова, під час спроб радянських експертів познайомитися з американською системою високої освіти та наукової роботи і застосувати її з деякими змінами у радянській дійсності.

Правда, історія вчить, що і в давніші часи не всі вчені були активними і творчими вченими у вузькому розумінні цих слів. Згаданий нами дослідник Д. Бернал підрахував, що в 1896 році працювало у світі біля 50 тисяч науковців, але не більше 15 тисяч із них можна вважати такими, що спричинилися своєю науковою та дослідною роботою до поширення обріїв нашого знання.¹⁹ Розвиток науки у 20 віці, особливо після другої світової війни, пішов таким шляхом, що кількість допоміжних спеціалістів у колективі наукових робітників почала все більше зростати. Основною причиною

¹⁹ Bernal J.-D., *Social function of Science*. London, 1939.

цього явища було безумовно те, що в другій половині 20 віку насамперед бурхливо розвивалися фізико-технічні та природописні науки, які зв'язані з потужною експериментально-лабораторною базою. Також на місце вченого-еремита, вченого-одинаки, який переважав в усій історії науки від самих початків до майже передодня другої світової війни, прийшла мода на колективи науковців (як співучасників та співавторів наукового завдання-проекту), спочатку однієї спеціальності, а в останній час і різних спеціальностей. Цей процес не поминув СРСР, а в ньому й України. Вистачить сказати, що коли в 1950 році на одного доктора наук припадало в СРСР 13 наукових робітників без ученого ступеня, то в 1960 році було їх 22, в 1966 — 33, а зараз це число добігає п'ятдесяти. Якщо простежити це явище більше глибоко, тоді побачимо, що, окрім моди та наслідування закордонних зразків, а також впливу зростання асигнувань держави на науку, є в ньому ряд об'єктивних причин. Так, численні наукові сили мусять, хочуть того чи не хочуть, присвячувати багато часу адміністративно-господарській роботі, а часто, особливо на вищому щаблі, перейти на неї повністю (наприклад, директори установ). Кількість наукових установ виросла в СРСР у 1940—66 роках у два з половиною рази, алеж кількість працівників, зайнятих у цих установах, виросла за цей самий час у дев'ять разів. Себто установи стають проміздкими, з великою кількістю працюючих. Керування такою установою та налагодження ефективної комунікації і співпраці між її відділами та окремими працівниками стають більше складними і вимагають відповідних штатів. Колосальний зріст наукової інформації²⁰ зумовлює те, що навіть приблизне з нею ознайомлення вимагає дуже багато часу, коштів і енергії. Дослідження показали, що коли ще в 1940 році розшукування літератури з окресленої теми забирало в науковій бібліотеці в середньому від 3 до 5 хвилин, то в 1950 потрібно було витратити на це до 30 хвилин, а в 1960 біля 3 годин. Тимто не дивно, що вчені мусять послуговуватися допоміжними силами (але все таки з науковою підготовкою,²¹ щоби скоротити свій дорогий час на такі розшуки).

²⁰ Кількість серйозних журналів у світі становить біля 100 тисяч, вони друкують 4 мільйони статей річно; основних 30 тисяч науково-технічних журналів світу друкує 2,5 мільйона статей річно (див. збірник «Кибернетика и документация». Москва, 1966.

²¹ Ми розглядаємо у статті лише допоміжний науковий персонал, а не персонал нижчої кваліфікації (лаборанти, інструментальники, друкарки й т. п.). До речі, на Україні справа з допоміжними службовиками в експериментальних цехах і лабораторіях стоїть зовсім погано. У 1963 році на одного наукового робітника в мережі АН УРСР приходило 3,2 таких робітників, а в 1967 лише 2,9. Це шкідлива аномалія і наслідок браку асигнувань на Україні. Найрізкіше вона виявляється в ділянці суспіль-

Проте факт, що на одного доктора наук припадає зараз в УРСР біля 50 другорядних наукових робітників, має ряд негативів. Насамперед окомозамілюючою стає советська статистика, зокрема газетна. Помпезні числа, позбавлені коментаря й аналізу, дають рожеву, підмальовану картину. Таким підмальованим числом треба вважати кількість наукових робітників в УРСР, яке в 1970 році становило 129 781 осіб. Але докторів наук було між ними ледве 3 123 чоловік, кандидатів наук 33 317, учених із званням члена академії (або члена-кореспондента) чи професора лише 2 590 осіб.²² Навіть у мережі АН УРСР, себто найбільш «академічній» установі з усіх науково-дослідних установ України, щорічний приріст учених високої кваліфікації (докторів і кандидатів наук) значно послаб і стоїть далеко позаду приросту загального числа наукових робітників. Коли, наприклад, кількість усіх наукових робітників на Україні збільшилася в 1965—69 роках на 32,5⁰%, то кількість докторів наук збільшилася лише на 11,0⁰%, себто кількість учених високої кваліфікації зростає на Україні в останніх роках утричі слабшими темпами за кількість усіх наукових робітників. Це надзвичайно дошкульне явище привело до великого браку видатних учених на Україні, бо багато з них після досягнення високого статусу покидає (або змушені покинути) Україну й осідає в наукових центрах Москви, Ленінграду чи навіть Новосибірська і Свердловська.

Закордонні обсерватори свого часу помітили занепад впливів учених найвищих кваліфікацій в СРСР і зростання впливів учених, так би мовити, середньої кваліфікації.²³ Як в США, так і в СРСР агресивні, здебільша молоді наукові робітники, що не спромоглися досягти високих наукових звань, зате засмакували в поєднанні дослідної роботи не завжди оригінального чи унікального типу із адміністративними функціями чи діяльністю зразка «координування» дослідної роботи, її унапрямування, її вузького спеціалізування, — добиваються зараз більших впливів, ніж раніше. І якраз ці пересічні науковці становлять все більший сегмент усього наукового колективу, у дещо слабшій мірі в Москві

них наук: на одного наукового робітника припадає тут ледве 0,6 допоміжного технічного персоналу (секретарки, ілюстратори, обслуґа компютерів тощо). Тому всі видання суспільного сектора на Україні надзвичайно вбогі ілюстративним і згалаті графічним (карти, діаграми, статистичні таблиці) оформленням.

²² «Народне господарство Української РСР». Статистичний щорічник за 1970 рік. Київ, «Статистика», 1971, стор. 498.

²³ Davies R. W. & Amann R., Science policy in USSR. „Scientific American”, 1969, ч. 6. Деякі західні дослідники розвитку науки вбачають у все більшій диференціації наук та спеціалізації учених головну причину перспективного явища, яке вони називають «самозадушенням» наук (див. Price D., Science since Babylon, London—New Haven, 1962, p. 118).

чи Ленінграді (чи, може, ще в Києві), зате в дуже міцній мірі в усій «провінції» СРСР, у тому числі і на Україні. Це явище загрозливе для якості української науки і для її перспектив у майбутньому.

Загрозливість явища стає для нас тим більше ясною, коли усвідомимо, що зниження кваліфікацій учених помітне особливо гостро якраз серед керівних кадрів науково-дослідних установ, себто кадрів часто т. зв. висуванців. Цікаве, що цей процес позначився насамперед не в традиційних і, як парадокс, до деякої міри занедбаних в СРСР ділянках науки як, наприклад, біологічні науки, природознавство, космологія, а у виразно державною протегованих ділянках фізичних і фізико-технічних наук. Серед керівних кадрів цих ділянок (директори інститутів, директори важливіших їх відділів, «зв'язкові» з державним апаратом чи промисловістю) у мережі АН УРСР у 1967 році лише біля 40% мали звання доктора наук.²⁴ У наукових установах сектора промисловости стан є ще набагато гірший: у керівництво пролізло там багато висуванців, заслужених в іншій площині (на фронтах «вітчизняної» війни, на партійній роботі, на агітаторській роботі), але з недостатнім науковим знанням.

Такий стан «на верхах» віддзеркалюється негативно вже серед студентів. Найновіші опитування студентів і випускників Харківського університету²⁵ виявили, що надивно рано майбутні молоді адепти науки навіть у підсоветських умовах мотивують своє рішення у виборі високих студій не так ентузіазмом до науково-дослідної роботи, як більше перспективами досягнути популярности і високого заробітку. При чому, у процесі навчання ці тенденції кріпляються. Так, у згаданому опитуванні 7,2% вступників, свіжих ще абітурієнтів середніх шкіл, притягала майбутня популярність звання, але серед студентів університету цей відсоток виостає вже до біля 17%; понад 28% з них керується бажанням здобути визначне становище (зробити кар'єру), і лише 47% все ще вірило у принаду творчого характеру майбутньої професійної праці. Іншими словами, вже в молодому віці вабить майбутніх науковців не так наукове досягнення (себто ідейна переконаність), як більше тенденція задоволити передусім власні інтереси (це термінологія радянських дослідників), себто практично бажання добитися добре оплачуваної, респектабельної «посади», якою в даному випадку є адміністративно-керівний пост в інституті чи лабораторії.

²⁴ Г. М. Добров, В. Н. Клименко, В. М. Одрин, А. А. Савельев, Организация науки. Київ, «Наукова думка», 1970, стор. 141—143.

²⁵ В. О. Правоторов, Особливості формування професійного інтересу студентів, «Філософська думка», ч. 4 (1971), стор. 64—71; цікаво, що різні опитування відбуваються дедалі частіше в СРСР, що свідчить про впливи метод експериментальної соціології західного зразка.

Тут ми мимоволі входимо в питання, яке турбує сьогодні весь науковий світ, а також свідомі відповідальности державні кола, — в питання ефективности наукової роботи, ефективности капіталовкладень у розвиток науки, етичних прикмет дослідників та доброякісности їхніх досліджень. Свіжі обстежування результатів наукової роботи та якости наукових публікацій, які проводились уже в рамках програми молодого сектора «науки про науку» (наукознавства), виявили, що лише невелика частина нових публікацій вносить суттєвий і тривкий вклад у розвиток науки. Дуже велика частина статей у наукових і фахових журналах є повторенням або слабю, часто якслід не виправленою і не обгрунтованою модифікацією давно вже відомих формул і законів.²⁶ Пришати тут передусім молоді наукові кадри, які за американською манерою надмірно спішають у своїй праці, не зглиблюють проблеми всесторонньо, а у своїй вузькій спеціалізації загубили зовсім контакт із всіма іншими (навіть спорідненими) ділянками наук і промовляють, власне кажучи, самі до себе. Зовсім не випадково згаданий нами відомий дослідник наукового розвитку Д. Прайс бачить у майбутньому перенасиченні світового ринку науковою інформацією вузько спеціалізованого зразка один із головних факторів, що загальмують цей розвиток.²⁷

Ясно, що ми не хочемо такого «самозадушення» науки на Україні, не хочуть його, правдоподібно, і керівники науки в СРСР, у Москві. Але ступивши на зрадливий і невдячний шлях надмірної централізації усіх ділянок науки, Москва мимохить пособляє процесам деградації і вульгаризації науки. Застосувавши в останнє десятиріччя посилену практику приспішеної і механічної «масової продукції» навіть у сфері вирошування наукових кадрів, керівні кола СРСР побудували надто проміздку, непотрібно диференційовану та спеціалізовану і важку до керування «фабрику науки», а щоб подолати наростаючі у праці «фабрики» труднощі, вчепилися, як потопаючий стеблини, системи централізації плянування і керування. Як ми показали у тексті нашої статті, ця система веде з собою ряд загрозливих негативів. Нові шукання в площині наукознавства, особливо ж у площині оптимізації плянування наукової роботи, що вузько пов'язані зі свіжими досягненнями кібернетики чи наукової прогностики, це не що інше, як чергова спроба-борсання вивести науку в

²⁶ Як один з прикладів можна навести численні модифікації рівнянь Рунге-Кутта та Нав'є Стокса в гідродинаміці. У 1950—70 роках появилось у світі приблизно 10 тисяч праць у цій ділянці, але принципів вчення гідродинаміки вони не просунули ні на крихітку вперед. Загально на тему дійсної ваги новопублікованих розправ появилось уже доволі багато аналітичних матеріалів.

²⁷ Price D., *Little Science — Big Science*, New York, 1963.

СРСР з становища, в яке загнали її параноїчно-централістичні тенденції її не покликаних управителів.

Треба радити, що в передовому загоні дослідників, які намагаються знайти вихід із важкого становища, намагаються вивести науку, так би мовити, на чисті води, стоять українські вчені, що входять зараз у сектор комплексних проблем наукознавства при Інституті кібернетики АН УРСР.²⁸ З-під пера дослідників цього сектора вийшла нещодавно чергова важлива книга, що є продовженням цитованих нами попередніх монографій колективу, очолюваного Г. М. Добровим («Управління наукою». Київ, «Наукова думка», 1971, 268 стор.), в якій аналіза стану дається на все вищому науковому рівні, на базі недавнього досвіду багатьох наукових установ України (АН УРСР), СРСР і закордону (зокрема США). Авторів книги турбує прискіпане зростання числа пересічних наукових працівників на Україні, зниження їх кваліфікацій, нерациональне використання наукового потенціалу республіки, занепад науково-видавничої справи,²⁹ несвоєчасне введення у практику удішнь і винаходів українських інститутів та вчених. Не зо всіма пропозиціями книги можна погодитися, але спроба вести оцінку важливості наукової проблематики чи оцінку результату наукового процесу (запропоновану також акад. В. М. Глушковим), детальна схема методики дослідження раціональності праці наукової установи й наукового робітника (якій присвячений цілий розділ згаданої монографії) є унікальними досягненнями українських учених.

За прикладом українських дослідників ідуть зараз і науковці інших республік.³⁰ Бачимо намагання і з боку російських дослідників збагнути корінь лиха, бо таке явище, як зниження кваліфікацій наукових робітників і особливо їх разюча неефективність (не зважаючи на все зростаючі асигнування держави), стали типовими для багатьох російських і «всесоюзних» установ. Наприклад, В. Дуженков засуджує розбазарювання грошей в упривілейованих центральних Інститутах АН СРСР, зокрема перевитрати на устатку-

²⁸ У 1968—70 роках сектор діяв при Раді для вивчення виробничих сил Української Академії Наук. Перехід під опіку впливового Інституту кібернетики вводить у працю сектора деякі нові, більше гльобальні імперативи для дослідів, доказом чого, наприклад, є стаття П. В. Василика: «Про вибір опорної функції для довгострокового прогнозування розвитку науки». «Автоматика», ч. 6, 1971, стор. 68—73.

²⁹ За згаданою книгою (стор. 217, 218), випуск книг видавництвом «Наукова думка» перебував у 1965—69 роках на тому самому рівні і ніяк не збільшувався, також катастрофічно впавав обсяг публікацій у перерахунку на одного наукового робітника України.

³⁰ Див. статтю З. П. Джугелі та А. Н. Надирашвілі про вивчення підготовки наукових кадрів у Грузії, «Сообщения АН Груз. ССР», том 64, ч. 3 (1971), стор. 761—763.

вання лабораторій та на затруднення якнайбільшої, хоч власне непотрібної інститутові кількості робітників високої кваліфікації (треба здогадуватися: переловлених з інших наукових установ, зокрема з неросійських республік). Через такі перевитрати наукова «продукція» центральних інститутів робиться дуже коштовною, капіталовкладення не виправдуються.³¹

Появилися навіть спроби розглянути недомагання сучасної науки з погляду синтези біології і соціології, при чому піддається критиці не лише непотрібний натиск на збільшення експериментаторно-емпіричної наукової роботи (з рівночасним занедбанням теоретичних досліджень, які єдино спроможні зв'язати всі ділянки науки в одне ціле), але вже й ієрархічну структуру науки в СРСР.³²

Але драконові московського централізму голову втяти не так легко, він далі ковтає свої жертви. Найновіші статистичні дані щодо високої освіти й науки на Україні дають невеселий образ. Число вищих учбових закладів не змінилося практично за весь період 1955—71 років (пересічно 135 закладів), кількість студентів у них у 1968—70 роках теж майже не змінилась.³³ На протязі 1969—70 років майже не виросла кількість наукових робітників чи аспірантів. І хоч предметом дослідження більшості згаданих нами дослідників є власне прогноза майбутнього розвитку, вона все таки не вирисовується чітко. Покищо зроблено наукову аналізу й подано критику системи науки на Україні, але хоч яскраво вони вийшли, вирішальні кола ще не здійснили заходів для зміцнення української науки. Наука все ще є лише складовою та інтегральною частиною народно-господарського пляну СРСР; зараз він перебуває в процесі чергової п'ятирічки (1971—75), тимто доведеться, мабуть, почекаати до 1975 року, щоб побачити, яким шляхом підуть зміни і чи вийдуть вони на добре науці?

31 В. И. Дуженков, О некоторых тенденциях в обеспечении финансированием и кадрами научных исследований.

32 А. А. Малиновский, Наука об организации и организация науки, «Природа», ч. 3, 1972, стор. 42—49.

33 «Народне господарство Української РСР в 1970 році». Київ, «Статистика», 1971, стор. 488.

Потрібна самооборона неросійських народів СРСР

З ПРИВОДУ ПОЛІТИКИ ПЕРЕМІШУВАННЯ НАСЕЛЕННЯ

Мирослав Прокоп

I

У травневому випуску нашого журналу ми надрукували потрясаюче звернення 17 латиських комуністів до комуністичних партій Заходу, в якому вони розкрили і засудили політику русифікації і колонізації Латвії. Латиські комуністи писали, що метою цієї політики є не що менше, як остаточна ліквідація навіть формальної окремішності сучасної Латиської РСР і включення її в Російську РФРР. Так у 1956 році зробили з Карело-Фінською РСР, бо, мовляв, місцеві мешканці творили вже менше половини населення. А втім, сучасні демографічні процеси в Латвії йдуть також якраз у такому напрямі.

Перед другою світовою війною, коли Латвія була самостійною державою, латиші творили 76% населення, а російська меншість 11%. Але в 1959 році уділ латишів серед населення Латвії впав до 62%, а росіяни зріс до 26,6%. А в 1970 році латиші мали вже тільки 56,8% населення Латвії, а росіяни 29,8%. Таке різке зменшення числа латиського населення не є випадкове. За даними «Брітанської Енциклопедії», після окупації Латвії радянськими військами в 1940 році з доручення Москви вивезли в глибину СРСР бл. 35 тис. латиської інтелігенції. Коли ж після прогнання німецьких окупантів повернулися радянські «визволителі», вони вивезли з Латвії в 1945—46 роках бл. 105 тис. населення, а в березні 1949, під час насильної колективізації — 70 тис. осіб. Сюди треба ще додати бл. 65 тис. латишів, які під час війни емігрували на Захід. Частина з них німці вивезли на роботи до Німеччини, а частина не хотіла повертатися під радянську окупацію. Проте згаданими трьома вивозами Москва не задовольнилася. Поруч з вивозами проводиться колонізація Латвії не-латишами. Як видно із згаданих щойно статистичних даних, це дуже небезпечна політика для латиського народу, бо вона позбавляє його прадідівської землі.¹

¹ Така дійсність у Латвії зовсім не перешкоджає українському літературному журналові з Харкова «Прапор» (ч. 1, січень 1972) розмалювати таку лаковану картину сучасної Латвії: «Ліси новобудов і безцінні пам'ятники старовинної архітектури, зелені долини і повноводні ріки, ліси і озера, бурштинове Ризьке узбережжя і безкрає море, розвинене народне господарство, передова наука і культура, дружня праця в родині єдиній лати-

Рівночасно такий розвиток у Латвії небезпечний також для інших неросійських республік СРСР. Діло не тільки в тому, що послаблення одного народу імперії послаблює їхній спільний фронт проти великодержавного шовінізму, але також у тому, що до ганебного діла колонізації етнографічних територій неросійських народів Москва притягає й самих неросіян. Таким чином у колонізатори Латвії попадають м. ін. також українці. Правда, порівняно з латишами і росіянами, українців в Латвії дуже мало, усього 53 тисячі, або 2,3% населення (в 1959 українців там було 29 тис., тобто 1,4%). Проте, як виходить із згаданого звернення латиських комуністів, вони дивляться також на тих українців як на ворожу їхній батьківщині силу. Ось що про це пишеться в їхньому листі:

«Після другої світової війни керівники КПРС поставили собі за завдання назавжди закріпитися на території Латвії, Литви й Естонії і взяли курс на насильницьке заселення цих територій росіянами, білорусами, українцями; латишів, литовців та естонців, як і інші малі народи Радянського Союзу, почали насильно асимілювати, дарма що це явно суперечить засадам учення марксизму-ленінізму... Перше і основне завдання полягає в тому, щоб перемістити з Росії, Білорусії й України до Латвії та до інших прибалтійських республік як найбільше росіян, білорусів та українців на постійне проживання».

Автори листа не пояснюють, яким чином українці чи білоруси опинилися у Латвії, хоч треба думати, що вони знають, що сталося це в основному не добровільно, а в результаті партійних чи державних відряджень, які в свою чергу впливають з політики партії перемішувати населення і його таким чином русифікувати. Таким способом Москва досягає за одним заходом подвійної мети: при допомозі українців чи білорусів або інших неросіян колонізує і русифікує Латвію та робить їх в очах латишів співвідповідальними за таке політичне народодовбивство, з другого — відрядження українців чи інших нелатишів у Латвію змушує їх самих русифікуватися. Бо, як згадано вже, за винятком росіян, які в кожній неросійській республіці користуються правами не те що національної меншости, але є там справжніми господарями, неросійські меншости в Росії чи в будь-якій іншій республіці, поза власною, таких прав не мають. Це і є причина чому, наприклад, українці поза межами УРСР русифікуються дуже швидко. Ось за даними перепису населення в 1959 році тільки 42,8% українців, що жили в Латвії, заявили, що їхня рідна мова є українська. Відповідні числа щодо рідної

шів та естонців, росіян і українців та поляків — це і є сьогоднішня квітуча Латвія». На жаль, не квітне латиський народ, коли його заливає хвиля русифікації і колонізації, не квітуть також національні меншости в Латвії, бож (за винятком росіян) ніяких національних прав вони не мають.

мови для інших національностей в Латвії були такі: росіяни 98,4, білоруси 42,6, поляки 55,3, жиди 47,9, литовці 76,5, а самі латвіші 98,3.²

Не багато краще представляються українці в інших неросійських республіках. Ось у самій Російській РФРР у 1959 році із усіх 3,3 міль. українців аж 54,4% заявили, що їх рідною мовою є мова російська і тільки для 45,4% українська;³ у Казахській РСР на усіх 762 тис. українців, 60,3% українська і 39,5% російська;⁴ у Литовській РСР на всіх 17,6 тис. українців 52,1% — українська, 46,3% — російська.⁵

Звичайно, між українцями, що живуть у Латвії чи в іншій неросійській республіці, треба розрізнити дві основні групи. Перша група — це звичайні чи кваліфіковані робітники, яких вислали туди на працю, чи евентуально такі, що поїхали туди добровільно, другі — це т. зв. номенклятурна бюрократія. У першій групі можуть бути молоді професіоналісти, яким не пощастило влаштуватися на роботу на рідних землях, студенти чи робітники. Їхнє становище в Латвії чи в іншій неросійській республіці є дуже складне. Вони є вирвані з рідного середовища, далеко від родичів і приятелів чи знайомих, позбавлені власних національних культурних установ, преси, бібліотек, музеїв, театрів і, що найважливіше, власних національних шкіл, до яких вони могли б посилати своїх дітей. Проте особливою рисою їх побуту є те, що вони не знають мови народу, серед якого живуть, і, якщо йдеться про такі країни, як Прибалтику, закавказькі республіки чи Туркестан, місцеві мови важко вивчити. Це відгороджує їх від ближчих зв'язків з господарями даної республіки. Правда, помічною тут може бути російська мова, і фактично нею порозуміваються різні неросійські народи СРСР, але діло в тому, що у кожного неросіянина, який зустрічається у своїй республіці з представником іншої неросійської національності, який не знає місцевої мови і постійно вживає тільки російську, хоч-не-хоч мусить утворитися підозріння, що гість є носієм русифікації його країни. Від такого підозріння до ненависти й ворожості є тільки один крок.

Ще гірше справа виглядає з т. зв. номенклятурною бюрократією. Місцеве населення дивиться на таких достойників, байдуже якої вони національності, як на носіїв панівної системи поневолення. Тут грають ролю не тільки моменти

² «Развитие народного хозяйства Латвийской ССР. Статистический сборник». Рига 1962, стор. 16.

³ «Итоги всесоюзной переписи населения 1959 года. РСФСР». Москва, 1963, стор. 300.

⁴ «Итоги всесоюзной переписи населения 1959 года. Казахская ССР». Москва, 1962, стор. 162.

⁵ «Итоги всесоюзной переписи населения 1959 года. Литовская ССР». Вильнюс, 1963, стор. 160.

національної натури, наприклад, мовні перегороди, але також побутіві. Бюрократія відрізняється від населення усіх республік СРСР своїми привілеями, отже гарними помешканнями, дачами, спеціальними крамницями, автомобілями і т. д. Ті люди, українці вони чи інші, є в основній більшості переконані вислужники режиму, що найжджають у чужі країни, як у провінції імперії, і відповідно до такого уявлення так себе там ведуть.

Варто ще додати, що на русифікацію українців чи інших неросіян поза межами їх республік серйозно впливають також мішані подружжя. Цікаві дані про це можна знайти в естонському статистичному довіднику за 1969 рік (даних про мішані подружжя інші довідники, зокрема український, звичайно не дають). В Естонії жило в 1959 році 16 тис. українців, а в 1970 — 28 тис., або 1,3% і відповідно 2,1% населення, значить, порівняно не багато. З ким вони одружувалися? Отож, у 1965 році одружилися в Естонії 464 українці, у тому числі з естонками 64, себто 14%, з українками 43 (9%), з білорусками 24 (5%), а з росіянками аж 307, або 66%! У тому ж році в Естонії одружилося 2 608 росіян: 72% з росіянками, 14% з естонками і 5% з українками. Треба думати, що в Естонії є порівняно мало українських дівчат і багато дівчат російських, бо також представники інших національностей в Естонії одружуються з росіянками у великій кількості (з усіх 256 білорусів, що там одружувалися в 1965 році, аж 162 взяли собі росіянок, а 47 дівчат своєї національності; литовці: з усіх 46 аж 23 одружились з росіянками). Статистичні дані за 1968 майже ідентичні, наприклад, українці: усіх подруж 463, з того числа з українками 64, з росіянками 302.⁶ Що й казати, числа дуже вимовні!

II

Перемішування населення в Радянському Союзі є, як сказано, одною з найбільш серйозних загроз для національної субстанції неросійських народів. Воно грабує їм прадідівську землю і перетворює їхні ніби суверенні республіки на теоретично інтернаціональний Вавилон, а на ділі, на російську територію. Таким чином, у перспективі десятиріч далі буде поширюватися Росія і звужуватимуться території Латвії, Естонії, України чи інших республік. Вистачить пригадати, що сталося з українським населенням, з частиною української етнічної території теперішніх Курської і Воронізької областей або що діється сьогодні в таких промислових областях УРСР, як Ворошиловградська і Донецька.⁷ З цієї при-

⁶ «Народное хозяйство Эстонской ССР в 1969 г.». Статистический ежегодник. Таллин, 1970, стор. 26.

⁷ Аналізуючи ці процеси, проф. В. Кубійович каже, що «ми можемо втратити на протязі двох поколінь четвертину, а мо-

чини боротьба проти переміщення населення мусить стати одним з найважливіших завдань неросійських народів СРСР. Звичайно, це завдання страшенно складне. Його також треба б скремо розглядати. У цій статті йдеться нам тільки про один аспект цієї боротьби, саме про те, як протидіяти загрозі, щоб переміщення населення не приводило до загострення взаємин між самими неросіянами, та що робити, щоб, навпаки, спільна неволя їх об'єднувала і проводила до спільної оборони.

Що можуть робити, і, як свідчать різні дані з СРСР, часто роблять українці, чи інші неросіяни, які сьогодні, з різних причин, знаходяться на території Латвії, Естонії, Грузії чи в інших неросійських республіках?

Можна сказати, що найкращим засобом самооборони народу перед втратою власної території і перед загрозою русифікації є не виїздити з власних земель. Алеж в умовах режиму, що користується прерізними засобами примусу, це не так легко. Коли, для прикладу, кваліфікований український чи білоруський інженер, що здобув освіту на своїй батьківщині, одержує доручення виїхати на працю в Прибалтику, а праці на батьківщині одержати не може, не має також можливостей приписатися в якомусь українському чи білоруському місті, а тим самим не може одержати помешкання, то він таки виїде поза рідні землі. Опинившись, однак, там, він може йти двома шляхами: або стати інструментом офіційної політики поневолювання місцевого народу, а рядом з тим порвати зв'язки з рідним народом (вислужництво йде завжди в парі з національним відступництвом); або він може робити максимальні зусилля для того, щоб втримати зв'язки з власною батьківщиною і рівночасно шанувати народ, серед якого він мусить жити і працювати (зберігання власного національного обличчя і гідності йде також разом з пошаною до інших народів).

Цей другий шлях, очевидно, не є легкий, бож тут українець живе в країні, в якій неросійські національності не мають ніяких прав меншости. У Прибалтиці чи в Казахстані немає українських шкіл, газет, видавництв, власних національних громад тощо (цікавий деталь: за царату, який жорстоко переслідував українську культуру, за що, як відомо, чимало громів кидав на царський режим Ленін, — існувала організована українська громада в Петербурзі, і там появлявся український журнал російською мовою; сьогодні ж про це годі й думати!). Тим не менше існують можливості

же й більше української етнічної території» («Сучасність», ч. 9, вересень 1971, стор. 77). Правда, він рівночасно твердить, що коли йдеться про українські землі поза межами УРСР, більшовицька статистика зумисно применшує число українців, що там живуть.

втримувати зв'язки з батьківщиною, можна її відвідувати під час відпусток, можна туди висилати дітей на вакації, можна випусувати українську пресу і книжки, можна підтримувати товариські зв'язки з місцевими українцями, можна вчити дітей рідної мови, літератури, історії, культури.⁸

Паралельно з цим повинні йти намагання втримувати приятні взаємини з місцевим населенням. Напевно не легко українцєві вивчити латиську чи естонську мову, чи грузинську, або казахську, але можна принаймні частинно навчитися її розуміти. Така добра воля напевно знаходить симпатії у народу, серед якого доводиться жити. Ще більше значення для нав'язання вузлів приятні з народом-більшістю даної республіки СРСР може мати посилення дітей до шкіл з викладовою мовою того народу. Звичайно, це також не легко, коли подумати, що це додаткове навантаження для дитини, яка разом з цим повинна знати рідну мову батьків, історію і літературу свого народу. Але це може бути рівночасно дуже корисне, бо таким чином молода людина зразу вивчає три мови: мову батьків, мову народу даної республіки і, звичайно, російську мову, якої обов'язково навчають у кожній національній школі, і яка, зрештою, кожному громадянину СРСР конечна. (Тут варто зазначити, що сьогодні в такій державі як США, де живе одна, американська нація, що складається з різних етнічних груп імігрантів, і цим зовсім відмінна від Радянського Союзу, в склад якого входять історичні нації, сторіччями оформлені на власній території, отож, у цій власне Америці виявляється тепер дуже сильне відродження почуттів духового пов'язання з старими батьківщинами, етнічна гордість, плекання історичних традицій і т. д. Ці тенденції завдали вирішального удару колишній концепції т. зв. перетоплюючого котла. У зв'язку з цим серед молодих мішаних подруж в США часто помічається бажання вчити дітей мови і культури матері, батька і, очевидно, англійської).

Вкінці, коли йдеться про розбудову приятних взаємин з народами СРСР, серед яких людина має жити, чимало в цьому важить вивчення історії і культури народу-більшо-

---

⁸ Є докази, що українці, змушені жити поза рідними землями, часто намагаються втримати зв'язки з батьківщиною. Час від часу можна прочитати інформації про те в радянській пресі, наприклад, про випусування преси і книжок з України. Варшавський місячник українською мовою «Наша культура» повідомляв у травні 1969 року, що «в союзні республіки надходять за передплатою понад 200 тис. примірників дитячого журналу „Барвінок”, майже 160 тис. примірників „Перця”». А газета «Нью-Йорк Таймс» від 28 квітня ц. р. принесла репортаж свого кореспондента, який відвідував м. ін. м. Братськ Іркутської області, і йому українська учителька заявила, що вона не могла б витримати на Сибірі, якби кожного року не відвідала України.

сти, його прапнень, його звичаїв. Часто українець це може робити рідною мовою, бож кращі літературні твори народів СРСР перекладені також українською мовою. Тут, зрештою, в пригоді може стати і мова російська, бо і нею можна поспілкуватися як засобом для порозуміння з іншими неросійськими народами.

Це є тільки частина засобів, що їх вживають або можуть вживати неросіяни, яких посилають на роботу в інші неросійські республіки. Таких засобів напевно є більше, і тут потрібна винахідливість та добра воля. Спрямування тих заходів мусить бути одне: живучи серед іншого поневоленого народу, ніколи не стати інструментом для його поневолення, не ідентифікувати себе з панівною бюрократією, де тільки можна відмежовувати себе від неї, а рівночасно підкреслювати свою солідарність з народом, серед якого доводиться жити, помагати йому де тільки можна, вказувати на спільні інтереси всіх поневолених народів і таким чином обернути ехидну політику перемішування народів СРСР з метою їх русифікації на власний інструмент будування справжньої, нефальшованої дружби народів СРСР. Такі заходи — це питання першочергової ваги. Інакше самі поневолені народи перетворюються в поневоловачів чи принаймні декого з них за таких вважатимуть ті, чиї землі стають тереном колонізації чужинців. Наявний приклад такого непорозуміння — це згаданий на початку цієї статті лист 17 латиських комуністів, які в одне перемішують українців і білорусів з російськими колонізаторами. Було б великою трагедією неросійських народів, коли такі переконання, пов'язані з почуваннями кривди і ненависти, мали б визначати взаємини між ними.

Тому тут потрібна ширша самооборона неросійських народів, а в першу чергу взаємна роз'яснювальна акція. Різні форми зв'язків між народами, зокрема інтернаціональні зв'язки діячів культури і науки, треба використати для того, щоб протидіяти небезпеці наростання ворожости чи тільки відчуження, і будувати тривалі мости дружби та співпраці. Головний фронт для таких акцій є, звичайно, на батьківщині заінтересованих народів. Але чимало в цьому відношенні може зробити також еміграція, зокрема молоде покоління емігрантів народів СРСР, серед якого, як і в самому Радянському Союзі, останньо сильно зростає почуття національної ідентичности, гордості і солідарности з народами своїх батьків. Дуже важливе, щоб ці питання розглядалися в пресі емігрантів, щоб їм присвячувати спеціальні конференції, товариські зустрічі, наукові дослідження тощо.

На закінчення ще питання російської меншости в неросійських республіках і проблема ставлення російського населення до неросіян взагалі. У недавно виданій студії про Миколу Скрипника Іван Кошелівець пише, що, не зважаючи на усі історичні зміни останніх десятиріч, російський великодержавний шовінізм у відношенні до неросійських народів є «величиною константною». Це звучить ніби дивно, коли таке твердження поставити побіч численних запевнень і заклень про «безкорисливу допомогу», що її, мовляв, дала Росія неросіянам, про вічну дружбу, про любов неросійських народів до «старшого брата» і т. п., про що день-у-день пишеться і говориться в Радянському Союзі. Правда, вже сама злива цієї пропаганди звучить доволі підозріло, бож відомо, що очевидних правд доводити не треба, вони говорять самі за себе. А що вже казати про тисячі фактів з життя народів СРСР, про радянську пресу, художню літературу, з яких хоч пригорщами можна черпати численні докази зневажливого ставлення до неросійських народів, їх історії, культури, традиції, мови. Тому думка про російський шовінізм, як константну величину, на жаль, суцця істина. Властиво нічому тут і дивуватися, коли, навіть абстрагуючися від історичних імперських традицій, усвідомити факт, що від початку 1930-их років з Москви й пальцем не кивнули проти зростання великодержавного шовінізму, навпаки, робили все, щоб розпалювати найбільш реакційні, шовіністичні інстинкти, а зате постійно цькували (і цькують далі) проти т. зв. буржуазного націоналізму неросійських народів.

Але не можна випустити з уваги й того, що останні роки принесли в Росії також народження сильного дисидентського руху. Серед його діячів є елементи наскрізь шовіністичні, що прагнуть втримати неділиму імперію коштам поневолення неросіян, але є також групи типу Демократичного руху або постаті як Андрей Амальрик, які засуджують політику русифікації і визнають національні права неросійських народів. Це, на жаль, тільки ластівки, що весни не віщують, але в широкому спектрі російського дисидентського руху вони мають також свою питому вагу. Вони мусли б визнати одним із своїх завдань реагувати на поведінку російської меншости в неросійських республіках.

Як згадано вже, та меншість — це по суті господарчи вирішальний фактор, що в більшості мало шанує права народу-більшости. Це зовсім ненормальне становище, яке мусить озлоблювати неросіян, нагромаджувати (наразі гальмовані й придушені) почуття ненависти і ворожости. Такі настрої не сприяють добрим взаєминам між неросійською більшістю і російською меншістю, і вони не є в інтересі ні одних, ні других. Але ініціатива і слово тут таки за росіянами. Живучи серед українського, білоруського, пружинського, ла-

тиського чи іншого народу, вони зобов'язані з повагою ставитися до мови, культури, історії, традиції, звичаїв даного народу, респектувати його національні прагнення, до незалежності. Це зокрема стосується тих росіян, які усвідомлюють політичне поневолення також власного народу. А взагалі це стосується не тільки російських меншостей, але росіян у цілому: їм таки пора засвоїти принципи справжнього, нефальшованого інтернаціоналізму (не такого, як на словах проповідується з Москви), бо, як вчить історія інших, сьогодні вже не існуючих колоніальних потуг, — це єдина база, на якій можна будувати тривалі добросусідські взаємини між народами.

Січневі арешти під аналізою

Ростислав Л. Хом'як

Інформації про політичні арешти на Україні в січні нинішнього року блискавкою облетіли світ. Перша реакція вже була згадана в цьому журналі («Січневі арешти та реакція світу», «Сучасність», березень 1972). Крім уже згаданих у тому огляді пресових відгуків, було чимало інших, які надійшли до редакції з деяким спізненням, бо вони появилися в географічно і духово далеких краях.

Наприклад, газета «Нусантара» не належить до тих, що їх регулярно читають звичайні громадяни в Києві, Львові чи в закордонних містах українського поселення. Вона виходить у столиці Індонезії — Джакарті. Але в числі від 19 січня 1972 газета «Нусантара» опублікувала вістку про арешти на Україні, на основі повідомлення московського кореспондента лондонського «Таймсу» Дейвіда Бонавії, що була друкована в англійському щоденнику чотири дні перед тим. Таким чином читачі столичної газети на острові Ява, який лежить приблизно на половині прямої лінії В'єтнам-Австралія, читали про таких арештованих, як Вячеслав Чорновіл та Іван Світличний, і про міста Львів і Київ. Це було того ж 19 січня, коли група українських матерів протестувала проти арештів у штабквартирі Об'єднаних Націй, в також далекому від Києва і Львова Нью-Йорку.

Вістки про нову хвилю арештів на Україні мали ефект шоку на українців, розкинутих по діаспорі. Вони цього не сподівалися або не хотіли сподіватися. Але шок пробудив їх до дії. Почалися протестні демонстрації, появилися інформагивні оголошення в пресі, були виступи на телебаченні, врешті на заклик новоствореного Комітету оборони радянських політ'язнів у США окремі особи — українці й неукраїнці — висловлювали своє обурення з приводу арештів у телефонних розмовах з радянськими представництвами і посольствами за кордоном та з державними і громадськими установами на Україні.

Ці форми протесту продовжуються і зараз, коли друкується цей огляд. Наприклад, на Великдень група українських матерів демонстративно доставила кошики з священними великодніми стравами до будинку Постійного Представництва УРСР при ООН у Нью-Йорку для передачі українським політ'язням. Газети й інші засоби зв'язку інформують про це і звертають увагу громадської думки на становище на Україні.

Але крім вістей про арешти та дії на оборону арештованих, на сторінках газет і журналів почали появлятися ана-

лізи найновішої хвилі політичного терору в тій Українській РСР, що точно півстоліття тому — як часто повторюють радянські публіцисти — дала почин для утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік.

НОВИЙ СТАЛІНІЗМ

Одною з перших таких аналіз, що появилася не цілий місяць після перших вісток про арешти, була довга інтерпретативна стаття Романа Рахманного в канадській газеті «Віндзор стар» від 12 лютого. Редакція газети віддала статті Рахманного дві третини сторінки: 90 цалів друку на шести шпальтах, із знятками Петра Шелеста, Івана Дзюби та Вячеслава Чорновола, під заголовком: «Сталінізм знову з'являється в колонії України».

Рахманний почав свою статтю з твердження, що українські поселенці в Канаді, які плекали надії на більш гуманне трактування українців на Україні за післясталінського режиму, були брутально потрясені недавніми арештами в Києві і Львові.

«Дев'ятнадцять молодих інтелектуалістів у цих двох головних містах України, — писав Роман Рахманний, — посадили за ґрати в січні, а в багатьох інших містах органи КГБ... провели обшуки та брали на допити».

Це сталося, доводив автор, після виступу Петра Шелеста перед партійними діячами з закликом боротися проти тих, хто намагається підірвати радянську владу на Україні.

«Шелест, перший секретар Комуністичної партії України, знавий як один з найбільш безжалісних радянських керівників. Він став горезвісний на Заході після історичних зустрічей радянського політбюро з чехо-словацькими лідерами в Черні над Тисою та в Москві в 1968 році», — писав Рахманний і пояснив далі, що Шелест діяв згідно з вказівками Брежнєва, який вдавав доброзичливого настоятеля, залишаючи брудну роботу своїм асистентам. «Так колись Сталін використовував Кагановича і Мологова».

Але Шелест виконував своє завдання з переконанням — твердив у своїй статті Рахманний, — бо він серйозно боявся впливів українців у Чехо-Словаччині на український народ «у шелестовій малій імперії».

Далі автор довів, що студентський з'їзд у Києві, в лютому 1969, був засобом, що його естаблішмент Шелеста придумав для заспокоєння невдоволених представників сучасної молоді генералії становищем на Україні.

Але цей засіб, як й інші адміністративні заходи, виявився не зовсім вдалим, бо між населенням України, в тому числі й між молодими людьми, почали поширюватися різні не цензуровані памфлети, політичні есеї, і врешті — «Український вісник», що приносить не цензуровані новини про офіційно замовчувані події на Україні, писав Рахманний.

Далі автор взяв під розгляд тезу, що її радянська влада вперто пропагує як виявлення проявів невдоволення і опору на Україні: мовляв, ці прояви спричинені впливами з Заходу та впливами організованих українських громад у Північній Америці, Австралії, Західній Європі і Південній Америці. Він звернув увагу на те, що між поглядами української еміграції і патріотами в Радянській Україні існує ґрунтовна різниця. Тоді як майже вся еміграція виступає проти ідеї суверенної України на марксо-ленінських засадах, речники дисидентів на Україні пропонують і обороняють цю ідею. Тут Рахманний згадав працю Івана Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?», в якій автор намагався вказати київським керівникам шлях до справжнього марксо-ленінського інтернаціоналізму і тим тільки стягнув на себе злість естаблішменту.

Цікавою характеристикою українського опору, писав Рахманний у статті в газеті «Віндзор стар», є певність себе речників цього опору. «Вони без страху висловлюють любов до правди». Тут автор назвав і дав короткий опис діяльності таких осіб, як Вячеслав Чорновіл, Антін Коваль, Святослав Караванський, Валентин Мороз та харків'янин Володислав Недобора.

Поява в суспільстві таких людей мусіла насторожити Шелеста і подібних йому, писав Рахманний, бо радянська система znana з своєї вміности індоктринувати молоді уми. «Бувши справжнім радянським бюрократом, він вияснило цю притаманну хворобу кремлівської системи зовнішніми причинами.

«У своїй промові до ідеологічних активістів у Києві в листопаді минулого року Шелест нарікав на закордонні радіопересилання й на інші засоби масового зв'язку як на причини роздвоєної особистости українського радянського суспільства».

Після листопадового виступу прийшли січневі арешти, і таким чином, як писав Рахманний, «закінчилися часи, коли товариш Шелест робив позу просвіченого бюрократа», який навіть українських письменників повчав шанувати українську мову; «закінчилися часи, коли пропагандисти виставляли його як вправного керівника великої республіки, заселеної українцями, яким і не сниться відколотися від їхнього „старшого брата“ — російського народу».

Нині, після січневих арештів, написано в статті, стара примара сталінізму знову з'явилася. «Так комуністи, як і антикомуністи побачили потремаючу дійсність: Петро Шелест є нагий, як казковий китайський імператор (якого нову одягу, мовляв, тільки освічені люди могли бачити)».

Нинішнє загострене становище супроти інакше думаючих на Україні тільки ілюструє той факт, написав Роман Рахманний, що радянські клясократи не відрізняються від своїх попередників.

Лондонський тижневий журнал «Економіст», що має читачів по всьому світу, приніс цікаву аналізу січневих арештів у числі від 26 лютого 1972. Ось основні уривки з статті, що має заголовок «Україна ворушиться»:

«Факт, що стільки арештів відбулося на Україні і в Литві, вказує на те, що радянський уряд відчуває особливу потребу на придушення неросійських дисидентів у Радянському Союзі, мета і тактика яких почали збігатися (з метою й тактикою російських (дисидентів)).»

А далі: «В останніх роках найбільше національного шумування було на Україні. Українські дисиденти видали найбільшу кількість самвидавної підпільної літератури. Досі двадцять одного українського інтелектуаліста арештовано. П'ять з них опісля були випущені, правдоподібно тому, що немає досить доказів проти них. Покищо не знати, які докази „буржуазного націоналізму” збирає проти 16 інших КГБ — поліція безпеки Росії. Якщо тут може послужити попередній досвід, то (ці докази) не будуть більш переконливі, ніж ті, що були виставлені на те, щоб позбавити волі понад 20 українських інтелектуалістів у ряді закритих судів у 1965—66 роках, наприклад: посідання документів, що їх неясно названо „антирадянськими”...»

На цьому місці в статті «Економіста» названі імена Чорновола, Світличного та Євгена Сверстюка, як тих, що є між групою арештованих, і коротко подані їхні попередні «провини», як також згадка з радянської преси про їхні зв'язки з туристом з Бельгії Ярославом Добошем, що також був арештований у січні.

«На підставі усіх досі приступних інформацій, — пише журнал, — явним абсурдом є закидати цим трьом особам будь-що, за винятком опору насильницькій русифікації та вимог більшої культурної і політичної автономії для сорока мільйонів їхніх співвітчизників українців у Радянському Союзі, а все це є згідне з засадами, що їх гарантує радянська конституція...»

«Що є більш ніж правдоподібно це те, що арешти в Києві і Львові мають на меті задушити найбільш показовий продукт демократичного українського самвидаву — „Український вісник”, п'ять чисел якого вже вийшло від 1970 року».

У паризькій газеті «Ле монд» від 8 березня 1972 Бернар Ферон зробив огляд опору в різних радянських республіках проти русифікації. Зупиняючися на становищі в Україні, він згадав Чорновола, Дзюбу, Мороза та «Український вісник».

У числі від 13 березня 1972 редактори англійського «Гардіян» віддали півсторінки на інтерпретативну статтю американського журналіста і дослідника Абрагама Брумберга, під заголовком: «Вірні законам дисиденти України». У середині статті редакція вмістила на дві шпальти фото Петра Шелеста.

Брумберг, колишній редактор журналу «Проблемс оф комюнізм», почав свою статтю заявою, що в останньому наскоку проти інакше думачих в Радянському Союзі найбільше осіб арештовано на Україні. Тут він подав 16 досі відомих імен арештованих і поставив питання: «Чому КГБ вибрав Україну як особливу мішень для стрільби?»

Тому що арештованим, мабуть, будуть приписувати «націоналізм» і антирадянську діяльність, треба пам'ятати, що за останні роки національна свідомість зросла по всьому Радянському Союзу, пояснив автор, і тоді сказав таке:

«Але ніде національні почуття не є такі сильні, як між 40 мільйонами українців — другою найбільшою групою в Радянському Союзі і другою за величиною національністю після росіян.

«Власне ціла історія Радянської України це одна безперервна метушня намагань з боку Москви або погодитися на існування потужних течій націоналізму на Україні, або задушити їх такими методами, як відкритий терор, заборона української мови у вищих учбових закладах, та призначування росіян на керівні місця в традиційно українських округах».

Прилучення західноукраїнських земель до СРСР помножило клопоти Москви, бо сепаратистичні почуття західних українців були сильніші, ніж східних, які вже 30 років жили в радянській системі, пояснив Брумберг і згадав такий збройну підпільну боротьбу на західноукраїнських землях, що тривала до кінця 1940-их років.

Сталінський терор, писав далі автор, перетворився на русифікацію культури й адміністрації. Ця політика тягнулася довго після смерті Сталіна, і вона була тільки частково злагіднена Хрущовим і його наслідниками. «Зате це злагіднення радянської політики на Україні — в першій мірі покінчення з масовим терором — створило ситуацію, яку режим може вважати потенційно більш небезпечною, ніж спорадичні збройні наскоки голодних і слабо озброєних повстанців».

Шістдесяті роки принесли нове явище — «шестидесятників», які вважали себе переємцями гуманістичних традицій української літератури дев'ятнадцятого сторіччя і виступали проти політики уряду, хоч багато з них мали партійні квитки, — написав Брумберг і додав, що протест цього нового типу українців ніколи не був виголошений в антирадянських формах, завжди в легальних. «Вони не критикували

радянських законів і інституцій як таких, а радше тих, хто постійно ломив їх — поліцію, суди, цензорів».

Автор визнав, що між тими новими дисидентами були й такі, які натякали або виразно виступали за окрему українську державність, «але знову ж вони базувалися на радянській конституції, що у 17 статті гарантує право усім республікам виходу з СРСР».

Щоб подати суть становища українських дисидентів 1960-их років — тих, що були ув'язнені сім років тому, і тих, що останнім часом, — Брумберг зачитував один з листів Чорновола. Він назвав цю заяву не тільки особистими поглядами цього журналіста-в'язня, а колективним *вірую* шестидеситників. Це лист, в якому Чорновіл категорично заявляє, що він завжди тримався і тримається засад соціалізму, але не того соціалізму, що намагається контролювати дії і думки індивідуальних осіб. «Я не можу увияти собі справжнього соціалізму без гарантованих демократичних свобод, без найширшого політичного й економічного самоврядування усіх клітин державного організму...»

Це власне ті мужчини і жінки, писав Брумберг, які знову стали предметом обурення таємної поліції. Але від 1965—66 років багато змінилось, твердив автор. Хоч і як би намагалася влада натаврувати інакше думаючих українців «буржуазним націоналізмом» і приписувати їм зв'язки з правими колами українських груп за кордоном, ці закиди не будуть переконливі.

На доказ цього Брумберг твердить, що на протязі останніх семи років ряди українців, що їх можна б назвати «націонал-комуністами» або «націонал-демократами», збільшилися. Чи не найбільшим їхнім здобутком є п'ять чисел самвидавського «Українського вісника».

«П'ять років тому, — писав Брумберг, — красномовні аргументи українських інтелектуалістів на оборону національних і елементарних людських прав мали малий відгомін між інтелектуалістами Росії. На протязі останніх двох років „Хроника текущих событий“ виявила збільшене зацікавлення і прихильність до прагнень українських дисидентів».

На закінчення статті Брумберг аналізує виступи Шелеста про співпрацю між українськими націоналістами і сіоністами і називає такі пов'язання явно абсурдними. «Жиди в Радянському Союзі, як також сіоністи за кордоном, особливо чуйні на те, щоб рух за вихід (жидів) не був пов'язаний з іншими проявами опору в СРСР».

До аналітичних статей про останні арешти на Україні треба зачислити також рецензії на англomовну книжку «Фермент на Україні», що її упорядкував Майкел Бравн, бо ця книжка, як і рецензії на неї, дає ключ до розуміння сучасного становища у «другій радянській республіці». Рецензії на цю книжку появилися, між іншим, у «Таймс літерарі саплемент» (Лондон) від 17 вересня 1971 (рецензію в цьому виданні

можна вважати нагородою для автора і видавця в англомовному світі); у журналі «Інтернешенел аффејрс» за січень 1972; у польській газеті «Вядомосці» (Лондон) від 27 лютого 1972, що її написав Борис Левицький.

«РАДЯНСЬКИЙ НАРОД»

А до якоїсь міри барометром клімату, в якому перебуває українське питання в нинішньому світі, можуть послужити оці дві вістки:

1. — У другій половині березня директор Інформаційного агентства США (ЮСІА) Френк Шекспір видав директиву про те, як працівники агентства, що також включає Голос Америки, мають називати промадян СРСР. Вістка про це появилася в «Нью-Йорк Таймс» від 24 березня 1972 і в інших газетах. Шекспір заборонив уживати назви «Советс» (совети, радянці). «Така річ не існує, — заявив директор ЮСІА. — Людей головних націй у Радянському Союзі треба називати за їхньою національністю, тобто: українці, грузини, лотиші, росіяни, узбеки, вірмени і т. д.» Термін «совети» він назвав семантичним абсурдом. І хоч московська «Правда» в числі від 17 березня надрукувала велику статтю п. з. «Советский народ — новая историческая общность людей» («Радянський народ — нова історична спільнота людей»), тиждень пізніше Френк Шекспір — або тому, що не читав цієї статті, або тому, що власне читав — написав у своїй директиві ще й таке: «Немає „радянського народу” і ніколи не буде... Уживати цього вислову, поминаючи те, що він граматично неправильний, значить поширювати ілюзію одної щасливої родини, яка насправді є імперіалістичною державою з щораз більшими національними проблемами».

2. — Шостого квітня 1972 пресові агентства передали репортаж з засідання Комісії прав людини Організації Об'єднаних Націй. Того дня представник Сполучених Штатів Вільям Шофел відповідав на закиди свого колеги з СРСР Миколи Тарасова, який говорив про кривди, що їх чинить своїм чорним громадянам американська система.

Американський делегат привітав відкриту дискусію американських суспільних проблем, хоч він зауважив, що Тарасов посилався у своєму виступі на інформації з американської преси, що її радянські представники часто називають брехливою, капіталістичною, сіоністичною та буржуазною.

«Ми вітаємо конструктивну дискусію (американських проблем) та поради, як до них підходити чи розв'язувати їх, — сказав Шофел. — І може б ми також поширили цю дискусію та включили до неї становище радянських жидів, свободу віровизнання в Литві, суди на Україні, або протизаконне замикання людей в установах для психічно хворих».

Навіщо нам фемінізм?

Марта Богачевська

Наполеон, якому аж ніяк не можна закинути оборони навіть збляклого фемінізму, розумів, що мати мусить бути інтелігентна, щоб виховати інтелігентних дітей. У відповідь на питання, коли саме треба почати виховання дитини, він відповів, що двадцять років перед народженням дитини треба виховати її матір.

Сучасний фемінізм виріс на ґрунті, який породив Наполеона. Це — віра в майбутнє, віра у власні сили, утотоження добра з справедливістю, переконання в можливості здобути його за короткий час при відповідних зусиллях. Індивідуалізм, посилений ідеями раціоналізму, як і рівноправності у християнстві, мусів звернутися проти Наполеона. Наполеонова тиранія віддзеркалює типово непослідовний висновок мужчик: «І жінка, яку Бог йому дав, створена й озброєна для однієї мети» (Кіплінг) — бути знаряддям для народження і виховання дітей. У дітях вона має знаходити своє виправдання.

Америка, що посилила оптимізм і раціоналізм Європи своїми майже необмеженими можливостями новозаселеної землі, згодом прийняла розуміння жінки як знаряддя. Раціоналізація індустріального розвитку, житло, віддалене від осередків праці, механізація в домашньому житті та розвиток шкільництва ще більше обмежили вже й так обмежену роллю жінки. Криза раціоналізму, філософський екзистенціалізм та проблема відчуження сучасної людини сприяли розвиткові фемінізму на північноамериканському материку.

Принада доктрини фемінізму лежить в її простоті та оптимізмі; в тому ж і її обмеженість. Та щоб відчути кризу модерної людини, треба жити її життям. Обвинувачувати сучасних феміністок в обмеженості рівнозначне з обвинуваченням Джіласової «нової кляси» в ідеалізації марксизму. Розвиток зумовлений освоєнням нових горизонтів, і мало хто може стрибнути просто з коліски у другу частину «Фавста» Гете.

Українській спільноті — з усіма її вадами — не можна закинути ані перебільшеного раціоналізму, ані перебільшеного уподобання до раціоналізації праці. Особливо українські поселенці в Америці живуть романтичними джерелами ідеалізованого націоналізму. Літературний романтизм бачив у жінці ідеал любови й ідеал органічної цілості природи. Політичний романтизм (на практиці особливо в Галичині) бачив у жінці друга, товариша мандрівок і тюрем. Життя ширшими родинами та допомога при домашній праці умож-

ливлювали різного роду суспільну діяльність, яка виходила поза вузькі рамки материнства. Приїхавши до Америки, одна-че, більшість нашої спільноти піднеслася на щабель середньої класи, а згодом засвоїла і її вартості. Націоналісти «обуржуазилися».

Говорити зараз в Америці про український фемінізм — значить теоретизувати про щось не існуюче. Покищо це зайве. Але стереотип «руки, що колише колицку», мас у нашому суспільстві особливе застосування. Іраціоналізм, максималізм, антираціоналізм, сліпий оптимізм, обмеженість — прикмети, що ми їх приписуємо американському фемінізмові, особливо крайньому, — характеризують багато проявів нашого еміграційного життя. Тут фемінізм і Наполеон схрещуються: як довго горизонт наших жінок буде обмежений, обмеженими будуть їхні діти. Для еміграції існує ще й більша загроза: якщо особисту обмеженість можна побороти лише поза прийняття традиціями, зривання з традиціями стане конечністю. Не допоможуть школи, церква, гетто чи курси українознавства — асиміляція стане потребою не зовнішньої амбіції, а власного зростання.

Нам треба запобігти цьому для власного добра і для добра наших дітей. Брак коріння молодій людині ускладнює життя. Кожне суспільство інтерпретує традицію і нею (інтерпретацією, не тільки традицією) впливає на формування індивідуальної амбіції. Амбіція зударяється з традицією та з спільнотою, алеж вона є ними зумовлена. Щоб використати можливості сучасного світу, наша амбіція не може бути зумовлена виключно загумінковою традицією. Проте коріння особливо потрібне людям, які починають діяти в новому оточенні.

Отже треба реінтерпретації традиції та історії, а не зривання з ними. Не можна, наприклад, промовчувати український фемінізм тільки тому, що в 19 столітті фемінізм був ознакою політичної лівіції. Може, не шукатимемо так патетично за нашою молоддю, якщо включимо в їхню «течку» примусового українознавства проблеми, які можуть їх тривожити. Тривога веде до науки і до пізнання своєї національної духовності. Сухе засвоювання вибраних фактів не плекає прив'язання до коріння; навпаки, як всяка сухість, сприяє відокремленню. Не можна, наприклад, триматись виключно теорії великих прямолінійних героїв. Конфлікти можливостей (як у «Між Гоголем і Шевченком» Луцького) покажуть суттєві проблеми живих людей. Треба при красок ікони, а не одностайного золота пізніше доданої шати.

Антиінтелектуалізм (засадничий страх перед неприємними питаннями та відмінними від норми висновками) оточує нині наших жінок. Дурна безконечність домашньої праці посилена у нашому побуті марнотратним воженням дітей до покиненого гетто, де залишилися культурні установи. За таких умов час тратить не лише мама, але й батько, який у свій вільний час працює для добра родини і батьківщини

— шофером. Коли я раз публічно сказала, що цим ми тратимо творчий потенціал дорослої еміграції, мені ясно і недвозначно сказано, що вся надія на молодь, а батьки своє пережили. Тут старші громадяни ніби поширюють гасло молодих американців 1960-их років: «Не довіряй нікому, кому вже минуло тридцять». Ще й з таким додатком: «Не дай їм змоги будь-що творити».

Жінки, як ягнята, приймають свою роллю: шийють одяги, купують іграшки, працюють для дітей. А діти («нехай мають, бо ми нічого не мали») ростуть знуджені і знаходять життя там, де дають їм можливість жити. Або, пишу з практики, стають героями мовчазної молоді і, як всі герої, — максималістами та антиінтелектуалістами.

Тиранія дітей і друга сторона медалі — уживання дітей для прикривання власних слабостей, зумовлені культом майбутності, утопізмом наших популярних політичних переконань. Все робимо для майбутнього історика, який виправдає наші невдачі. Не лише жінки, але й уся спільнота підпорядковуються загальноприйнятому добру. Антиінтелектуалізм для нас, українців, має фатальні наслідки, обмежуючи нас і наші горизонти. Самостійна Україна — як визволення жінок в очах ярих феміністок — розв'яже усі проблеми, принесе остаточний рятунок. А поки не постане вільна Україна, все, не спрямоване у прийняте русло її здобування, неістотне та зрадливе. Тому краще чекати без діла. Навіть коли б погодитися з таким поглядом, все таки не можна прийняти обмежених засобів і трафаретних ключів, незалежно від їхньої традиції чи популярності.

Послідовно проведена критика фемінізму доведе нас до критики всяких доктрин суспільно-політичного максималізму, як і до оборони автономії особистості, бо кожний максималізм веде до тиранії ідей чи людей. Однак кожна радикальна ідея впливає з слабостей даної спільноти чи системи. Її радикалізм це лише переборщена реакція на зовсім правдиві кривди. Українське «всі проти нас» є засадничо такою самою переборщеною реакцією. Закидати деяким феміністичним організаціям радикалізм — зовсім слухне. Але казати, що немає жодної проблеми жінки, — це значить впасти у протилежну крайність чоловічого шовінізму.

Деякі аргументи сучасних феміністок вдало відзеркалюють і проблеми української жінки. Істотним є підсвідоме уявлення про жінку виключно як об'єкт краси. У вихованні дівчат це значить ставити наголос на розвиток особистості дівчини, не лиш на музику, балет і літературу. У родинному і суспільному житті це значить створення відносин, які були б сприятливі не тільки для розвитку жінки, але які в очах дітей не розділювали б чітко можливостей батька та матері поза родинним колом. Якщо роля матері обмежується традиційними німецькими трьома «К» (Küche, Kirche, Kinder), ми зрікаємося половини потенціалу нашої спільноти.

Щобільше, сила романтизму нашого фолкльору та романтичних елементів у нашій побутовій культурі виправдає обмеженість жіночого кругозору; вона дасть інтелектуальну раціоналізацію лінивства та апатії жіноцтва і обмежить їхню активність до буфетів та секретарювання. Підсвідоме невдоволення 105-відсоткових матерів, невміння глянути у вічі своїй амбіції і собі як особі (прикмета усіх 105-відсоткових), страх продумати послідовно складність власних змагань може відбитися негативно на дітях, обмежуючи їхні амбіції та звужуючи їхнє видноколо.

Сучасний фемінізм в українському контексті це проблема цілої спільноти. Відсутність фемінізму віддзеркалює занепад живучості так званої еміграційної спільноти. Професійно заангажовані жінки не мають часу, можливості, а то й охоти клопотатися жінками, які, до речі, їх критикують. Решта жінок огорнулася своїми турботами та організаціями від холоду чужого світу. Діти, відмежовуючи ролю батька та матері, просять відмежувати українство від світу. Як плекана рослина, українство, яке боїться сучасних рухів та конфліктів, зможе жити, леліане духмяною атмосферою гетто, а поза ним згине.

Тут приходять на думку слова Олени Теліги:

І рвуться пальці, довгі і стрункі,
Роздерти звички, мов старі котари,
Щоб взяти зброю з вашої руки
І вдарить твердо там, де треба вдарить.

Вона загинула. Жінки, що, за її словами, є «тихими і ясними пристанями... любови й пристрасти, ніжності й турбот», забули, що Олена Теліга жила, перед своєю героїчною смертю.

Котари роздерті, але ми дивимося на образи, бо відвикли від гостроти зовнішнього світла. Не все життя за котарами гарне, але воно є життя, яке візьме наших дітей. А ми напишемо вірш і вміremo гарно. Або — о, горе! — у своїй любові задушимо українізм поза межами України.

Коли ненародженій дитині обмежити доплив кисню, її мозок навіки дурманіє. Антиінтелектуалізм у домашньому середовищі має подібні наслідки.

Виставки зимового сезону в Нью-Йорку

БОГДАН САВЧУК

Виставка Богдана Савчука, що відбулася 2—9 січня 1972 у пляні виставкової програми ОМУА, — була першою індивідуального, а разом ретроспективною виставкою цього мистця.

Каталог виставки обіймав 73 назви за 1963—71 роки, що давали добрий перегляд розвитку мистця від закінчення School of Visual Arts у 1962.

Цей розвиток іде від своєрідного експресивного реалізму до майже абстрактної таємничої казковості, яку умовно можна б назвати сюрреалістичною.

Давніші твори Савчука — «Невільник» (1964), «Гірошіма» (1966), «Орач» (1967) — виявляють брутальну експресивну силу, і аж дивно, що з такої бази витворився теперішній стиль Савчукової творчості. Цей стиль важко окреслити чи знайти для нього назву. Бо хоч слово сюрреалізм насувається як певного роду аналогія, Савчук сюрреалістом не є. Сюрреалістичні картини мають настрій загадковості, а часто і прихованої небезпеки, картини ж Савчука мають настрій казкової чарівності.

Порівнюючи давніші картини з новими, помічаємо, як мистець ступнево виплітає зовсім нові мерехтливі простірні візерунки, що творять казковий світ, у якому «Гірошіма» та «Воєнні лихоліття» не мають місця. Чи цей творчий перехід свідомий, чи підсвідомий, не беремося цього аналізувати.

У той самий час, як відбувалася виставка Савчука, у приміщенні ОМУА було виставлене погруддя Шевченка роботи О. Архипенка, вилите в бронзі зав-

дяки фінансовій допомозі Ю. Бачинського.

АНТІН МАЛЮЦА

Виставка образотворчої спадщини А. Малюци відбулася заходами ОМУА 6—13 лютого. Це була ретроспективна, посмертна виставка творів мистця, що помер у 1970 році.

А. Малюца відомий був нашій публіці перш за все як тонкий мистецтвознавець та вдумливий мистецький критик. Він часто виступав на обговореннях виставок, і завжди його думки були цікаві, а аналіза базована на глибокому знанні історії мистецтва та мистецьких проблем.

У своєму підході він завжди був толерантний до нових явищ у мистецтві, про які умів дискутувати «sine ira». Він багато писав та залишив по собі велику кількість цінних рецензій і статей. Цілість його критичного дорібку тепер упорядковує В. Гаврилюк, планується видання його творів окремою збіркою.

Як образотворчий мистець Малюца виявляв себе мало. Часом виставляв одну-дві картини на збірних виставках, але цілість його дорібку ми мали нагоду бачити вперше.

І цікаво, що у його творчості зовсім не помітне його велике знання сучасних течій у мистецтві. Його картини — це у більшості краєвиди, мальовані тією своєрідною післяімпресіоністичною манерою, що давніше була доволі поширена серед наших мистців.

Це явище «загальмованого розвитку» не можна пояснити тільки тим, що, як Малюца сам нарікав, — він «дуже мало ма-

лював» з-за браку часу. Причини того, що Малюца не експериментував і не шукав нових доріг, лежали, здається, глибше.

Як це влучно зауважив у приватній розмові В. Ласовський, у картинах Малюца домінує елемент носталгії. І нам здається, що саме носталгія була тим фактором, що не дозволив мистцеві ані тематично, ані технічно покинути світ своєї молодости.

ГАЛИНА МАЗЕПА

Виставка картин Галини Мазепи, що відбулася від 13 лютого до 4 березня у приміщенні Українського інституту Америки, це друга її індивідуальна виставка на терені Нью-Йорку; вона мала 31 експонат — іваші та олії.

Творчість Г. Мазепи українській публіці відома, вона ж бо завжди виставляла свої твори на різних збірних виставках.

Мистецтво Г. Мазепи тематично близько зв'язане з українським фолкльором. Малює вона тепер у своєрідній для неї післякубістичній манері. Слово «кубізм» вживаємо тут умовно, бо властиво єдине, що вона від кубізму перебрала, коли брати до уваги тільки виставлені картини, — це модифікована тенденція до геометризації та зображення облич у двох площинах — одна фронтальна, друга у профіль. Решта картини розв'язана не кубістично, а площинно-декоративно. У такому стилі Г. Мазепа малює без помітних формалістичних новацій вже яких 10—12 років. Єдине, що у неї за останніх кілька років змінилося, — це кольори, які тепер у неї дуже теплі, зокрема її червоні та коричневі відтінки.

Слідкуючи рік за роком за творчістю Г. Мазепи, глядач дістає враження, що вона тепер застигла на певній формулі, певній манері, що її декоративність

стала самоціллю. Визнаючи її декоративну вправність та цікаві кольори, глядач, однак, не може позбутися враження певної одноманітності.

Це зокрема помітне, коли глядач має можливість бачити поруч найновіший дорібок малярки і поодинокі зразки її давнішої творчости, як це було можливе так на попередній, як і на цьогорічній виставці. І глядач, пройшовши біля так подібних одна до одної картин циклу «Лісова пісня», — з тугою повертається до картин 1957 року («Погопельниці», «Дівчина качечка»).

ЗБІРНА ВИСТАВКА ОМУА

12-19 березня відбулася у приміщенні Українського літературно-мистецького клубу перша у цьому році збірна виставка 7 членів нью-йоркського відділу ОМУА.

Виставляли такі мистці: П. Холодний, М. Горбач, М. Мороз, Я. Гніздовський, Б. Савчук, З. Онишкевич та М. Шероцька.

Кожний із мистців виставив від 5 до 10 експонатів. За винятком Я. Гніздовського та М. Шероцької, мистці здебільша виставляли твори, що їх публіка уже бачила на інших збірних виставках.

КАТЕРИНА КРИЧЕВСЬКА

Виставка акварель К. Кричевської відбулася від 12 березня до 2 квітня в приміщенні Пластового дому заходами галерії О. Соневицької.

Катерина Кричевська походить з мистецької родини, що дала українській спільноті п'ятьох представників за три генерації. Вона сама внучка Василя Григоровича Кричевського і дочка Василя Васильовича, твори якого виставлялися в тому самому приміщенні минулого року.

К. Кричевська живе постійно

у Каліфорнії і відома нашій спільноті як акварелістка. Її твори ми бачили постійно на різних збірних виставках.

Виставка мала одну спільну тему: «Весна на Україні». Картини зображували здебільша сцени сільського побуту, хати під стріхою, дівчат у вишиваних сорочках, сцени у полі, — поруч з деякими міськими сценами Львова та Києва.

Здається, що цей сантиментально-носталгічний підхід мав успіх у деякої частини публіки, попри те, що картини не витримують порівняння із давніше баченими творами.

XVIII ВИСТАВКА ОМУА

Відбулася від 26 березня до 5 квітня в приміщеннях Літературно-мистецького клубу. У каталозі виставки подано 40 мистців, що виставили 96 експонатів. Крім того, ми помітили кілька картин поза каталогом.

Поza відомими публіці старшими мистцями, виставляли й нові члени ОМУА (Р. Баб, юк-Рені, М. Голодик, О. Лукашевич-Полон, Л. Полон, Т. та А. Осадца), як і ті, що ми їх уперше бачили минулого року. Виставка у загальному була на дещо кращому рівні, ніж попередні. Творів слабих і нецікавих було порівняно менше, ніж це звичайно бувало.

Зокрема цікаві були літографії Оксани Лукашевич-Полон («Мати») і Лавра Полон («Мучеництво народжує віру») та емалі К. Шонк-Русича («Нова зустріч»).

Скульптури було мало: клясично трактовані М. Черешньовського та С. Сім'янцева і цікаві конструкції М. Голодика («Материнство»).

На відкритті виставки голова ОМУА П. Андрусів проголосив створення «Фундації ім. Артемія Кирилока». А. Кирилюк — мистець, член ОМУА, що жив і помер у Філадельфії. Був він

самітний, жив скромно і ті невеликі фінансові ресурси, що їх залишив по собі, призначив на українські культурні цілі. Для цього друзі покійного створили фундацію під управою мистецької кураторії, очоленої митрополитом Мстиславом. Кураторія призначила нагороду, яка буде призначатися кожнорічно на виставці ОМУА за найкращий виствлений твір.

Цьогорічну нагороду уділено Оксані Лукашевич-Полон за картину «Ля Порокія».

СЛАВА ГЕРУЛЯК

Виставка нових творів С. Геруляк відбулася від 26 березня до 9 квітня в галерії І. Стецури. Це була перша її індивідуальна виставка на терені Нью-Йорку за яких десять років.

За мистецтвом С. Геруляк ми слідкуємо від 1956 року. Воно іде двома відмінними, а все ж пов'язаними течіями: фігуральною й абстрактною.

Твори, що вона їх виставляла останніми роками на різних збірних виставках, засадничо фігуральні, близько пов'язані з фолкльором.

На останній виставці були виставлені твори майже абстрактні, джерело яких є у світі природи. Вони зовсім відмінні від її фігуральних творів, але разом не становлять різкої відмінності. Вони в'яжуться з її творами яких 10—12 років тому і являють собою логічний розвиток тодішніх мотивів. Зокрема, як пригадати виставку її творів яких 8—10 років тому в Йорктовн Гайтс, близьке пов'язання її тогочасних абстрактних рисунків з сучасними мотивами стає очевидним. Ті давні рисунки, хоч і були зовсім безпредметні, мали у собі натяки на органічний світ, з якого виходять і найновіші твори.

Малярка виставила керамічну скульптуру та рисунки кольоровою тушшю, спільним мо-

тивом яких є «Квіти зла». Може, не так Бодлерові «Квіти зла», як радше квіти, що чинять зло або пов'язані зі злом («Ті, що їдять людей», «Яблука Содому», «Квіти Пандори», «Гадюча трава» та ін.). Тільки ж у творах С. Геруляк те «зло» не так уже й помітне. Навіть «Ті, що їдять людей», чи сині, чи жовті, чи пурпурові — не викликають насторою зла. Це видовжені та округлі форми, добре пов'язані та збалансовані, які впливають делікатністю розміщення та лініями напруги. Якщо їх інтерпретувати емоційно, то вони дають радше настрої спокійної рівноваги, а не загрози, якої можна б очікувати від «квітів зла».

Крім скульптури та рисунків, були виставлені три великі полотна з нашитими на них поставами та візерунками.

Нам зокрема цікава була «Дафне», бо це той самий мотив, що ми його бачили на виставці у 1958 році. Тільки тоді це була олія, а тепер візерунок, роблений гачком із білої нитки на чорному тлі. Але і в одному і другому творі суттєвим є ритм, який у новішому творі є більше лінійний, спокійніший та більше витончений.

М. Кузьмович

ВИСТАВКА ЮРІЯ ГУРИ

Однією із помітніших вартостей мистецтва від середини дев'янадцятого століття є, мабуть, свобода мистецького вислову. Бо, здається, ніколи раніше не зайшло так далеко поняття індивідуальної свободи у мистецтві, ніж у наш час. Ця свобода виявляється у ширшому діапазоні мистецьких напрямків, які охоплюють хоч би багато аспектів безпредметності, від точного структуралізму до вільної експресії. Сюди включаємо також широкі можливості абстрагування зорових джерел, від ледве пізнаних об'єктів до зно-

ву популярного повороту до реалістичного сприймання.

Однак ця мистецька свобода водночас кладе відповідальність на мистця за певну комунікативність вислову. Саме тому, що обмежень, здається, немає, вага відповідальності лежить у рамках поодиноких мистецьких розв'язок. Очевидна річ, що свобода мистецького вислову вимагає також від критиків та компетентних глядачів уміння пізнати успішне користування свободою вислову. Ідеться про вміння розрізнити успішні, дійсно індивідуальні концепції від неуспішних спроб задля мистецької свободи.

Такі слабості в рамках образної свободи мистецького вислову особливо вражають у картинах Юрія Гури. Його картини глядачі мали нагоду бачити на виставці, яка відбулася в Українському інституті Америки від 4 до 18 березня 1972.

У картинах Гури справа не тільки в нерівності, яку помітив дехто з рецензентів, а й багато глибше, у загальному низькому рівні цілої виставки. Картини вражають браком контролю над вибраними мистецькими концепціями, що тяжко поєднати із даними мистця (Гура закінчив Краківську академію мистецтв, і його картини є в багатьох музеях).

Основна слабкість мистця — в техніці, що виявляється особливо в браку відчуття форми. У зображенні форми Гура часто не виявляє почуття солідності чи конкретності. Тут масо на увазі і брак відчуття структури об'єктів і також брак мистецької форми. Обмежений контроль експресивних можливостей форми, помітний у фігуральних, як і в краєвидних сюжетах Гури (його деякі з рецензентів помилково вважають «ескізністю») найменше виявляється в безпредметних картинах мистця, саме тому, що в них немає

спроб окреслювати форми, а є радше поступовий перехід між кольорами. Однак безпредметні картини Гури не віддзеркалюють точно окресленого індивідуального мистецького обличчя, а радше відбивають загальні характеристики абстрактного експресіонізму.

Треба відзначити, що в Гури є індивідуальний підхід до кольору, підкреслений у постійному вживанні приглушених кольорів, переважно брунатних гам. Щоправда, переконливість

кольористичної індивідуальності Гури помітна у більшості його картин. Коли мистець відходить від переконливіших брунатних гам, як це зауважуємо у «Над озером» (картина з рожевими та синенькими кольорами), він менш переконливий. До речі, в цій картині помітні також структуральні вади, які справляють враження плинного стану об'єктів, де треба сподіватися враження солідності.

Аркадія Оленська-Петришин

Німецький «Дранг нах Остен»

Oleh S. Fedysbyn, GERMANY'S DRIVE TO THE EAST AND THE UKRAINIAN REVOLUTION, 1917—1918. New Brunswick, N. J. Rutgers University Press, 1971, 401 pp.

Олег С. Федишин, НІМЕЦЬКИЙ ПОХІД НА СХІД ТА УКРАЇНСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ 1917—1918 РР. Нью-Бронсвік, Н. Дж. В-во Ратгерського університету, 1971, 401 стор.

Через недостатність документації історія німецької східної політики донедавна була переповнена різними мітами. Це стосувалося головне німецьких плянів щодо України. Відновлену українську державу розглядали дослідники майже як продукт німецької історії. За останніх десять років наукова література (починаючи з праці Ф. Фішера) збагатилася творами, які поклали край тим безпідставним апіорним оцінкам.

Чільне місце в цій літературі посідає праця проф. Федишина. Базована на широкій літературі та архівних матеріалах, ця ґрунтовна монографія є незвичайно важливим вкладом в українську історіографію. Вона вводить українську проблематику в комплекс німецьких східноєвропейських плянів, визначаючи належне їй історично місце.

Праця поділена на дванадцять розділів, що в них іде мова про Україну напередодні світової війни, німецькі військові цілі на Сході та на Україні, німецькі пляни на Сході і російську революцію, Берестейський договір та окупацію України, розвиток окупаційної політики та гетьманський переворот, гетьманат та економічну експлуатацію України, про німецькі пляни та політику в Криму і в Чорноморському басейні та упадок гетьманату і кінець окупації.

Кожний розділ книжки Федишина, крім першого, який вводить читача в загальновідому українську проблематику, становить закруглену цілість з багатим новим матеріалом. У своїй аналізі німецьких військових плянів автор заторкує проблематичність тверджень Ф. Фішера про всеохопний характер німецького передвоєнного та воєнного політичного плянування та його систематичної реалізації. Така оцінка у великій мірі перебільшена. Проф. Федишин, мабуть, ближчий до правди: він розглядає німецькі військові цілі та плянування, як процес пристосування до обставин та потреб, які заіснували в наслідок війни. Вершком цієї імпровізації, на думку автора, був саме Берестейський договір 9 лютого 1918 (стор. 59). Саме цей договір, породжений подіями, а не далекосяжним плянуванням міністерства закордонних справ Німеччини, примусив Німеччину заангажуватися в українську проблематику.

Можна б додати, що й формат праці Федишина віддзеркалює примат дійсності над плянуванням у німецькій політиці. Це стосується головне доби Центральної Ради до Берестейського договору, якій автор присвятив тільки один розділ (17 сторінок). Решта книжки, 228 сторінок, стосується 1918 року. Тут автор з великою увагою висвітлює розвиток німецької

окупаційної політики на тлі подій революційної України. Як можна сподіватися, центральною проблемою цієї частини праці є режим гетьмана Скоропадського. Підхід автора до того проблематичного питання об'єктивний, зрівноважений. Базуючися на широкому архівному матеріалі, проф. Федішин вдало відтворив цю де факто німецьку окупацію під ширмою української самостійности. Автор праці переконливо доводить, що головною метою німців була економічна експлуатація України.

У додатку до праці О. Федішина надруковані деякі основ-

ні документи (стор. 263—288) та реєстр прізвищ визначних українських та німецьких діячів (стор. 291—301). Цей додаток дуже помічний читачеві.

Книжка проф. Федішина своєю точністю та ґрунтовністю вводить студії, пов'язані з українською революцією, в нову фазу. Майбутні дослідники вже не зможуть повертатися до мемуаристики та другорядних джерел. Навпаки, праця Федішина змушуватиме до поглиблення джерельних студій, базованих на розшуках в інших архівах.

Тарас Гунчак

Українська політика Німеччини 1918 року

Peter Borowsky, DEUTSCHE UKRAINEPOLITIK 1918 UNTER BESONDERER BERUECKSICHTIGUNG DER WIRTSCHAFTSFRAGEN (Historische Studien, Band 416. Lübeck und Hamburg. Matthiesen Verlag, 1970). 316 S.

Петер Боровський, НІМЕЦЬКА ПОЛІТИКА В УКРАЇНІ У 1918 РОЦІ З ОСОБЛИВИМ НАГОЛОСОМ НА ЕКОНОМІЧНИХ ПРОБЛЕМАХ (Історичні студії, том 416. Любек і Гамбург, в-во Matizen, 1970). 316 стор.

Недавня докладно удокументована студія Петра Боровського про німецьку економічну політику на Україні у 1918 році — це одна з найновіших праць у ділянці німецької східної політики періоду першої світової війни. Не зважаючи на її детальне опрацювання, названа праця є, може, надто вузькою, а що важливіше, в ній не розвинута належно основна тема книги — розгляд економічних плянів та економічної політики Німеччини на Україні під час першої світової війни, що, до речі, були набагато більш обмежені й непослідовні, ніж це твердить Боровський у своїй праці.

Слід зауважити з самого по-

чатку, що Боровський — колишній студент Фріца Фішера, автора відомої праці про німецьку політику періоду першої світової війни («Griff nach der Weltmacht», Düsseldorf, 1961), і тому він цілковито безкритично приймає тезу свого професора, що, мовляв, Німеччина ще довго до вибуху війни мала конкретні пляни захоплення України та цілого ряду інших країн Східної та Західної Європи. До речі, більшість німецьких істориків, як і автор цих рядків у недавній більшій праці на цю тему (див. рецензію проф. Т. Гунчака в цьому ж числі «Сучасности»), ставлять під поважний сумнів такі далекосяжні, навіть фантастичні твердження

професора Фішера та його школи.

Основні висновки праці Боровського — це у великій мірі відгомін тез професора Фішера. Так, не зважаючи на непослідовність чи навіть суперечливість різних німецьких архівних документів цього періоду, що ясно віддзеркалюють непевність, а навіть хаос у плянах Берліну на сході Європи, Боровський твердить категорично (стор. 292), що усі німецькі провідники, установи та міністерства від 1914 до 1917 року послідовно та без будь-яких вагань чи коливань здійснювали політику, спрямовану на розчленування російської імперії. Не менш сміливою є його теза, що німецьке міністерство закордонних справ, як і міністерство господарства, а не головне командування збройних сил Райху, були властивими промоторами німецької експансійної політики стосовно України (стор. 298—299).

Першу тезу про раннє німецьке рішення викликати революцію в Росії та спричинити її розчленування, не лише як тимчасовий військовий засіб, але як і післявоєнний плян, можна б заперечити на підставі даних, із самої ж таки праці Боровського. Якщо взяти лише програму та діяльність Союзу Визволення України, що був створений під німецько-австрійським покровом і був фінансований німецьким та австрійським урядами від 1914 по 1918 рік, то ясно, що ця підтримка була така обмежена (і в політичному й у фінансовому розумінні), що можна лише прийти до висновку, що т. зв. «революціонізація Росії» не була трактована німецькими офіційними чинниками, не говорячи вже про австрійські, так серйозно, як твердить Боровський. Не лише в 1915 і 1916 роках, але навіть на початку берестейських переговорів у

грудні та січні 1917—18 років, німецьке міністерство закордонних справ ставилося досить легковажно до українського фактора, не з такою увагою, як цього можна було тоді сподіватися.

Ще більше критично можна ставитися до тези Боровського, що, мовляв, німецькі міністерства закордонних справ та народного господарства були «більш імперіялістичними» від головного командування збройних сил під проводом Гінденбурга та Людендорфа (стор. 298). Таке твердження Боровського тим більш дивне, що він сам стверджує, що німецькі фінансові та індустріальні кола не дуже квапилися ангажуватися поважніше в економіку України. Навіть загальний розгляд цього питання не лишає ніякого сумніву, що обмежені економічні користі, що їх Центральні Держави здобули на Україні, можна завдячувати майже виключно зусиллям німецьких військових чинників на цьому терені.

Особливо слабкий є розділ книги з розглядом питання економічної експлуатації України, якому автор обіцяв присвятити особливу увагу у своїй праці. Його дані про економічну експлуатацію України у 1918 році досить неповні і залишають у читача враження, що Центральні Держави добилися для себе на Україні дуже обмежених користей, і то в такий критичний для них час. На додаток Боровський не вважав за потрібне проаналізувати подані ним числа у світлі політичних, психологічних та воєнно-економічних аспектів, що в той час були особливо важливі. Не менш сумнівні висновки Боровського стосовно далекосяжних економічних плянів та програм Німеччини на Україні. Що ці пляни були доволі амбітні, важко

заперечити, та при тому треба пам'ятати, що вирішальні німецькі урядові кола не брали їх надто поважно, що не зроблено майже нічого в окупаційний період, щоб ці далекосяжні економічні плани реалізувати. Також варто було б підкреслити, що німецькі та австрійські дже-

рела цього періоду (а автор цих рядків ознайомився дослівно з усіма доступними цих двох країн матеріалами) не роблять навіть натяку на можливість довшої німецької окупації України в повоєнний період.

Олег С. Федишин

Арешти на Україні були попереджені репресіями діячів української культури й науки

Нью-Йорк (Пресова служба УГВР). — В останні місяці минулого року, ще перед схваленням сумнозвісної постанови ЦК КПРС про ліквідацію самвидавньої літератури в СРСР, зокрема російської «Хроніки поточних подій» та «Українського вісника», кагебівський режим на Україні посилив репресії у відношенні до діячів української культури й науки. Із праці позвільнювано багатьох науковців, у тому числі таких відомих, як Євген Константинович Лазаренко, колишній (з 1951 року) ректор Львівського університету і востаннє професор геології в Києві, автор багатьох праць із своєї ділянки, член КПРС з 1952 року. Зацьковано видатного українського вченого ботаніка Дмитра Костянтиновича Зерова, рідного брата Миколи й Михайла Зерових, дійсного члена Академії наук УРСР, який помер на удар серця під час партійної наради, на якій він виступав із критикою русифікаційної політики Кремлю на Україні; похорон Д. К. Зерова став своєрідною маніфестацією. Звільнено з праці Леопольда Івановича Яценка, керівника київського хору «Гомін».

Скріплено натиск на молодшу генерацію українських інтелектуалістів, передусім на т. зв. дисидентів. Ще перед арештами позбавлено праці Євгена Сверстюка, відмовлено друкувати праці Івана Світличного, Зіновії Франко й інших. Продовжені репресії стали поштовхом для написання літературознавцем Василем Стусом його датованого 10 грудня 1971 і поширеного на Україні листа-протесту до Юрія Смолича, голови СПУ, і Федора Овчаренка, секретаря

ЦК КПУ, в якому він обвинувачує керівництво Спілки письменників України у дискримінуванні молодих українських поетів, прозаїків і літературних критиків, яким режимні чиновники не дозволяють друкувати їхні твори. В. Стус наводить у своєму листі низку прикладів з гіркою досвіду Івана Світличного, Михайлини Коцюбинської, Зіновії Франко та інших. Водночас він стверджує, що правління Спілки письменників України не допускає молодших літераторів до голосу в СПУ і замикає перед ними взагалі можливість бути членами спілки. У 20-сторінковому листі В. Стус згадує також про заборону і ліквідацію клубів творчої молоді «Сучасник» й інших, що поклали були в різних містах України в 1960-их роках, як і про втручання керівництва комсомолу у видавничі справи. Закидає В. Стус правлінню СПУ також те, що воно й досі не висловило своєї думки про русифікацію на Україні. У середині січня 1972 Василь Стус був арештований.

Арештований у січні 1972 року літературний критик Євген Сверстюк був звільнений із праці після його виступу на похороні проф. Д. К. Зерова 20 грудня 1971 року. Опублікований в українському самвидаві 1969 року і поширюваний на Україні 30-сторінковий есей Євгена Сверстюка п. н. «Іван Котляревський сміється», одержаний також за кордоном, був надрукований у травневому числі журналу «Сучасність». У цьому есеї Є. Сверстюк з'ясовує причини, чому і як «на витоптаному пустирі нашої історії» з'я-

вився животворний сміх Івана Котляревського.

Арештований у січні 1972 року і потім звільнений Григорій Чубай, декоратор у театрі ім.

Заньковецької у Львові, також відомий молодий поет, автор кількох збірок поезій, що їх він досі, в теперішній атмосфері за-тиску на Україні, не мав змоги надрукувати.

Українського діяча культури судять за оборону Солженіцина. Підготовляються наступні суди

Нью-Йорк (Пресова служба ЗП УГВР). З України надійшли вістки, що в перших днях квітня відбувся в Києві суд над Анатолієм Решетником, колишнім викладачем політичної економії у Свердловському технікумі. Решетник має 35 років, він закінчив Московський педагогічний інститут і був членом партії. Був відомий з того, що у своїх викладах критично висловлювався про методи навчання марксизму і про місцеве партійне керівництво. Безпосередньою причиною суду над Решетником стало те, що він написав відкритого листа на оборону Олександра Солженіцина до московської «Літературної газети» після того, як у ній появилася спрямована проти Солженіцина стаття американського журналіста Д. Ріда. Органи КГБ вимагали від Решетника, щоб він забрав назад свого листа, що його, очевидно, «Літературна газета» не надрукувала. Коли Решетник відмовився, його звільнили з праці. Він повернувся до своєї матері, яка живе біля Києва, і там його арештували. Решетника судили на закритому суді, вирок покищо не відомий.

У зв'язку з арештами, що відбулися при кінці минулого року і в січні ц. р., на Україні слідство ведеться по лінії кількох груп, зокрема київсько-львівської — Івана Світличного, Вячеслава Чорновола і Євгена

Сверстюка, про що вже повідомила радянська преса, і одеської — дружини Святослава Караванського (Ніни Строкатої), Олексі Різнікова, лікаря Притики та Юрія Шухевича. Попередні повідомлення про арешти Юрія Шухевича, сина кол. головного командира УПА Романа Шухевича, недавно підтвердила у спеціальній кореспонденції з Москви англійська газета «Ди Дейлі Телеграф».

Підготовка до згаданих двох процесів відбувається в атмосфері, що нагадує часи сталінського терору 1930-их років. Поширюються вістки про нібито зв'язки арештованих з закордонними «імперіялістами», про «підпільні організації», про «державну зраду», що її, мовляв, допустилися І. Світличний та інші. На особливий моральний терор наражені родини й знайомі арештованих, яким погрожують репресіями, викидають з праці тощо.

Рівночасно тривають далші арешти. Недавно стало відомо, що в Києві арештували Володимира Рогинського та Любу Середняк. Є також вістки, що заарештований мав би бути кандидат філософських наук Леонид Коваленко.

Щодо арештованого минулого року проф. Леоніда Плюща, що був членом ініціативної групи для оборони прав людини в

СРСР, його, за найновішими вістками, мали б судити окремо. Існує також небезпека, що його можуть оголосити психічно хворим і примістити в лікарні для

бсжевільних, що (в грудні 1971) зробили з Анатолієм Лупином і що є відомою новітньою мето- дою боротьби Москви проти ди- сидентів у Радянському Союзі.

Пресова конференція В. Заворацького у Нью-Йорку

22 квітня ц. р. Українська ін- формаційна служба «Смоло- скип» влаштувала в Українсь- кому інституті Америки в Нью- Йорку пресову конференцію з Василем Заворацьким, найнові- шим втікачем з Радянського Со- юзу, який до грудня 1971 року був капітаном радянського ко- рабля на водах Тихого океану. Бувши в Японії, він вирішив не повертатися до Радянського Со- юзу і переїхав до США.

Заворацький — українець, на- родився в Каневі 1924 року, під час другої світової війни слу- жив у радянській армії, був та- кож у партизанських загонах, а по війні став капітаном торго- вельної фльоти. Два роки За- ворацький просидів у радянсь- кій в'язниці.

Під час пресової конференції, якою керував Осип Зінкевич, Заворацький заявив, що сьогод- ні в СРСР відроджується сталі-

нізм та що режим намагається здавити прагнення народів Ра- дянського Союзу до політичної, соціальної і національної сво- боди. Він твердив, що в СРСР існують численні організації, які прагнуть здобути такі свободи, і він сам був членом однієї з таких організацій. Члени цієї організації вважали, що як Ук- раїна захоче бути самостійною, то цьому не повинен ніхто про- тиставитися. Проте, на його думку, було б краще, якби існу- вала якась ширша інтернаціо- нальна спільнота народів су- часного СРСР. Заворацький під- тверджував факти сильної ру- сифікації України та інших не- російських республік і говорив про боротьбу проти неї, зокрема молодого покоління.

Заворацький працює тепер над книжкою про свої пережи- вання в Радянському Союзі. Во- на повинна з'явитися різними мовами.

Жиди в Радянському Союзі

Під час 28 сіоністського кон- гресу в Єрусалимі, про який чи- мало писала також радянська преса, відбувся окремий симпо- зіум, на якому розглядали пи- тання сучасного становища жи- дів у Радянському Союзі. Мова симпозіуму була російська, бо виступали передусім жиди, які недавно виїхали з Радянського Союзу. Як інформує газета «Но- вое русское слово» з Нью-Йор-

ку, у виступах були висловлені м. ін. такі погляди:

Архітект В. Свичинський вка- зав на те, що довгий час жи- дівська меншість у Радянському Союзі прихильно ставилася до радянської влади і піддавалася асиміляції. Зміна прийшла під час другої світової війни, коли російські шовіністи відкрито ви- ступили проти жидів. Це при- вело до того, що жидівське на-

селення СРСР втратило віру в радянську владу і її досягнення. Це, в свою чергу, спричинилося до піднесення жидівської національної свідомости. Особливим однак чинником, що посилив цей процес, було утворення держави Ізраїль, а в дальшому переможна війна проти арабів.

Професор Занд говорив про два типи національних рухів у Радянському Союзі. Перший — той, що його ведуть такі народи, як українці й інші, що мають свої власні історичні території і прагнуть здобути широку автономію аж до повної самостійности, другі — це нації без власної території, отже в першу чергу жиди; вони орієнтуються на Ізраїль та прагнуть туди виїхати. У подібному становищі є

поляки, турки й інші. Професор Занд боронив тих жидів, які беруть участь у Демократичному русі народів Росії, України і Прибалтики, та наголошував на потребу солідарности всіх, хто бореться за свободу.

Ісаак Левітан, який пробув 15 років у Сибіру за приналежність до сіоністського руху, заперечував погляди деяких учасників симпозіуму, начебто жиди в Радянському Союзі були колинебудь мовчазні в питанні їхньої національної приналежности і почуття пов'язаности з жидами в інших країнах світу. Він однак також визнав, що утворення Ізраїля і переможна війна з арабськими країнами духово сильно скріпили жидів Радянського Союзу.

Зміст

ЛІТЕРАТУРА І МИСТЕЦТВО

- 3 *Юрій Коломиєць*. Із нових поезій.
- 6 *Емма Андієвська*. Роман про добру людину.
- 30 *Вячеслав Чорновіл*. Слово про Кобзаря.
- 42 *Уляна Близняк*. Поезії.
- 46 *Олекса Ізарський*. Володимир Міяковський.

ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

- 58 Львівський синод Греко-Католицької Церкви в насвітленні сучасника.
- 61 *Іван Озаркевич*. Письмо XXXIV о синоді провінціоноальнім у Львові.

НА АКТУАЛЬНІ ТЕМИ

- 77 *Степан Процюк*. Негативи централізованого управління наукою.
- 94 *Мирослав Прокоп*. Потрібна самооборона неросійських народів.
- 103 *Ростислав Л. Хом'як*. Січневі арешти під аналізою.
- 110 *Марта Богачевська*. Навіщо нам фемінізм?

З МИСТЕЦЬКОЇ ХРОНІКИ

- 114 Виставки зимового сезону в Нью-Йорку (*М. Кузьмович*). Виставка Юрія Гури (Аркадія Оленська-Петришин).

РЕЦЕНЗІЇ, КРИТИКА

- 119 Німецький «Дранг нах Остен» (*Тарас Гунчак*). Українська політика Німеччини 1918 року (*Олег Федишин*).

ОГЛЯДИ, НОТАТКИ

- 123 Арешти на Україні були попереджені репресіями діячів української культури. Українського діяча культури судять за оборону Солженіцина. Пресова конференція В. Заворацького у Нью-Йорку. Жиди в Радянському Союзі.

НОВІ КНИЖКИ ВИДАВНИЦТВА «СУЧАСНІСТЬ»

Емма Андiєвська

ГЕРОСТРАТИ

(роман)

Книжка має 500 сторінок. Ціна 7 доларів;
у Німеччині — 25 нім. марок.

Збірка документів про русифікацію на Україні:

**МОЛОДЬ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОГО
В БОРОТЬБІ ПРОТИ РУСИФІКАЦІЇ**

Збірка містить «Лист творчої молоді Дніпропетровського»
і три статті з дніпропетровських газет.

Ціна: 1 долар; у Німеччині — 3,50 нім. марок.

Видавництво «Сучасність» з нагоди 100-ліття народження Миколи Скрипника виготовило 2-томове видання, що складається з студії про М. Скрипника (т. I) і добірки його праць головне з національного питання (т. II).

Перший том уже вийшов з друку і надійшов у продаж. Це студія Івана Кошелівця:

МИКОЛА СКРИПНИК

Книжка на 344 стор. друку, крім нарису діяльності М. Скрипника на тлі української дійсності 1920—30-их років, містить у додатках документи і велику бібліографію.

Ціна: в картоні — 20 н. марок, для США і Канади — 7 дол., в ін. валютах — рівновартість ціни в дол. у твердій полотняній оправі — 25 н. марок, 9 дол.

З замовленнями звертатися до видавництва. На гуртові замовлення даємо знижку.

Адреси наших представників

Австралія: „Library & Book Supply“
16 a Prospect Street
Glenroy, Vic. — 3046

Аргентина: Cooperativa de Credito
„Renacimiento“
(para „Suchasnist“)
Maza 144
Buenos Aires

**Велико-
британія:** Mr. S. Wasylo
4, The Hollows
Silverdale, Wilford
Nottingham

Канада: I. Eliashevsky
118 Medland St.
Toronto 165, Ont.

США: G. Lopatynski
875 West End Ave.
Apt. 14 B
New York, N. Y. 10025

Швейцарія: Dr. Roman Prokop
alte Landstrasse 22
8803 Rüschiikon

Швеція: Kyrylo Harbar
Box 62
Huddinge

Передплати з усіх інших країн просимо надсилати безпосередньо на адресу видавництва.

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ місячника «СУЧАСНІСТЬ» на 1972 рік

одно число: річно:

Австралія	0.90	9.— дол.
Австрія	26.—	260.— шил.
Англія	0.40	4.— фун.
Аргентина	1.80	18.— пез.
Бельгія	55.—	550.— бфр.
Бразилія	1.80	18.— н. круз.
Венесуеля	1.50	15.— ам. дол.
Голляндія	4.—	40.— гул.
Канада	1.50	15.— к. дол.
Німеччина	4.—	40.— нм
США	1.50	15.— ам. дол.
Франція	6.—	60.— ффр.
Швейцарія	4.80	48.— шфр.

Додаткові копії пересилання нашого журналу летунською поштою до Канади і США становлять 8.— дол. річно.

ВІД АДМІНІСТРАЦІЇ

Просимо всіх наших вельмишановних передплатників і кольпортерів, які висилають чеки прямо на нашу адресу, виготовляти їх обов'язково на *Ukrainische Gesellschaft für Auslandsstudien e. V.*

Чеки, виготовлені на «Сучасність» чи на окремі прізвища працівників нашого вид-ва, утруднюють і деколи унеможливають їхню реалізацію.

Адреси для вplat:

Ukrainische Gesellschaft
für Auslandsstudien e. V.

8 München 2, Karlsplatz 8/III

Bankkonto: Deutsche Bank A. G.

8 München 2, Promenadeplatz

Kto Nr.: 22/20457

Postscheckkonto: PSchA München

Kto Nr.: 22278

НОВІ КНИЖКИ ВИДАВНИЦТВА «СУЧАСНІСТЬ»

Емма Андiєвська

Г Е Р О С Т Р А Т И

(роман)

Книжка має 500 сторінок. Ціна 7 доларів;
у Німеччині — 25 нім. марок.

Збірка документів про русифікацію на Україні:

**МОЛОДЬ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОГО
В БОРОТЬБІ ПРОТИ РУСИФІКАЦІЇ**

Збірка містить «Лист творчої молоді Дніпропетровського»
і три статті з дніпропетровських газет.

Ціна: 1 долар; у Німеччині — 3,50 нім. марок.

З перекладної поезії появилася друком поема

Пабльо Неруди

ВЕРХІВ'Я МАЧУ ПЧУ

У перекладі Віри Вовк, з ілюстраціями Слави Геруляк.

Ціна: 2,80 доларів; у Німеччині — 9 нім. марок.
Ціни в інших країнах — рівновартість амер. доляра
в перерахунку на місцеву валюту.

З замовленнями звертатися до видавництва.

Книгарням даємо опуст.